Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne
Wydział Społeczno-Humanistyczny Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie
http://ksse.pwsz.konin.edu.pl

Redaktorzy
Redaktor naczelny: Jakub Bartoszewski
Zastępca redaktora naczelnego i redaktor statystyczny: Artur Zimny
Zastępca redaktora naczelnego i redaktor językowy (język angielski): Karina Zawieja-Żurowska

Tom 1 Nr 1 2015

Rada Naukowa

Vladimír Biloveský (Uniwersytet w Bańskiej Bystrzycy, Słowacja)
Valentin Constantinov (Mołdawska Akademia Nauk w Kiszyniowie)
Mirosław Hamrol (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu)
Adam Jonkisz (Uniwersytet Medyczny w Katowicach)
Stefan Levinta (Uniwersytet Państwowy Tiraspol, Moładawia)
Władysława Łuczka (Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu)
Roman Macyra (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
Jerzy Ochman (Uniwersytet Jagielloński)
Przemysław Osiewicz (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
Marian Palenciar (Uniwersytet w Koszycach, Słowacja)
Michał Pluciński (Uniwersytet Szczeciński)
Mordecai Roshwald (Uniwersytet w Minnesocie, USA)
Mihali Shepitko (Uniwersytet w Charkowie, Ukraina)
Valery Shepitko (Uniwersytet w Charkowie, Ukraina)
Jan Slosiar (Uniwersytet w Bańskiej Bystrzycy)
Tomasz Szarek (Uniwersytet Gdański)
Piotr Szczypa (Uniwersytet Szczeciński)
Krzysztof Wiak (Katolicki Uniwersytet Lubelski)
Krzysztof Wieczorek (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
Magdalena Zioło (Uniwersytet Szczeciński)

KONIN 2015

Redaktor naczelny
Jakub Bartoszewski

Zastępcy redaktora naczelnego
Artur Zimny, Karina Zawieja-Żurowska

Redaktor językowy
Karina Zawieja-Żurowska (język angielski)

© Copyright by PWSZ w Koninie

Redakcja techniczna i korekta: Ewa Kapyszewska
Projekt okładki: Agnieszka Jankowska
Skład: Piotr Bajak

Wersją pierwotną czasopisma jest wersja drukowana

ISSN 2391-8632

Wydawca
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Koninie
ul. Przyjaźni 1, 62-510 Konin
http://www.konin.edu.pl, tel. 63 249 72 00

Druk i oprawa
Mazowieckie Centrum Poligrafii, ul. Duża 1, 05-270 Marki, tel. +48 22 845 66 55, www.drukksiazek.pl

Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne
Wydział Społeczno-Humanistyczny Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie
Tom 1, Numer 1, 2015
http://ksse.pwsz.konin.edu.pl

Spis treści

O autorach 5

Wstęp 7

Artykuły:

Miroslav Duško – *Osamelosť ako patologický jav alebo ako možnosť rastu človeka?* 9

Anna Yur'evna Nagornova – *Activation of students cognitive potential when applying the system-dynamics approach* 21

Andrzej Kęsiak – *Muzykoterapia w pracy z osobami upośledzonymi umysłowo w stopniu umiarkowanym* 27

Krzysztof Bejmert – *Przemoc w rodzinie – problem społeczny na przykładzie miasta Sieradz* 39

Dawid Piskorz – *Problematyka zadłużenia publicznego w Polsce w latach 1990–2010* 51

Kinga Pawlicka – *Zarządzanie strategiczne miastem w obszarze konkurencyjności – wybrane studia przypadków* 75

Informacje dla autorów 91

Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne
Wydział Społeczno-Humanistyczny Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie
http://ksse.pwsz.konin.edu.pl

O autorach

Krzysztof Bejmert – absolwent Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi. Ukończył również studia podyplomowe na Uniwersytecie Łódzkim w zakresie organizacji pomocy społecznej, a także funduszy Unii Europejskiej oraz ekonomię społeczną w Wyższej Szkole Gospodarki w Bydgoszczy. Był uczestnikiem szeregu szkoleń dotyczących zagadnień związanych z szeroko rozumianą pomocą społeczną. Od 2005 roku jest związany zawodowo z pomocą społeczną. Od 2008 roku pełni funkcję dyrektora Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Sieradzu. Jego zainteresowania są ściśle związane z pracą zawodową. Zagłębia się w tematykę dotyczącą zagrożeń społecznych ze szczególnym uwzględnieniem problemu przemocy w rodzinie. Konsekwencją tego jest przygotowywana rozprawa doktorska, w której podejmuje się badania problemu ofiar przemocy domowej oraz podejmowanych działań zapobiegawczych.

e-mail: krzysztofbejmert@wp.pl

Miroslav Duško – doktorant w Katedrze Filozofii UMB w Bańskiej Bystrzycy na Wydziale Filozoficznym. W pracy doktorskiej podejmuje problem samotności w kontekście interdyscyplinarnego ujęcia (*práca má hlavne filozoficko-antropologické zameranie, ale svojou problematikou presahuje aj do psychológie, sociológie, medicíny, psychiatrie a pod*). Temat jego dysertacji brzmi: *Sebaidentifikácia človeka v osamelosti*. Rozprawę przygotowuje pod okiem prof. PhDr. Jána Šlosiara, CSc.

e-mail: miroslav.dusko@umb.sk

Andrzej Kęsiak – absolwent Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego oraz Università Pontificia Salesiana di Roma. Jego zainteresowania badawcze to pedagogika pracy, pedagogika społeczna, muzykoterapia, teologia, religioznawstwo. Autor publikacji o zasięgu krajowym i międzynarodowym.

e-mail: akesiak@hotmail.com

Anna Y. Nagornova – Ph.D., associate professor w zakresie nauk pedagogicznych. Pracownik Katedry Pedagogiki i Psychologii na Uniwersytecie Pedagogicznym w Uljanowsku. Zainteresowania badawcze: psychologia i pedagogika.

e-mail: rq-georg@rambler.ru

Kinga Pawlicka – doktorantka w Katedrze Ekonomiki Przestrzennej i Środowiskowej na Uniwersytecie Ekonomicznym w Poznaniu. W 2012 roku obroniła pracę magisterską pt. *Innowacyjna rola architektury jako czynnik wzrostu atrakcyjności miasta*. W pracy naukowej interesuje się wpływem atrakcyjności architektonicznej na wartość dodaną obszaru oraz współzależnością między architekturą a konkurencyjnością miast. Prowadzi zajęcia ze studentami kierunku gospodarka przestrzenna. Obecnie przygotowuje rozprawę doktorską pt. *Ekonomiczna ocena atrakcyjności architektonicznej w procesie tworzenia wartości dodanej miasta*.

e-mai: kinga.pawlicka@ue.poznan.pl

Dawid Piskorz – absolwent Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie oraz Uniwersytetu Gdańskiego. Autor publikacji naukowych o tematyce makroekonomicznej. Stażysta Narodowego Banku Polskiego oraz Giełdy Papierów Wartościowych w Warszawie. Stypendysta Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

e-mail: dawidpiskorz@poczta.pl

Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne
Wydział Społeczno-Humanistyczny Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie
KSSE 1(1). 2015. 7–7
http://ksse.pwsz.konin.edu.pl

Wstęp

Działalność dydaktyczno-naukowa Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie skłoniła nas do podjęcia wyzwania powołania „platformy" w postaci interdyscyplinarnego periodyku naukowego pod tytułem „Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne". Nie bez znaczenia był również profil kształcenia w PWSZ, który ma aspekt praktyczny.

Idea powołania naukowego czasopisma zrodziła się ponadto z dyskusji nad problemami społeczno-ekonomicznymi, stąd nazwa „Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne". Pierwotnie czasopismo miało być kierowane do środowiska zajmującego się zagadnieniami *stricte* praktycznymi. Jednak po namyśle uznaliśmy, że periodyk winien stwarzać pole do namysłu nad współczesnymi zjawiskami społecznymi, ekonomicznymi, pedagogicznymi czy psychologicznymi.

Czasopismo nie ogranicza się do wspomnianych dziedzin naukowych, ale jest miejscem, w którym swoje prace, np. badawcze, poglądowe, kazuistyczne, mogą publikować teologowie, socjologowie, filozofowie, kulturoznawcy, ekonomiści czy osoby specjalizujące się w zagadnieniach szeroko rozumianego bezpieczeństwa wewnętrznego i narodowego.

„Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne" to miejsce dyskusji i wymiany myśli, idei i koncepcji, dlatego też w pierwszym numerze naszego periodyku można zapoznać się z tekstami z zakresu: filozofii, pedagogiki, muzykoterapii i ekonomii. Przyjęcie takiej optyki pozwala nam spojrzeć na społeczeństwo oraz naukę w kontekście interdyscyplinarnego dyskursu.

Jakub Bartoszewski

Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne
Wydział Społeczno-Humanistyczny Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie
KSSE 1(1). 2015. 9–19
http://ksse.pwsz.konin.edu.pl

Osamelosť ako patologický jav alebo ako možnosť rastu človeka?

Miroslav Duško
Katedra filozofie, Filozofická fakulta UMB, Tajovského 40, Banská Bystrica 974 01
miroslav.dusko@umb.sk

LONELINESS AS A PATHOLOGICAL PHENOMENON OR AS THE POSSIBILITY OF HUMAN GROWTH?

This article is focused on the question if it is possible to speak about loneliness only in the meaning of a purely negative form or as something positive too. In the psychological lierature on the subject we can find assumtions that loneliness is a negative experience, which often leads to a vriety of pathological manifestations. Is this psychological view correct? As a response to this question we offer a view on philosophy of voluntarism. In the philosophy of Schopenhauer and Nietzsche we find the opposite understanding of loneliness as defined by the psychological literature. Consequently, there is a relevant question if loneliness is the possibility of human growth. However, this too obvious distinc-tion is problematic because in Nietzsche's philosophy loneliness is connected with suffering and pain. However, in the end we find out that pain and suffering have different meanings and purpose when compared to views expressed in the psychological literature.

Keywords: loneliness as a negative form, lonelines as a positive form, psychology, philosophy of volun-tarism, Schopenhauer, Nietzsche

Úvodná poznámka

Takmer každý človek sa vo svojom živote aspoň na určitú dobu stretol s pocitom osamelosti. Asi nie je jedinca, ktorý by neprežíval osamelosť. Ako jednotlivci sme telesne i duševne oddelení od druhých a v dôsledku toho niekedy (možno občas, možno často) zažívame pocity osamotenia, samoty či osamelosti. Toto tvrdenie sa zdá byť holým faktom. Pochybnosti sa ale začínajú črtať, keď sa pokúsime osamelosť nejako vymedziť alebo definovať. Nejasnosti panujú v tom, čo osamelosť je – či ide len o negatívnu skúsenosť vedúcu až k patologickým javom alebo či je na osamelosti aj niečo pozitívne. Hmlistá pôda začína už tam, kde sa rôzne psychologické publikácie snažili ozrejmiť a zadefinovať termín osamelosti, ale napriek všetkému tomuto úsiliu ide predsa len o nejasné definície.

Problematiku nejasnosti pojmu osamelosti sa rôzni psychológovia pokúsili odstrániť napr. aj tým, že k osamelosti pridali ako opozitum pojem samoty. Tým dostali na jednej strane negatívne chápaný stav ľudskej osamotenosti (osamelosť) a na strane druhej pozitívne chápaný stav ľudskej osamotenosti (samota). Naším cieľom však nebude poukazovanie na toto delenie (na jeho výhody a nevýhody, alebo opodstanenie či neopodstatnenie), ale ozrejmenie si toho, že osamelosť môže byť chápaná ambivalentne (čo veľa psychologickej literatúry obchádza, ale vo filozofii sa stretávame často práve s takýmto chápaním) – aj ako negatívne, aj ako pozitívne chápaná skutočnosť.

1. Osamelosť ako negatívna skúsenosť či patologický jav?

Pokúsme sa najprv pozrieť na to, ako je osamelosť vnímaná v rôznej psychologickej litratúre. Na základe toho zistíme, aké vlastnosti sú osamelosti prisudzované, v akých situáciách sa s ňou človek stretáva a čo pri tom prežíva. Podľa Sheryl Ankrom „osamelosť je [...] často definaná ako pocit odpojenosti alebo izolácie“[1]. Čo máme rozumieť pod *odpojenosťou* a čo pod *izoláciou*? Pri odpojenosti ide zrejme o stratu kontaktu s druhými osobami, pričom je otázne, či túto stratu chceme slobodne alebo je nám nanútená. Podobne môžeme problematizovať aj izoláciu, ktorá taktiež môže mať dve formy: buď sa izolujeme preto, lebo chceme alebo sme izolovaný nedobrovoľne niekým/niečím iným od ostatných.

V trochu presnejšom duchu hovorí o osamelosti Richard Booth, ktorý tvrdí, že „osamelí ľudia majú hlboký pocit prázdnoty, ktorý často opisujú celkom presne ako osamelos“[2]. Okrem jasného vymedzenia osamelosti ako prázdnoty však Booth

[1] S. Ankrom, *The Psychological and Health Consequences of Loneliness*, w: „Medical Review Board” 2009 (online).

[2] R. Booth, *Loneliness as a Component of Psychiatric Disorders*, w: „MedGenMed” 2000, 2(2) (online).

skĺzava ku kruhovému vysvetleniu osamelých ľudí ako tých, čo cítia osamelosť. No, čo je tá *osamelosť*? Čo k nej patrí okrem odpojenosti, izolácie a prázdnoty? Podľa jednej štúdie sa osamelí ľudia často cítia bezcenní, nekompetentní a nemilovaní[3]; a už spomenutý článok, ktorý napísal Richard Booth tvrdí, že „keď sú ľudia naozaj osamelí, tak sa cítia mizerne nešťastne, prázdno a bolestivo nenaplneno"[4]. Po počiatočných kusých informáciách začíname získavať obrysy osamelosti, ktorá je poznačená práve negatívnym prežívaním. Prežívanie osamelosti často človeka ubíja a vrhá ho do nešťastia a nenaplnenosti.

V osamelosti akoby zakúšame bolestivú stránku melanchólie a straty kontaktu s opojnou náručou spoločnosti a milovaných ľudí. Sme vrhnutí do bolestnej priepasti, v ktorej sa nachádzame sami, nik nám neprichádza na pomoc, hoci to jediné, po čom človek túži je blízkosť druhého. V takomto stave je človek „stále osamelejší a opustenejší; všetko mu potom pripadá stále bezcitnejšie, odcudzenejšie a beznádejnejšie [...] pocity nezmyselnosti a ničotnosti"[5]. Ale ani krátkodobá osamelosť nie je jav, ktorý by sa mal brať na ľahkú váhu. Hoci pri krátkodobej osamelosti nejde o dlhodobé časové momenty, tak čo sa týka návalov bolesti, ide asi o najkrutejšie chvíle, pretože časom si človek na osamelosť môže zvyknúť, zvnútorniť ju, necítiť ju tak živo a kruto ako pri náhlej a razantnej osamelosti. Tým však nechceme tvrdiť, že dlhodobá osamelosť je menej bolestivá. Tvrdíme len, že bez ohľadu na časový rozmer je prežívanie osamelosti aktom utrpenia.

Vo veľa prípadoch stavy osamelosti ešte znásobuje pocit, že vo svojej osamelosti sme sami, prežívame ju sami a nik iný ju nedokáže pochopiť. Cítime, že vo svojej prázdnote sme sami voči celému svetu. Zdá sa nám, že všetci ostatní ľudia sú šťastní, radujú sa zo spoločnosti a blízkosti iných. Akoby len nás jediných postihla trauma osamelosti. Nie je však tomu tak. Karyn Hall napríklad uvádza, že „mnoho osamelých ľudí verí, že sú unikátni vo svojej situácii a že nie je normálne cítiť sa osamelým ako sú oni. Napriek tomu, takmer všetci sa cítime občas osamelí. [...] Prechodná osamelosť je súčasťou života"[6].

V naznačených kontúrach sa osamelosť javí ako bolestivá skúsenosť, ktorá však patrí k človeku akoby existenciálne, no napriek tejto prepojenosti medzi človekom a osamelosťou sa s ňou človek len ťažko vyrovnáva. Aj cez bezpočet ľudských generácií nie sme o nič lepšie pripravení na zvládnutie osamelosti ako naši predkovia (možno sme dokonca voči osamelosti ešte viac náchylní ako ľudia v minulosti). Stále cítime negatívne pocity, keď sme zrazu osamelí. Chceme byť s tým druhým, no nie je nám to umožnené.

---

[3] L.A. Peplau, M. Miceli, B. Morasch, *Loneliness and Self-Evaluation*, w: *Loneliness. A Sourcebook of current Theory, Research and Therapy*, Wiley Interscience, New York 1982, s. 143.

[4] R. Booth, *Loneliness*…

[5] H.P. Röhr, *Narcismus – vnitřní žalář*, Portál, Praha 2008, s. 37.

[6] K. Hall, *Accepting Loneliness*, w: „Piece of Mind" 2013 (online).

Podľa dvojice autorov, Letitie Anne Peplau a Daniela Perlmana, sa osamelosť často vyskytuje spoločne s depresiou, úzkosťou a/alebo nízkym sebavedomím[7]. Na prepojenie medzi osamelosťou a úzkosťou poukazuje nielen už spomenutý Heinz-Peter Röhr („mnoho úzkostí vzniká z vyčerpania a z osamelosti"[8]), ale aj Fritz Riemann[9], ktorý ale okrem toho vyzdvihuje do popredia aj to, že „čím viac sa [...] líšime od druhých, tým väčšia je naša osamelos"[10]. Nielen nízke sebavedomie a náhla strata kontaktu s druhým, ale aj naša povaha, charakter a temperament majú podiel na tom, či prežívame krutú osamelosť, ako ju prežívame a ako sa s ňou vyrovnáme. Okrem úzkosti, depresie, ničoty a beznádeje je osamelosť poznačená aj utrpením. Človek totiž „hlboko trpí svojou osamelosťou"[11].

V istom zmysle je potrebné doplniť vyššie uvedené vlastnosti, ktoré náležia k osamelosti, aj z pohľadu toho, ako vzniká osamelosť. Už v detskom veku je možné nájsť korene osamelosti, keď dieťa nezapadá do kolektívu v škole alebo necíti primeranú rodičovskú lásku. Vtedy sa „dieťa ... cíti opustené, dotknuté a osamelé a stiahne sa do svojho vnútorného sveta"[12]. Taktiež aj stroskotanie lásky, nenaplnenie milostnej a ľúbostnej túžby, rozchod, rozvod či smrť partnera často človeka ženie do osamelosti[13]. Okrem toho je dôvodom osamelosti aj vylúčenie zo spoločenstva (rôzne formy vyhnanstva, ostrakizmu či outsiderstva) – „ľudia obvykle nenávidia samotu[14] a radšej sa združujú do skupín. Samota, duševná izolácia a hlboký pocit prázdnoty sa rozpúšťajú len v ľudskej spoločnosti"[15]. K vzniku osamelosti prispieva aj strata „blízkeho vzťahu s druhými ľuďmi"[16], pričom prežívanie osamelosti môže človeka priviesť až k patologickým prejavom ako je napr. „používanie návykových látok, zvýšené fajčenie, zvýšená úzkosť, [...] zvýšená úroveň stresu, znížená spokojnosť so životom, zníženie sebavedomia, zvýšený krvný tlak"[17], ba môže dôjsť dokonca až k samovražde.

---

[7] L.A. Peplau, D. Perlman, *Towards a social psychology of loneliness*, w: *Personal relationships 3: Personal relationships in disorder*, „Academic Press", London 1981, s. 34.

[8] H.P. Röhr, *Cesty z úzkosti a deprese*, Portál, Praha 2012, s. 151.

[9] *Okrem úzkosti osamelosť podmieňuje a zosiluje aj strach* (F. Riemann, *Základní formy strachu*, Portál, Praha 2013, s. 48).

[10] F. Riemann, *Základní formy strachu*, Portál, Praha 2013, s. 17.

[11] H.P. Röhr, *Narcismus*..., s. 72.

[12] Tamže, s. 31.

[13] L.A. Peplau, D. Perlman, *Perspectives on Loneliness*, w: *Loneliness. A Sourcebook of current Theory, Research and Therapy*, Wiley Interscience, New York 1982, s. 8.

[14] Hoci je v texte použitý termín *samota*, tak netreba tento termín chápať ako protiklad k *osamelosti*. V danom kontexte ide skôr o prejav osamelosti, ktorá je chápaná ako negatívna skúsenosť (v tomto prípade nejde o pozitívne prežívanú samotu).

[15] R.M. Youngson, *O šílenství, podivínství a genialitě,* Portál, Praha 2000, s. 142.

[16] J.O. Sanders, *Lonely, but never alone,* RBC Ministries, Michigan 2001, s. 8.

[17] S. Ankrom, *The Psychological and Health Consequences of Loneliness*, w: „Medical Review Board" 2009 (online).

2. Osamelosť ako možnosť duševného rastu človeka?

Napriek vyššie uvedeným názorom rôznych psychologických štúdií, článkov a publikácií sa pokúsime poukázať, že nie vždy je osamelosť len výsostne negatívnou formou, resp. že dokonca aj bolesť a krutosť osamelosti môžu byť nakoniec pre človeka prínosné a svojím spôsobom pozitívne. Oporou pri tejto snahe nám bude myšlienkový odkaz Arthura Schopenhauera a Friedricha Nietzscheho. Dôvod je ten, že práve vo filozofii voluntarizmu nachádzame isté náznaky cesty k autenticite človeka práve v bolesti, utrpení a osamelosti. A tým sa do nového svetla dostáva aj samotný pojem osamelosti, ktorý je v psychologickej literatúre často špecifikovaný ako bytostne negatívna a patologická forma. Na základe filozofickej argumentácie podporenej Schopenhauerom a Nietzschem sa pokúsime rozšíriť sféru pôsobnosti pojmu osamelosti, ktorá nemusí byť iba negatívnym démonom ľudského života, ale môže byť aj anjelskym svetlom, ktoré človeka privedie k jeho pravej podstate.

V psychologických štúdiách sme sa mohli stretnúť s tvrdením, že osamelosť vrhá človeka do duševnej prázdnoty. V osamelosti človek pociťuje ničotu, avšak podľa Arthura Schopenhauera „v osamělosti, kdy je každý odkázán sám na sebe, se ukazuje, co má sám o sobě“[18], teda namiesto prázdnoty človek v osamelosti zrazu zisťuje, čo všetko sa v ňom skrýva. Práve v zážitkoch osamelosti objavujeme svoju podstatu, dušu a hĺbku. Keď je človek sám, tak môže nadviazať nerušený vzťah so svojím vnútrom. Tento vzťah v spoločnosti je možné len ťažko dosiahnuť, pretože medzi ostatnými ľuďmi často skĺzavame do povrchnosti a priemernosti. Ak podľa niektorých psychologických štúdií sa osamelí ľudia charakterizujú ako nekompetentní a bezcenní, tak Schopenhauer poukazuje v istom zmysle na opačnú tendenciu. Nie osamelí ľudia sú bezcenní a nekompetentní, ale spoločnosť vytvára bezcennosť. Doslovne Schopenhauer tvrdí, že „ve světě nejde o nic tolik, jako o volbu mezi osamělostí a sprostotou“[19]. Vidíme teda, že osamelosť sa tu pretenduje ako istý duševný poklad človeka, ako útočisko pred nízkosťou spoločnosti. Tento prístup nie je typický iba pre Schopenhauera, ale v podobnom duchu sa s ním stretávame aj u Friedricha Nietzscheho. Nietzsche vo svojom diele *Ecce homo* na jednom mieste uvádza, že v osamelosti je „návrat k sebe samému, závan voľného ľahkého hravého vzduchu[...] Celý môj Zarathustra je dityramb na osamelosť“[20]. A práve v postave Zarathustru Nietzsche vo veľkej miere rozpracoval individualisticko-elitársku koncepciu človeka, ktorý sa vo svete pohybuje v dimenzii osamelosti[21].

[18] A. Schopenhauer, *Aforismy k životní moudrosti,* Nová tiskárna, Pelhřimov 1997, s. 17.
[19] Tamže, s. 17.
[20] F. Nietzsche, *Ecce homo*, Iris, Bratislava 2004, s. 18–19.
[21] Z pohľadu psychológie by snáď mohlo byť povedané, že Zarathustra sa pohybuje na hranici samoty-osamelosti – teda v pozitívnej a negatívnej rovine ľudskej osamotenosti.

V protiklade voči rôznym čisto negatívnym a patologickým prejavom, ktoré podľa psychológie s osamelosťou súvisia, sa vo filozofii voluntarizmu stretávame s tým, že osamelosť je akousi cestou k vznešenosti alebo autenticite. U Schopenhauera sa dokonca stretávame s tým, že „čím vyššie niekto stojí na rebríčku prírody, tým je osamotenejší, a to podstatne a nevyhnutne"[22]. Nejde teda o princíp, ktorý by človeka ubíjal a tiahol ho k zemi. Osamelosť vo voluntarizme nie je obmedzovaním človeka a bránením mu vo vlastnom rozvoji. Naopak, v osamelosti sa človek rozvíja v najväčšej možnej miere. Schopenhauerov koncept génia je vrcholom ľudskej snahy o autenticitu a vznešenosť. A práve „génius zásadne žije osamelo"[23], nežije v spoločnosti, nežije medzi ľuďmi (ak aj medzi nimi musí občas byť, tak svoje šťastie nachádza až vtedy, keď osamie). V otázke génia sa v podobnom zmysle ako Schopenhauer vyjadruje aj psychológ Fritz Riemann, podľa ktorého „na génia má osamelost [...] pozitívny vplyv"[24].

Ak sme sa v rovine psychologickej literatúry stretli napr. s depresiami, nízkym sebavedomím, stresom alebo zlozvykmi ako sú návykové látky, fajčenie či alkohol, pričom toto všetko má na svedomí prežívanie krutej osamelosti, tak v rovine filozofie voluntarizmu sa s podobnými charakteristikami nestretávame. Ako už bolo naznačené vyššie, u Schopenhauera a Nietzscheho je osamelosť pôvodcom autentického bytia. V myšlienkach jedného z týchto autorov sa stretávame s tvrdením, že človek vystupuje „až do výšek, kam vystupují myslitelé, do čistého a ledového alpského vzduchu, kde už není zamlžování a zastíraní, kde se bytostná povaha věcí ukazuje drsně a nepoddajně, ale s nevývratnou srozumitelností! Jen v takových myšlenkách se duše stáva osamělou a nekonečnou"[25].

Je zrejmé akoby sme mali dva pohľady na osamelosť: jeden skôr negatívny psychologický a druhý (predbežne) pozitívny voluntaristicko-filozofický. Čo však zapríčinilo túto rozličnosť? Ide len o historicko-sociálny posun v zmýšľaní človeka? Je tento rozdiel medzi psychológiou a voluntaristickou filozofiou neprekonateľný? Môžeme spojiť osamelosť ako patologický jav so Schopenhauerovým tvrdením, že ľudia „nie sú radi osamote s prírodou, potrebujú spoločnosť, prinajmenšom knihu [...] keď sú osamote, aj to najkrajšie okolie pre nich preto nadobúda fádnu, temnú, cudziu, nepriateľskú podobu"[26]? Spojitosť je možná iba v prípade negeniálnych ľudí (Schopenhauer) alebo stáda (Nietzsche). Rozhodne nenájdeme spojitosť v autentických konceptoch génia (Schopenhauer) a nadčloveka/vyšších ľudí (Nietzsche). No práve tieto koncepty sú podľa Schopenhauera a Nietzscheho pravou ľudskosťou. Môžeme síce dané názory oboch predstaviteľov filozofie voluntarizmu povrchne

[22] A. Schopenhauer, *O životnej múdrosti*, Belimex, Bratislava 1997, s. 128.
[23] A. Schopenhauer, *Svet ako vôľa a predstava II*, Kalligram, Bratislava 2010, s. 500.
[24] F. Riemann, *Základní formy strachu*, Portál, Praha 2013, s. 54.
[25] F. Nietzsche, *Nečasové úvahy II*, Mladá fronta, Praha 1992, s. 47.
[26] A. Schopenhauer, *Svet ako*…, s. 289−290.

odmietnuť ako prežité stereotypy nereálnej elitárskosti, ktoré nám ponúkajú „obraz tvrdého, zahorklého človeka, ktorý tiahne krajom ako osamelý vlk"[27], ale to neodstráni dichotómiu v psychologicko-filozofickom pohľade na osamelosť. Skôr je potrebné pokračovať v ďalšom odhaľovaní rozporov a pokúsiť sa zistiť dôvod, prečo sme dnes akoby na druhom póle vo vzťahu k osamelosti ako tomu je v myšlienkach tvorcov filozofie voluntarizmu.

Povedali sme si, že spojivo medzi psychologickým a voluntaristicko-filozofickým pohľadom na osamelosť je možné nájsť len v rovine neuatentického života masy, spoločenstva alebo davu. Ak sme doteraz poukazovali výsostne na pozitívnu funkciu osamelosti vo filozofii voluntarizmu, tak teraz sa dostávame na akúsi hmlistú a šikmú pôdu, pretože okrem pozitívneho prístupu k osamelosti sme vo filozofii voluntarizmu svedkami aj takého prístupu, ktorý je na prvý pohľad akoby identický s psychologickým vymedzením osamelosti. Je však tomu naozaj tak?

3. Bolesť osamelosti ako pozitívny aspekt?

V prvej časti tohto článku sme ukázali, že osamelosť je v istých psychologických štúdiách chápaná ako bolestivá skúsenosť, ktorá človeka privádza k depresiám a úzkostiam. V druhej časti sme sa snažili problematizovať tieto psychologické vymedzenia. Teraz sa však dostávame akoby na scestie. Vo filozofii voluntarizmu by sme sa totiž nemali stretnúť s osamelosťou ako bolestivou záležitosťou. Ale vo voluntarizme sa stretávame s bolesťou a osamelosťou. Čo si počať s týmto paradoxom? Nepotvrdzuje nakoniec voluntarizmus záver psychologických výskumov? Na prvý pohľad by sa to tak mohlo zdať, ale nie je tomu tak. Prečo? Pretože psychológia vidí v bolesti plynúcej z osamelosti zárodok patologických prejavov. Vo filozofii voluntarizmu tomu tak nie je. Nachádzame tu síce bolesť osamelosti, ale táto funkcia bolesti je iná. Aká je táto funkcia?

V prvom rade sa treba vymaniť z psychologického názoru, že bolesť osamelosti je čisto iba negatívna a treba sa jej zbaviť. Podľa profesora Jána Šlosiara „Schopenhauer načrtáva nové vnímanie antropologizmu, ktorý pramení z absurdity, nezmyselnosti, utrpenia a bolesti"[28]. Nietzsche zase tvrdí, že „nikdo, kdo má opravdové přátele, neví, co je opravdová osamělost, byť by byl znesvářen s celým okolním světem"[29], ale nehovorí, aby sa človek tejto bolesti a osamelosti zbavoval. Naopak. V bolestnej skúsenosti je možné autentické prežívanie a spoznanie samého seba. Dnešný človek je často ovplyvnený názormi, že bolesť je zlá a negatívna. Kto prežíva bolesť je nenormálny, stroskotanec, neúspešný jedinec. Len

[27] H.P. Röhr, *Narcismus*…, s. 56.
[28] J. Šlosiar, *Od antropologizmu k filozofickej antropológii*, Iris, Bratislava 2002, s. 52.
[29] F. Nietzsche, *Nečasové*…, s. 21.

ten, kto prežíva ľahkosť a šťastie je plnohodnotný člen spoločnosti. V takomto zajatí žije väčšina ľudí. Ale nejde tu skôr o pokus otupovať svoju autenticitu? Nejde o oddávanie sa masovej a komerčnej konzumnosti? Nie je to len zástierka ľudskej prázdnoty? Nie je to len blud človeka, ktorý už nedokáže znášať tvrdosť života?

Na dané otázky sa asi nedajú nájsť presvedčivé odpovede. A ani ich nie je treba. Stačí, ak sa na bolesť osamelosti nebudeme pozerať len z jedného uhla, ale na ňu budeme nahliadať aj z pohľadu, ktorý rozpracoval vo veľkom rozsahu Nietzsche. Nemali by sme odstrániť tento tragicko-heroický pohľad na človeka, ktorý hrdo kráča vpred napriek nepriazni osudu. Môže nám totiž byť útechou v našich stroskotaniach, neúspechoch a zlých obdobiach života. Ak by sme sa totiž držali len psychologického pohľadu, tak každá osamelosť by bola niečím, čo by sme sa za každú cenu snažili odstrániť, no ak by sa nám to nedarilo, tak by sme sa ponárali stále hlbšie a hlbšie do depresie a úzkosti.

Vdruhom rade, ak implementujeme nietzscheovský názor, ktorý nám radí ísť „hlbšie do bolesti [...] dolu, až do jej najčernejších vĺn"[30], tak nielenže máme pred sebou ideál tragického hrdinu, ale máme aj isté zdôvodnenie, že bolesť nemusí byť len negatívna, ale môže nás zoceliť a pripraviť pre nové životné situácie. Podobne ako rozdeľuje Nietzsche bytie na apolónske a dionýzovské[31], tak aj skutočný život nie je len ľahký snový ružový ideál, ale nesie v sebe aj živelné bolestivé skúsenosti. Ak budeme pestovať len to apolónske, tak aj najmenšia strasť nás môže smrteľne zasiahnuť. V protiklade k tomu, v duchu dionýzovského princípu, môže človek prežívať nepriazeň a bolesť, môže byť človek „osamělý, zjevuje se mu nicotnost času, již nedoufá: tak noří svůj pohled, jímž přehlíží svět, ještě jednou do hloubky, tentokrát až k samé podstatě: tam nalézá v základu věcí utrpení"[32]. Ale toto utrpenie nebude niečím, čo človeka pokorí, ale bude niečím, čo človeka pretvorí do odolnejšej podoby – „hluboké utrpení činí vznešeným"[33]. Nietzsche si však bol vedomý toho, že toto sa ľahšie povie ako sa uskutoční. Preto ani nežiada, aby každý jednotlivec vyhľadával bolesť osamelosti. V jeho filozofii je táto cesta skôr cestou nemnohých, no napriek tomu môže byť tento ideál ideálom pre každého (bez ohľadu na to, či ho aj uskutoční).

Dôležité je však uvedomenie si toho, že napriek bolestivým zážitkom osamelosti, ktorá často vzniká z múk straty milovanej polovičky, straty niekoho blízkeho

[30] F. Nietzsche, *Tak vravel Zarathustra*, Iris, Bratislava 2002, s. 109.

[31] K apolónskemu a dionýzovskému spôsobu života sa vyjadruje aj profesor Šlosiar, ktorý tvrdí, že Nietzsche si všimol „dva odlišné spôsoby vzťahovania sa človeka k svetu – apolónsky a dionýzovský. Poukázal na to, že nie apolónsky typ sladkého snenia [...] ale dionýzovský divoký a nespútaný prejav [...], v ktorom sa preplieta hrôza, bolesť, ale i titanský vzdor, je najhlbším jadrom uvoľňovania životných síl" (J. Šlosiar, *Dejiny filozofie človeka*, Belianum, Banská Bystrica 2013, s. 56).

[32] F. Nietzsche, *Nečasové*..., s. 135.

[33] F. Nietzsche, *Mimo dobro a zlo*, Aurora, Praha 1996, s. 183.

alebo vytesnením z kolektívu, tak v tejto osamelosti je síce dokonale koncentrovaná bolesť a utrpenie, no táto bolesť a utrpenie by mali byť využité na dosahovanie ľudskej podstaty a autenticity. Je síce pravda, že najľahšia cesta ako sa vymaniť z osamelosti je zbavenie sa bolesti a utrpenia, ale takýto prístup je práve typický pre dnešnú spoločnosť, ktorá si volí najľahšiu cestu k potešeniu. Avšak najľahšia cesta nie je vždy tá správna (možno aj preto je v otázkach osamelosti rozdielnosť medzi psychologickými štúdiami a filozofiou voluntarizmu). Psychologická literatúra sa snaží odstrániť osamelosť a navrátiť človeka do medziľudských vzťahov. Nietzsche na druhú stranu radí: „kdo je tak bez útěchy ve své osamělosti, nemůže si vyvoliti lepšího symbolu nad onu Dürerovu kresbu rytíře se smrtí a s ďáblem, nad onoho kovově a tvrdě zírajícího, pancéřového jezdce, jenž, nezmaten svými příšernými průvodci a přece beznadějně, ubírá se sám cestou svých hrůz, a s ním jeho pes a oř"[34].

Zhrnutie

Osamelosť človeka je takmer neustály a všadeprítomný element. Možno aj v dôsledku neustáleho pôsobenia osamelosti na rozmanité ľudské indivíduá je osamelosť ambivalentným stavom. Na toto však nedávame odpoveď. Naším cieľom bolo len poukázať na to, že prístupy k problému osamelosti sa v psychológii a filozofii voluntarizmu líšia (otázku, či ide o neprekonateľné hranice alebo nie, necháme otvorenú). V psychologických publikáciách sme sa mohli stretnúť s vymedzením osamelosti ako niečoho negatívneho – niečoho, čo spôsobuje izoláciu, prázdnotu, bolesť, utrpenie, depresiu, úzkosť, nízke sebavedomie ba až patologické prejavy a niekedy aj samovraždu. Vo filozofii voluntarizmu sme sa naopak stretli často s ospevovaním osamelého jedinca, ktorý v protiklade voči spoločnosti nachádza svoje autentické bytie. Osamelosť sa tu spája so vznešenosťou, silou, samostatnosťou, genialitou, hĺbkou, výškou, zocelením a pod.

Potiaľto by bol rozpor medzi psychológiou a filozofiou voluntarizmu jasný (jeden tábor vidí osamelosť negatívne, druhý pozitívne), ale nie je to také jednoduché. Videli sme, že aj vo filozofii voluntarizmu sa osamelosť spája s bolesťou a utrpením. „A predsa má psychológia pravdu" – môže niekto povedať. Ale nie je tomu tak. Je rozdiel medzi chápaním bolesti a utrpenia v psychológii a voluntarizme. Narozdiel od psychológie sa Schopenhauer[35] ani Nietzsche nesnažia bolesť a utrpenie za každú cenu odstrániť. Dalo by sa povedať, že vo voluntarizme nie je bolesť a utrpenie iba čisto niečím negatívnym, ale skôr je to niečo, čo človeka posúva vpred do výšin vznešenosti.

[34] F. Nietzsche, *Zrození tragedie z ducha hudby*, Gryf, Praha 1993, s. 68.

[35] Hoci u Schopenhauera je problematická jeho snaha o mortifikáciu vôle, no na druhej strane je jeho koncept génia vrcholom ľudstva a génius sa často nachádza v bolesti osamelosti.

Dôvod prečo nachádzame tieto rozličnosti môže byť v tom, že voči obdobiu, v ktorom tvorili Schopenhauer a Nietzsche sa dnešná spoločnosť posunula viac na stranu pôžitku, hedonizmu a potešenia – akoby sme už nedokázali zvládať zoceľujúce rany osudu a snažili sa len o to vyhýbať sa všetkému nepríjemnému a bolestivému. Taktiež môže byť namietnuté, že filozofia voluntarizmu vlastne operuje s pojmom samoty a nie s pojmom osamelosti, no tento argument padá z toho dôvodu, že aj vo filozofii voluntarizmu je osamelosť bolestivou skutočnosťou, v ktorej si síce ľudia občas „povzdychnú, ale vždy si ju zvolia ako z dvoch menšie zlo“[36]. Zdá sa teda, že na osamelosť sa dá pozerať minimálne z dvoch uhlov pohľadu.

[36] A. Schopenhauer, *O životnej múdrosti*, Belimex, Bratislava 1997, s. 138.

Zoznam použitej literatúry

Ankrom S., *The Psychological and Health Consequences of Loneliness*, w: „Medical Review Board" 2009 (online), (cit. 25.04.2013). Dostupné na internete: http://panicdisorder.about.com/od/livingwithpd/a/Loneliness.htm

Booth R., *Loneliness as a Component of Psychiatric Disorders*, w: „MedGenMed" 2000, 2(2) (online), (cit. 25.04.2013). Dostupné na internete: http://www.medscape.com/viewarticle/430545

Hall K., *Accepting Loneliness*, w: Piece of Mind (online), Psychology Today 2013 (cit. 25.04.2013). Dostupné na internete: http://www.psychologytoday.com/blog/pieces-mind/201301/accepting-loneliness

Nietzsche F., *Ecce homo*, Iris, Bratislava 2004.

Nietzsche F., *Mimo dobro a zlo*, Aurora, Praha 1996.

Nietzsche F., *Nečasové úvahy II*, Mladá fronta, Praha 1992.

Nietzsche F., *Tak vravel Zarathustra*, Iris, Bratislava 2002.

Nietzsche F., *Zrození tragedie z ducha hudby*, Gryf, Praha 1993.

Peplau L.A., Miceli M., Morasch B., *Loneliness and Self-Evaluation*, w: *Loneliness. A Sourcebook of cur-rent Theory*, *Research and Therapy*, Wiley Interscience, New York 1982.

Peplau L.A., Perlman D., *Perspectives on Loneliness*, w: *Loneliness. A Sourcebook of current Theory, Re-search and Therapy,* Wiley Interscience, New York 1982.

Peplau L.A., Perlman D., *Towards a social psychology of loneliness*, w: *Personal relationships 3: Person-al relationships in disorder*, „Academic Press", London 1981.

Riemann F., *Základní formy strachu*, Portál, Praha 2013.

Röhr H.P., *Cesty z úzkosti a deprese*, Portál, Praha 2012.

Röhr H.P., *Narcismus – vnitřní žalář*, Portál, Praha 2008.

Sanders J.O., *Lonely, but never alone*, RBC Ministries, Michigan 2001.

Schopenhauer A., *Aforismy k životní moudrosti*, Nová tiskárna, Pelhřimov 1997.

Schopenhauer A., *Svet ako vôľa a predstava I*, Kalligram, Bratislava 2010.

Schopenhauer A., *Svet ako vôľa a predstava II*, Kalligram, Bratislava 2010.

Schopenhauer A., *O životnej múdrosti*, Belimex, Bratislava 1997.

Šlosiar J., *Dejiny filozofie človeka*, Belianum, Banská Bystrica 2013.

Šlosiar J., *Od antropologizmu k filozofickej antropológii*, Iris, Bratislava 2002.

Youngson R.M., *O šílenství, podivínství a genialitě*, Portál, Praha 2000.

Tento príspevok vznikol ako súčasť riešenia projektu VEGA 1/0182/13 Problém osamelosti v živote sú-časného človeka (filozofické skúmania).

Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne
Wydział Społeczno-Humanistyczny Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie
KSSE 1(1). 2015. 21–25
http://ksse.pwsz.konin.edu.pl

Activation of students cognitive potential when applying the system-dynamics approach

Anna Yur'evna Nagornova
Research Division of Togliatti State University, Togliatti
rq-georg@rambler.ru

Abstract

The article raises the problem of cognitive potential activation of students when using the system-dynamics approach. Activation of cognitive potential of pupils involves presenting educational material in the form of images accessible to perception. Therefore the article proposes a new model that repre-sents the adaptive ring of resolution of intellectual problems by students.

Keywords: cognitive potential, student, system-dynamics approach to learning

1.

Numerous recent studies in the field of the cognitive potential human prove the scientific interest that causes the problem (D.N. Bogoyavlensky, A. Vallon, K. Dunker, V. Keler, N. Mayer, N.A. Menchinskaya, S.B. Pereslegin, E.B. Pereslegina, G. Piaget V.L. Raykov, Yu.A. Samarin, V.B. Terehov). In recent years it became possible to compare these data with the results of the newest developments in the field teaching cognitive potential of learners: discovery of the structure cognitive potential as a model of the world, transition from static to dynamic thinking in education, relationship cognitive potential and creative abilities of learners, definition of cognitive potential as a dynamical intellectual models etc.

Schoolchild intellectual sphere experiences heavy loads due to high requirements in conditions of educational-cognitive activity. Therefore the presence of certain cognitive potential is required from a child – well-developed complex of cognitive abilities: goal setting, analysis of the learning task, the choice of solutions etc. Of course, not any schoolchild has such abilities[1]. For such children special research of psychologists have identified the variety of intellectual activity, which stands out characteristic feature – intellectual initiative (N.M. Peysahov etc.). Child's cognitive activity occurs on certain level of intellectual activity depending on cognitive needs and abilities.

2.

Study of the activation process of schoolchild cognitive potential is particularly interesting for modern education in the application of system-dynamical approach, as an increasingly complex structure of the Information Society (increase information flows in educational process) sets the increasing demands on the intellectual potentials of schoolboy. Activation of cognitive potential of a primary school age pupil involves presenting of educational material in a particular subject area in the form of imagery sistem and in a form accessible to the perception of trainees (S.N.Shlyaptsev, M.G.Prihodko). Choice of way of learning of all data seems relevant in didactic terms to memorize and the subsequent use of the analysis of the totality of educational information. In this case strictly logical view is important to provide educational material on the basis of the relationships between each didactic image. Therefore any kind of training sessions can be regarded as a method of system-dynamical images, which displays the training material is based on the dynamics of the logical relationship between individual training images (see Fig. 1).

Thus, process of transfer of educational information can be regarded as a process of dynamical representation of images, which significantly increases the demands on the organization of the modern educational process in a modern school[2].

Each image in the educational system is described by a set of didactic and information parameters. The former include visibility, accessibility, scientific approach etc. To the second entropy as the degree of uncertainty of the image for learners, information conductivity as possible degree of learning etc. During learning process teacher do the control actions adjustment by analyzing degree

[1] A.Yu. Nagornova, S.B Gnedova, O.A. Abramova, *Psychological and pedagogical features of younger schoolboys*, Part 1. Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2012, p. 170, p. 111, p. 175.
[2] Tamże.

of uncertainty with the removal of one or another set of training images for a specific series of training sessions. For lessons series the teacher makes adjustments operating influences based on analysis of the degree of removal of uncertainty of set of training images.

However the resolution of intellectual problems depends often not only on the volume and quality of learned and understood information. This fact is stated by A. Einstein on its own. He said that the supreme duty of physicists is to establish general laws, he added that the „logical path does not lead to these laws, but only intuition based on the insight of experience".

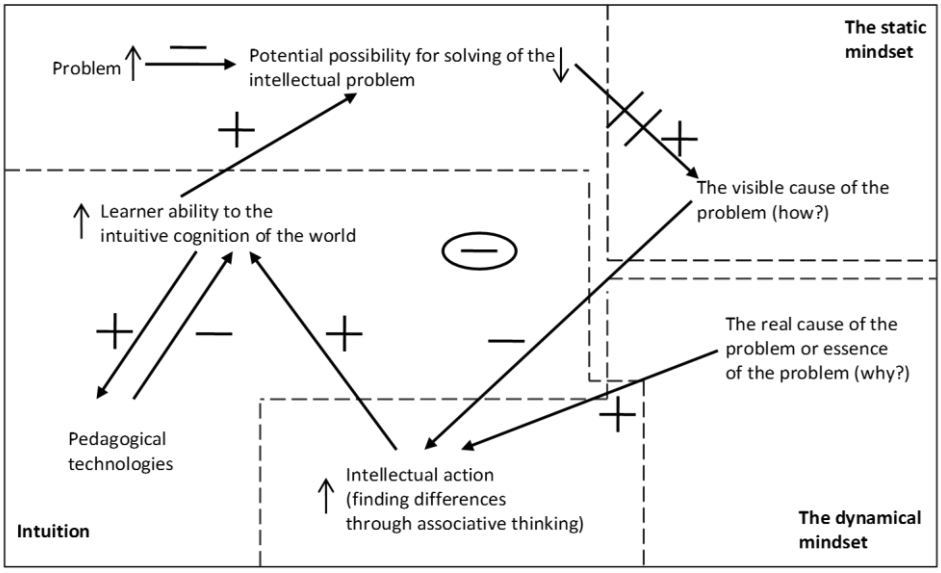

Rys. 1. Adaptive ring of resolution of intellectual the problem by learner

N.N. Nikitina, O.M. Zheleznyakova, M.A. Petuhov define intuition as „straight-knowledge, the ability to grasp the situation holistically, to gain knowledge without understanding the ways and conditions of its receipt. Students with emotional sensitivity and susceptibility have most often intuition. Intuition is also regarded as a collapsed act of thought formed as a result of long experience similar mental actions. Intuition or the formation of amazing mixture of experience and the mind" (M. Bunge) is closely linked with the capacity for the creative imagination and fantasy.

Based on studies of Ya.A. Ponomareva we argue that cognitive activity is the quest for and discovery of new, searching of earlier unknown approaches and solutions, active achievement of truth in any form, and includes the creative process, which is a form of cognition. Thus creativity is an integral part of the cognitive potential of schoolchildren.

3.

The proposed theoretical system-dynamical model of activation of the cognitive potential of school pupils takes into account a series of interrelated factors and characterizes sources of amplification, time delay and feedback of information during solving an intellectual problem by child. In this case we attach attention to the study of intuition as a component of of the cognitive potential when pupils make intellectual action, as well as characterization of the possible ways (teaching methods, techniques and technologies) of forming ability of children to the intuitive understanding of the world. Besides it in system dynamical model of the cognitive activation potential of the schoolboy we investigate its functional spaces (static, dynamical mindset, intuition) and disclose peculiarities of their interaction with each other in the educational process. Obtained results can be the basis for a new concept of activation of the cognitive potential in school education and will increase the mobility of the modern educational process.

Bibliography

Nagornova A.Yu., *Activation of the cognitive potential of the younger schoolboy when using system-dynamic approach*, „Nachal'naya shkola plyus Do i Posle" 2009, nr 9, s. 69.

Nagornova A.Yu., Gnedova S.B, Abramova O.A., *Psychological and pedagogical features of younger schoolboys*, Part 1, Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2012. s. 170.

Nagornova A.Yu., Karpeev S.A., Denisov G.M., *Psychological and pedagogical features of younger schoolboys*, Part 2, Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2012. 111.

Nagornova A.Yu., Stryukova G.A., Eremina L.I., *Psychological and pedagogical features of younger schoolboys*, Part 3, Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2012, s. 175.

Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne
Wydział Społeczno-Humanistyczny Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie
KSSE 1(1). 2015. 27–37
http://ksse.pwsz.konin.edu.pl

Muzykoterapia w pracy z osobami upośledzonymi umysłowo w stopniu umiarkowanym

Andrzej Kęsiak
Brothers of Charity Services, Chorley, Wielka Brytania
akesiak@hotmail.com

Music therapy in working with people with moderate learning disability

Music therapy is becoming more and more widely used method while working with people with learning disability. This is due to following music properties: it is an effective tool in establishing non-verbal communication, moreover, it provides pleasure and is the most common form of enter-tainment amongst people with mental retardation. In the article the author examines the special role music therapy plays in working with people with learning disabilities, presents music therapy methods and gives examples of people (music therapists) who, in their own way, implement music therapy techniques.

Keywords: music therapy, learning disability, music therapy methods, students with special needs

Wstęp

Rola muzyki w terapii osób upośledzonych umysłowo staje się coraz szerzej stosowaną praktyką. Muzyka – z powodu swoich właściwości oraz atrakcyjności dla wielu ludzi – może być bardzo efektywnym narzędziem terapeutycznym i edukacyjnym zarówno dla dzieci, jak i dla dorosłych. Tak postrzegana, nazwana została „muzykoterapią". Skoro ma nią być, musi oddziaływać, musi powodować zmiany, leczyć. W artykule chcemy zająć się tematem muzykoterapii w jej konkretnym oddziaływaniu na ludzi z upośledzeniem umysłowym w stopniu

umiarkowanym. W części pierwszej przyjrzymy się jej szczególnej roli w terapii osób z upośledzeniem umysłowym i spróbujemy odpowiedzieć na pytanie, z czego ta szczególna rola wynika. W drugiej części wskażemy kilka praktycznych metod, którymi posługuje się muzykoterapia. Zwrócimy też uwagę na korzyści z tych metod płynące. W części trzeciej przywołamy głosy praktyków, osób, które z pasją realizują założenia muzykoterapii w pracy z upośledzonymi umysłowo.

1. Od muzyki do muzykoterapii

Choć muzykoterapia, jako odrębna dziedzina oparta na podstawach naukowych, jest dyscypliną relatywnie nową i słusznie można postawić pytanie, dlaczego tak późno odkrytą czy też wyodrębnioną, to odległość koncepcyjna dzieląca muzykę od muzykoterapii nie jest wcale duża. Świadomość wpływu, jaki muzyka może wywierać na ludzkie emocje i zachowania, należy do ogólnodostępnej wiedzy i do dziedzictwa wielu kultur, światowych cywilzacji oraz plemiennych rytuałów. Słuchanie relaksacyjnej muzyki w domu lub udanie się na koncert i poddanie się pozytywnym wibracjom docierającym do naszych uszu może bardzo korzystnie wpływać na łagodzenie naszych stresów, nastawiać nas pozytywnie do życia i motywować do działania. Nam jednak nie o taką muzykoterapię tutaj chodzi, chcemy przyjrzeć się raczej celowemu, przemyślanemu i intencjonalnemu traktowaniu muzyki jako środowiska, przestrzeni i środka w celu uzyskiwania określonych celów terapeutycznych. Muzykoterapia oparta jest na założeniu, że terapia jest skuteczna, jeśli dostarcza pacjentom przyjemności[1]. Wydaje się, że taka filozofia przeorientowała wiele różnych rodzajów terapii oraz że stała się kołem zamachowym w powstawaniu nowych. Metoda jest prosta i polega na wyselekcjonowaniu z życia ludzkiego tych form aktywności, które dostarczają przyjemności, a następnie wykorzystać je do realizacji zamierzonych celów terapeutycznych. Dlatego mówimy dzisiaj o bajkoterapii (terapia oparta na czytaniu dzieciom lub ich samodzielnej lekturze, właściwej dla danego problemu opowieści terapeutycznej), biblioterapii (terapia czytelnicza za pomocą słowa, publikacji i materiałów czytelniczych), arteterapii (terapia za pomocą szeroko rozumianej sztuki lub za pomocą sztuk plastycznych), teatroterapii (terapia przez przygotowanie i uczestniczenie w działaniach i spektaklach teatralnych), choreaoterapii (leczenie za pomocą tańca, ćwiczeń muzyczno-ruchowych, improwizacji ruchowych przy muzyce), ludoterapii (terapia za pomocą gier i zabaw), ergonoterapii (wyspecjalizowana forma rehabilitacji organizo-

[1] F.S. Morgenstern, *Foreword*, w: M. Wood, *Music for people with learning disabilities*, A Condor Book Souvenir Press (E&A) LTD, Guernsey 1993, s. 9.

wana w postaci zajęć w pracowniach: malarskich, tkackich, ceramicznych, rzeźbiarskich itd.), hortikuloterapii (terapia pracą lub przebywaniem w ogrodzie), silwoterapii (terapia przez obcowanie z lasem). To tylko niektóre przykłady z wielu terapii, które pojawiają się w ostatnim czasie. Jeśli skuteczność uwarunkowana jest dostarczaniem przyjemności, jak wspomnieliśmy wcześniej, to szczególnej roli nabiera tu muzykoterapia w odniesieniu do osób z upośledzeniem umysłowym. Ograniczenia intelektualne powodują, że wiele rodzajów terapii nie będzie po prostu dla tych osób dostępnych. Terapie oparte na obcowaniu z tekstem drukowanym nie spełnią swojej roli, skoro wiele z tych osób ma trudności z czytaniem. Rzecz ma się zupełnie inaczej z muzyką, która jest przestrzenią, w którą może wejść prawie każdy, kto ma rozwinięty choćby w minimalnym stopniu narząd słuchu. Cheseldine i Jeffree w swoich badaniach przeprowadzonych na grupie 200 rodziców opiekujących się upośledzonymi umysłowo dziećmi (w wieku nastoletnim) wykazują, że słuchanie muzyki jako ulubionej formy rozrywki wybiera aż 90% dzieci respondentów[2]. Jako przyczyny takiego wyboru rodzice wskazywali przede wszystkim przyjemność, jakiej ich dzieciom dostarczała muzyka oraz (na drugim miejscu) brak relacji oraz sprawności psychomotorycznych potrzebnych do uczestniczenia w innych formach rozrywki. Już na podstawie tych tylko badań widać, jak potężnym medium może stać się muzyka w terapii osób z upośledzeniem umysłowym. Mamy tu do czynienia po pierwsze z rzeczywistością, która, jak się przekonaliśmy, dostarcza przyjemności i jest najczęściej wybieraną formą rozrywki, a po wtóre, z powodu ograniczeń intelektualnych i możliwości psychomotorycznych, jest często jedną z nielicznych dostępnych dla osób upośledzonych umysłowo form aktywności. W pewnym sensie można powiedzieć, że osoby intelektualnie upośledzone (zwłaszcza te głęboko) są na muzykę, jako jedną z podstawowych form komunikacji, skazane. Choć takie stwierdzenie ma bez wątpienia wydźwięk pejoratywny, to w muzyce można widzieć też potencjał niekończących się możliwości, które mogą prowadzić do poszerzenia zawężonej przez upośledzenie umysłowe perspektywy rozwojowej, a więc zamiast utrwalać dominującą i dość ekskluzywną rolę muzyki w życiu, otwierać osobę na nowe formy uczestnictwa, często wcześniej niedostępne. To, że jest to możliwe i że muzyka działa w taki właśnie sposób, i że posiada takie rozwojowe spektrum pokazują inne badania przeprowadzone niezależnie od siebie przez Logomarcino[3] (1984)

[2] S. Cheseldine, D. Jeffree, *Mentally handicapped adolescents: their use of leisure*, „Journal of Mental Deficiency. Research" 1981, vol. 25. nr 1, s. 49–59.

[3] A. Logomarcino i in., *Leisure-dance instruction for severely and profoundly retarded persons: teaching and intermediate-living skills*, „Journal of Applied Behavioural Analysis" 1984, vol. 17, nr 1, s. 71–84. Logomarcino włączył osoby z umiarkowanym upośledzeniem umysłowym do grupy tańca tradycyjnego.

oraz Duffy'ego i Fullera[4] (1998). Analizie poddany został wpływ różnego rodzaju aktywności muzycznych na zmniejszenie wykluczenia społecznego osób upośledzonych umysłowo. W każdym z podjętych badań muzyka jawiła się jako wechikuł, za pomocą którego osoby „wślizgiwały się" do lokalnych społeczności i zmniejszały tym samym poczucie izolacji.

Co czyni muzykę tak wyjątkowym medium, które jest nie tylko narzędziem komunikacji, ale także dotyka wielu sfer osoby upośledzonej umysłowo jednocześnie? K. Aigen odnosi się do tych wyjątkowych cech muzyki w sposób następujący: „Muzyka stoi na skrzyżowaniu naszego wewnętrznego i zewnętrznego świata. Jej znaczenie oraz terapeutyczny potencjał wywodzi się z samej jej istoty spajającej obie te sfery"[5]. Elementy składowe muzyki, takie jak: rytm, harmonia, melodia, dysonans, barwa, dynamika i forma odzwierciedlają procesy psychologiczne i dostarczają nam sposobów, aby połączyć nasze doświadczenie wewnętrzne i zewnętrzne. Muzyka oraz sztuka w ogólności są szeroko uznawane jako dziedziny dające możliwości osobistego rozwoju. Wg Matarasso sztuka jest skuteczną drogą do osobistego rozwoju prowadzącą do wzmocnienia wiary w siebie, budującą umiejętności (*skills*) oraz rozwoju edukacji[6]. Podobnie uważa S. Griffiths, dla której sztuka nie tylko stanowi drogę do osobistego wzrostu, ale też źródło leczenia terapeutycznego. Griffiths zauważa również, że sztuka może być pomostem łączącym różne grupy w danej społeczności lokalnej[7].

2. Metody oddziaływania

Podstawowym środkiem oddziaływania w muzykoterapii jest dźwięk, muzyka. Zorganizowanie dźwięków i następnie włączenie ich w różne rodzaje aktywności pozwala osiągać określone cele terapeutyczne. Ogólne umuzykalnienie, które jest niejako efektem ubocznym uczestnictwa w sesjach, nie może też pozostać niezauważone – wprowadza ono nową jakość i w pewnym sensie wpływa na postrzeganie rzeczywistości. W przypadku osób upośledzonych umysłowo muzykoterapia może odegrać wielką rolę w rozwijaniu podstawowych czynności psychomotorycznych – opóźnienie w rozwoju podstawowych sprawności jest bardzo

[4] B. Duffy, R. Fuller, *Role of music therapy in social skills development in children with moderate intellectual disability*, „Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities" 1998, vol. 3, nr 1, s. 77–89. Duffy i Fuller posługiwali się muzyką odtwarzaną z płyty CD w swoim programie rozwoju komunikacji interpersonalnej.

[5] K. Aigen, *The voice of the forest: A conception of music for music therapy*, „Music Therapy" 1991, vol. 10, nr 1, s. 92.

[6] F. Matarasso, *Use or Ornament? The Social Impact of the Arts*, Comedia, Stroud 1997.

[7] S. Griffiths, *The experience of creative activity as a treatment medium – participants' experiences*, „Journal of Mental Health" 2008, vol. 17, nr 1, s. 49–63.

częste u osób upośledzonych. To, co dla osoby w pełni sprawnej będzie tylko włączeniem się w jakąś (często kolejną) formę aktywności, osobie niepełnosprawnej może przynieść wielorakie korzyści przez usprawnienie jej koordynacji ruchowej, wspomaganie sprzężenia między percepcją, ruchem, przeżywaniem, uczeniem się a działaniem. Dobrze zorganizowane zajęcia z elementami szczególnie lubianymi przez uczestników przynoszą pozytywne efekty w sferze emocjonalnej: pomagają rozróżniać i nazywać emocje oraz uczą, jak je kontrolować[8].

Zajęcia z muzykoterapii mogą być indywidualne lub grupowe. Wybór pozostaje w gestii samych zainteresowanych, ich opiekunów oraz muzykoterapeutów. Wiele korzyści płynie z sesji prowadzonych indywidualnie, jednak zakres niniejszej pracy nie pozwala nam, aby przyjrzeć się bliżej tej formie oddziaływania. Chcemy zająć się tutaj jedynie zajęciami prowadzonymi w grupie. Jak duże powinny być takie grupy? Z naszego doświadczenia wynika, że najlepsze efekty osiąga się w pracy z grupami złożonymi z sześciu do dziesięciu osób. Zbyt mała liczba osób znacznie zaważy na dynamice grupy. Wspólne muzykowanie, śpiewanie, taniec oraz zabawa nie spełnią do końca swojej roli, jeśli nie będą oparte na wystarczającej liczbie osób. Z kolei zbyt duża grupa będzie trudniejsza do opanowania, a niektóre osoby, zwłaszcza mniej śmiałe, mogą poczuć się pominięte, niezauważone i niedocenione. Niektóre cele terapeutyczne będą wprost niemożliwe do zrealizowania, a próby włączania i angażowania każdego uczestnika z osobna w jakąś część sesji może powodować niepotrzebne rozciąganie się zajęć w czasie, a w konsekwencji znudzenie uczestników. Zawsze musimy mieć na uwadze to, co zostało już podkreślone na początku, że zajęcia muzyczne mają dostarczać przyjemności, w przeciwnym razie utracimy możliwość dotarcia do uczestników. Po uformowaniu grupy określa się, w jakim cyklu zajęcia będą prowadzone. Może to być np. określona liczba tygodni lub też zajęcia, które prowadzone są przez cały rok. Z uwagi na specyfikę mentalności osób z upośledzeniem umysłowym, każda z sesji muzykoterapeutycznych (zakładamy, że odbywają się one cyklicznie) powinna mieć taką samą lub bardzo podobną – przynajmniej w jej podstawowych punktach – strukturę. Strukturę czym wypełnioną? Nie istnieją żadne sztywne reguły, które by to określały. Wszystko zależy od inwencji muzykoterapeuty oraz od potencjału uczestników. Chcemy tu wspomnieć tylko o kilku elementach.

Śpiew na rozpoczęcie – moment, który oficjalnie rozpoczyna sesję. Rozmowy, zwłaszcza te prowadzone przez opiekunów, naturalnie wyciszają się, a wszyscy włączają się w śpiew. Jeśli uda się nam zachować jedną piosenkę na rozpoczęcie przez cały okres prowadzenia sesji, stanie się ona elementem, który bardzo szybko będzie nam scalał i organizował grupę. Znane słowa i melodia

[8] R. Jackson, *Music activities initiated by staff within services for people with intellectual disability*, „Learning Disability Practice" 2007, vol. 10, nr 5, s. 32–37.

pozwolą uczestnikom na szybkie odnalezienie się w przestrzeni prowadzonej przez nas sesji, zwłaszcza jeżeli ich imiona zostaną włączone w tekst piosenki. Początkowy śpiew jest zaanonsowaniem przygody, która za chwilę stanie się udziałem wszystkich, dlatego powinien być dynamiczny i wciągający.

Gra na bębnach jest jednym z najbardziej ulubionych elementów sesji. Najlepiej nadają się do tego różnego rodzaju bębny afrykańskie lub po prostu takie, na których można grać rękami. Gra na instrumentach perkusyjnych nie wymaga żadnych szczególnych umiejętności; na bębnach może grać praktycznie każdy i za pomocą jednego choćby uderzenia czy skomplikowanego rytmu może przyłączyć się do grupy i realnie (nie tylko wirtualnie) tworzyć wspólnie muzykę. Ta możliwość, jaką niosą ze sobą instrumenty perkusyjne, jest szczególnie ważna dla osób upośledzonych umysłowo, ponieważ z powodu ich ograniczeń psychomotorycznych oraz intelektualnych zdobycie choćby podstawowych umiejętności gry na innych instrumentach staje się dla nich często niedostępne. W muzykoterapii grupowej chodzi nie tyle o naukę gry na instrumencie, co o granie na nim, dlatego wydaje się, że instrumenty perkusyjne najlepiej spełniają tę funkcję.

Śpiew jest elementem jednoczącym grupę, stanowiącym pomost pomiędzy tymi, którzy w niej dominują a tymi, którzy są nieco nieśmiali i wycofani. Wspólny śpiew znanych refrenów i melodii daje uczestnikom bardzo wiele pozytywnych doznań, ale jest też elementem, który świetnie nadaje się do realizacji wielu zamierzonych celów terapeutycznych. Specjalnie przygotowane piosenki mogą wzbogacać zasób słownictwa, poprawiać dykcję, ćwiczyć narządy mowy, uczyć nazw kolorów, dni tygodnia, części ciała itd.

Taniec to element, w którym nie wszyscy będą chcieli i mogli uczestniczyć. Jedni ze względu na lęk przed publicznym eksponowaniem siebie, drudzy ze względu na swoje ograniczenia ruchowe, np. osoby na wózkach. Nie należy jednak z niego zbyt szybko rezygnować, ponieważ dla niektórych taniec, zwłaszcza ten spontaniczny, będzie jednym z niewielu sposobów samoekspresji. Taniec zorganizowany pomoże usprawnić koordynację ruchową, stymulować do ruchu osoby, które zwykle go unikają oraz skanalizować energię osób hyperaktywnych.

Gra na instrumentach – podobna w swojej konfiguracji do gry na bębnach – spełnia jednak inne funkcje. Unaocznia idee jedności w różnorodności oraz wartości każdego z członków wspólnoty. Może też stanowić znakomitą okazję do wprowadzenia uczestników w świat muzyki klasycznej. Nagrania prostych, rytmicznych utworów mogą być kanwą, na której zostanie zbudowane proste instrumentarium, modyfikowane w zależności od charakteru utworu.

Improwizacja – jeden z naważniejszych i najbardziej skuteczenych elementów sesji muzykoterapeutycznych. Muzykoterapeuta grający na instrumencie towarzyszy uczestnikom sesji w ich improwizacji na dowolnie wybranym przez nich instrumencie. Ze względu na naturę improwizacji uczestnicy grają po

kolei, a nie jednocześnie. Improwizacja wydobywa potencjał twórczy z osoby (często ku zaskoczeniu samego muzykoterapeuty), uwidacznia jej odmienność i unikalność, wzmacnia jej kreatywność oraz tworzy przestrzeń do zaistnienia jako indywiduum.

Wszystkie przedstawione dotychczas elementy stanowią część tzw. muzykoterapii aktywnej, podczas gdy **relaksacja** przynależy do muzykoterapii receptywnej. Polega na słuchaniu muzyki i wykonywaniu prostych ćwiczeń relaksacyjnych. Może też zawierać elementy wizualizacji kierowanej. Relaksacja jest momentem, w którym „tempo akcji" sesji nagle zwalnia, w którym dochodzi do rozluźnienia, wyciszenia i uspokojenia oddechu. Jest to też moment odpoczynku po czasami dość intensywnych zajęciach.

Śpiew na zakończenie – zwykle bardzo spokojny w swoim charakterze, korespondujący z atmosferą wytworzoną podczas relaksacji – jest śpiewanym „do widzenia, wkrótce znów się spotkamy". Jest też pomostem między tym wszystkim, co wydarzyło się podczas sesji a powrotem do codziennego życia. Podobnie jak w śpiewie na rozpoczęcie, warto do tekstu piosenki włączyć imiona uczestników, aby docenić ich obecność oraz ich wkład w tworzenie grupy.

3. Sposób na muzykoterapię

Muzykoterapia nie jest i nie może być dziedziną zamkniętą w sztywnych ramach. Jest przede wszystkim dziedziną rozwijającą się, a co się z tym wiąże, sięga po nowe metody i szuka nowych paradygmatów, na których mogłaby oprzeć swoje teoretyczne założenia. Istnieje kilka modeli muzykoterapii: muzykoterapia kreatywna (zwana również muzykoterapią Nordoff-Robbins)**,** wizualizacja kierowana z muzyką (*Guided Imagery and Music*), muzykoterapia improwizacyjna**,** muzykoterapia zorientowana analitycznie, muzykoterapia behawioralna. W Polsce znane są metody: portretu muzycznego (E. Galińskiej) oraz mobilna rekreacji muzycznej (M. Kierył). Interesującą koncepcją jest muzykoterapia dogłębna-komórkowa B. Romanowskiej. Powyższe modele to tylko przykłady. Nie jest to lista kompletna, ponieważ chyba nikt nie jest dziś w stanie określić, ile modeli muzykoterapii istnieje.

W dalszej części artykułu chcielibyśmy przywołać kilka przykładów wdrażania założeń muzykoterapeutycznych, a więc przyjrzeć się praktykom, którzy są bardziej lub mniej świadomi tego, na jakim modelu muzykoterapii opiera się ten ich konkretny, którym się na co dzień posługują.

W Dundee w Szkocji M. Cathro i A. Devine zainicjowali perkusyjną grupę muzyczną o nazwie Drumdee[9]. Każdego tygodnia gromadzi ona ok. 20 osób

[9] M. Cathro, A. Devine, *Music therapy and social inclusion*, „Mental Health Practice" 2012, vol. 16, nr 1, s. 33–36.

z upośledzeniem umysłowym w wieku od 18 do 65 lat. Inicjatywa ma charakter terapii zajęciowej i jest w nią zaangażowany profesjonalny muzyk perkusista. Dzięki środkom z NHS (odpowiednik NFZ) udało się zorganizować dwie grupy: jedna dla początkujących, druga dla osób z bardziej zaawansowanymi umiejętnościami muzycznymi. W sesjach wykorzystywane są rytmy afrykańskie oraz materiał improwizacyjny: gra na instrumentach perkusyjnych, wyrażanie siebie, śpiew oraz granie na innych instrumentach (ze swojej własnej inicjatywy uczestnicy przynoszą też instrumenty, takie jak gitara, klarnet i harmonijka ustna) stanowią nieodłączną część każdej sesji. Kryterium przyjęcia osoby do grupy jest chęć w niej uczestnictwa oraz umiejętność odnalezienia się w grupie. Kryteria te weryfikowane są podczas wstępnego spotkania, na podstawie którego oferuje się osobie miejsce. W trakcie takiego wstępnego wywiadu określa się też cele, które dana osoba pragnie osiągnąć. Każdy cykl trwa 12 tygodni, po czym dokonuje się weryfikacji i analizy poczynionych postępów. Ewaluacja każdego z 12-tygodniowego cyklu pokazała, że aż 94% respondentów czuło się zrelaksowanych podczas sesji, 98% podkreślało, że mogło uczyć się w swoim własnym rytmie, 94% uznało, że mogło dokonywać swobodnego wyboru, 96% miało poczucie osiągnięcia celu, 92% osób wzmocniło swoją pewność siebie, 65% zauważyło wzmożenie aktywności poza grupą, głównie w życiu towarzyskim oraz kontakcie z rodziną i przyjaciółmi. Drumdee ma bardzo solidne podstawy teoretyczne. Opiera się na modelu stworzonym w 1999 roku przez Ribeiro i Cook'a, określanego jako *Occupational Spin-Off Model*[10]. Polega on na włączeniu osoby do grupy, w której, przez rosnące poczucie wiary w siebie, motywację, podkreślanie jej umiejętności i kompetencji, liczy się na produkt uboczny w postaci poszukiwania przez osobę możliwości podtrzymania takiego poczucia poza grupą. Wstępne wyniki wskazują, że Drumdee dobrze spełnia postulaty zawarte w modelu.

W Płn. Walii pielęgniarz E. Humphreys łączy swoją pracę ze swoimi pasjami muzycznymi i komponuje piosenki dotyczące higieny osobistej oraz seksualności. Piosenki są adresowane do osób z upośledzeniem umysłowym[11]. Proste melodie, z równie prostym tekstem, mają za zadanie uczyć osoby upośledzone umysłowo podstawowych zasad higieny osobistej oraz dostarczać informacji na temat ludzkiej seksualności. Humphreys konsultuje swoje teksty z lekarzami, pielęgniarkami, logopedami i osobami pracującymi z dziećmi. Przykłady podejmowanych przez niego tematów: masturbacja, okresowe sprawdzanie jąder (profilaktyka nowotworowa), używanie prezerwatywy, higiena osobista, badanie cytologiczne. *Tell someone* uczy osobę upośledzoną, jak bronić się

[10] K. Ribeiro, J. Cook, *Opportunity, not prescription: an exploratory study of the experience of occupational engagement*, „Canadian Journal of Occupational Therapy" 1999, vol. 66, nr 4, s. 176–187.
[11] J. Knight, *Songs for learning*, „Nursing Standard" 2009, vol. 23, nr 43, s. 22–23.

przed wykorzystywaniem seksualnym, przemocą fizyczną i psychiczną lub napastowaniem seksualnym. Trzy zwrotki piosenki uwydatniają takie słowa, jak dotyk, popychanie, znęcanie się. Bardzo prosty przekaz ma za zadanie uświadomić osobom z umiarkowanym i głębokim upośledzeniem, że tego rodzaju zachowanie nie może być akceptowane. Tekst dotyczący masturbacji, zatytułowany *Feeling good*, wyjaśnia, że dotykanie miejsc intymnych jest naturalnym zachowaniem, nie może jednak dokonywać się w miejscach publicznych. Teksty dotyczące higieny osobistej skierowane są głównie do osób z głębokim upośledzeniem umysłowym, zdania są krótkie, stąd ich przesłanie jest łatwe do uchwycenia. Humphreys twierdzi, że piosenki takie mogą być też pomocne w uczeniu podstaw higieny oraz nazw poszczególnych części ciała dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Podkreśla też, że kluczem do sukcesu jest odpowiednia melodia i rytm oraz to, że piosenki napisane są w kluczu zabawy.

W Helsinkach M. Kaikkonen stworzył centrum, w którym wyłapuje i rozwija talenty muzyczne u osób z upośledzeniem umysłowym[12]. Filozofia, którą się kieruje, polega na odwróconej taktyce: punkt ciężkości nie spoczywa na ich szczególnych, specyficznych potrzebach (brakach – upośledzeniu), ale na ich talentach. Kaikkonen założył Specjalne Centrum Muzyczne Resonaari, w którym każdego tygodnia w zajęciach muzycznych uczestniczy ok. 170 osób z intelektualnym lub rozwojowym upośledzeniem. Wg niego mamy tu do czynienia z rewolucją kulturalną, ponieważ osoby, które przez wiele lat żyły na marginesie społeczeństwa, dziś – dzięki muzyce – przesuwają się na jego pozycję centralną. Zmieniają się nie tylko osoby upośledzone, ale też ich rodzice, sąsiedzi oraz ci, którzy przychodzą, aby ich zobaczyć na scenie podczas występów. Wg S. Teicher Khadaroo „fiński nauczyciel otworzył muzykę dla uczniów specjalnej troski”[13], posługując się systemem notacji zwanym *figurenotes*. Uczniowie rozpoznają poszczególne dźwięki za pomocą symboli przyklejonych do klawiatury lub do gryfu gitary; kolory oznaczają nuty, kształty poszczególne oktawy, a strzałki krzyżyki i bemole. System rozprzestrzenił się w innych krajach, m.in. w Japonii, Estonii i Szkocji. To, co ludzie z upośledzeniem umysłowym potrafią zrobić i osiągnąć w odniesieniu do muzyki, dalece przekracza naszą dotychczasową wiedzę w tej dziedzinie – twierdzi B. Cope, dyrektor artystyczny Drake Music Scotland posługujący się systemem *figurenotes*[14]. Fiński nauczyciel nazywa to „kulturalną rewolucją” i ma tu na myśli profesjonalizm tych wyjątkowych muzyków i ich

[12] S. Teicher Khadaroo, *Finnish teacher unlocks music for special-needs students*, „Christian Science Monitor” 2009, vol. 29, nr 4, s. 17.
[13] Tamże.
[14] Tamże.

związki ze znanymi artystami, z którymi często występują na jednej scenie. Ludzie przychodzą ich słuchać, bo muzyka, którą grają, jest po prostu bardzo dobra. Rewolucja polega też na tym, że publiczność przychodząca na te wyjątkowe występy musi rewidować swoje poglądy na temat tego, kto może być muzykiem. Nie do uniknięcia jest pytanie o to, czy rzeczywiście może nim być tylko osoba w pełni intelektualnie sprawna. Z widowni widać być może, że ci ludzie wygladają trochę inaczej, ale na pewno nie to, że są to osoby specjalnej troski (potrzeby) – raczej, że są to ludzie, którzy mają bardzo wiele do zaofiarowania innym, ponieważ ich uzdolnienia muzyczne są wyjątkowe.

Zakończenie

Muzykoterapia stała się uznaną formą oddziaływania na osoby upośledzone umysłowo. Stało się tak, ponieważ najnowsze badania, a także przypadkowe oddolne inicjatywy dowiodły, że muzyka może stanowić skuteczne medium w terapii i w szeroko – holistycznie – pojmowanym rozwoju osób z upośledzeniem umysłowym. W niniejszym artykule staraliśmy się nakreślić ten proces zachodzących zmian oraz egzemplifikację korzyści zeń płynących. Wskazaliśmy też na konkretne metody włączania muzyki w terapię oraz przywołaliśmy osoby i instytucje, które na swój własny sposób założenia muzykoterapii realizują. Tekst niniejszy w żadnej z części nie jest ani tekstem kompletnym, ani też zamkniętym – wręcz przeciwnie, stanowi tylko jeden z głosów w refleksji na temat muzykoterapii, która wciąż się kształtuje i poszerza swój zakres o nowe obszary. Stąd konieczne wydają się dalsze badania, które w równym stopniu zajmą się – jak to możemy nazwać – muzykoterapią odgórną i oddolną. Muzykoterapia w odniesieniu do osób upośledzonych umysłowo jest formą oddziaływania uznaną, ale nie powszechną; w tym kontekście wydaje się, że każdy głos w dyskusji jest istotny.

Bibliografia

Aigen K., *The voice of the forest: A conception of music for music therapy*, „Music Therapy" 1991, 10(1), s. 92.

Cathro M., Devine A., *Music therapy and social inclusion*, „Mental Health Practice" 2012, vol. 16, nr 1, s. 33–36.

Cheseldine S., Jeffree D., *Mentally handicapped adolescents: their use of leisure*, „Journal of Mental Deficiency. Research" 1981, vol. 25, nr 1, s. 49–59.

Duffy B., Fuller R., *Role of music therapy in social skills development in children with moderate intellectual disability*, „Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities" 1998, vol. 3, nr 1, s. 77–89.

Jackson R., *Music activities initiated by staff within services for people with intellectual disability*, „Learning Disability Practice" 2007, vol 10, nr 5, s. 32–37.

Khadaroo S.T., *Finnish teacher unlocks music for special-needs students*, „Christian Science Monitor" 2009, vol. 29, nr 4, s. 17.

Knight J., *Songs for learning*, „Nursing Standard" 2009, vol. 23, nr 43, s. 22–23.

Logomarcino A. i in., *Leisure-dance instruction for severely and profoundly retarded persons: teaching and intermediate-living skills*, „Journal of Applied Behavioural Analysis" 1984, vol. 17, nr 1, s. 71–84.

Matarasso F., *Use or Ornament? The Social Impact of the Arts*, Comedia, Stroud 1997.

Griffiths S., *The experience of creative activity as a treatment medium – participants' experiences*, „Journal of Mental Health" 2008, vol. 17, nr 1, s. 49–63.

Morgenstern F.S., *Foreword*, w: M. Wood, *Music for people with learning disabilities*, A Condor Book Souvenir Press (E&A) LTD, Guernsey 1993, s. 9.

Ribeiro K., Cook J., *Opportunity, not prescription: an exploratory study of the experience of occupational engagement*, „Canadian Journal of Occupational Therapy" 1999, vol. 66, nr 4, s. 176–187.

Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne
Wydział Społeczno-Humanistyczny Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie
KSSE 1(1). 2015. 39–50
http://ksse.pwsz.konin.edu.pl

Przemoc w rodzinie – problem społeczny na przykładzie miasta Sieradz

Krzysztof Bejmert
Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Sieradzu
krzysztofbejmert@wp.pl

Family violence – a social problem on the example of the city Sieradz

The article presents the problem of domestic violence. The problem is so serious that it affects individuals from the closest environment – spouses, children, parents. People trusting their "loved ones" often lose vigilance and become victims. On the other side there is an offender (a perpetrator of violence), "the head of the family" using his advantage to harm people who are close to him. The pre-sented problem is serious as it most often happens within the family home and often goes unnoticed by the environment. Therefore it is important to present it as a social issue because only then effective preventive actions can be taken. The presented issues are theoretical, but at the same time legal as-pects were not omitted taking into account the fact that violence is an offence prosecuted ex officio.

Keywords: domestic violence, victim, offender, prevention of domestic violence

1.

Mówiąc o przemocy w rodzinie, musimy brać przede wszystkim pod uwagę, że zjawisko to dotyczy jej najbliższych członków. Zacząć jednak należy od początku, czyli przedstawienia, czym jest rodzina, bo to właśnie w kręgu tej komórki, grupy społecznej, zjawisko przemocy występuje i jest niestety trudne

do zdiagnozowania i wykrycia. Rodzina połączona jest wzajemnymi zależnościami. To swego rodzaju grupa społeczna, której członkowie są od siebie zależni i mają określone funkcje, których realizacja powinna być ukierunkowana na zaspokojenie potrzeb całej grupy. To rodzinie przypisanych jest wiele funkcji, które powinna realizować, a bez wzajemnej koordynacji zachwianie w wypełnianiu swoich obowiązków może prowadzić do mniejszych lub większych dysfunkcji. Według wielu źródeł rodzina powinna pełnić m.in. funkcje:

- prokreacyjną – wydawanie na świat potomstwa,
- wychowawczo-socjalizacyjną – przygotowanie dzieci do życia w społeczeństwie, do pełnienia ról społecznych,
- opiekuńczo-zabezpieczającą – zapewnienie wsparcia członkom rodziny w celu prawidłowego funkcjonowania, może być w postaci środków finansowych, a także w formie opieki,
- ekonomiczną – zapewnienie m.in. środków finansowych niezbędnych do zabezpieczenia materialnego,
- emocjonalno-seksualną – rodzina powinna zapewniać właściwy poziom emocjonalny jej członków oraz zaspokajać potrzeby seksualne małżonków,
- rekreacyjno-towarzyską – przekazanie wartości kulturalnych oraz zaznajomienie z życiem towarzyskim.

To rodzina powinna rozwijać poglądy jej członków, osobowość czy system wartości. Jej członkowie uczą się wzajemnych relacji, życia w społeczeństwie. To w rodzinie uczymy się, jakie wartości są dla nas najważniejsze i dzięki przynależności do tej grupy możemy cieszyć się z satysfakcjonującego życia, co w sposób pozytywny może wpływać na zdrowie fizyczne i psychiczne.

Niestety zdarza się, że niektóre obowiązki członka rodziny są wykonywane w sposób niewłaściwy i często są zaniedbywane lub występuje nadużycie władzy przez osoby najczęściej dominujące i najczęściej uznawane za osoby odpowiedzialne za swoich członków. To tak zwane głowy rodziny, wykorzystując swoją pozycję, najczęściej robią to w sposób niewłaściwy i doprowadzają do zjawiska przemocy nie zawsze fizycznej, ale zawsze powodującej szkody i doprowadzającej do traumatycznych sytuacji, z którymi doświadczająca ją osoba często nie jest w stanie sama sobie poradzić. Stosując przemoc, sprawca w sposób intencjonalny wykorzystuje przewagę sił, władzę, a to jednocześnie uniemożliwia samoobronę. W ten sposób zaznacza swoją dominację, narusza jednak prawo i dobra osobiste, powoduje jednocześnie cierpienie i ból. Najczęściej jest procesem mającym charakter długoterminowy, trwa niejednokrotnie kilka lat. I właśnie dlatego, że odbywa się w otoczeniu najbliższych, przez długi okres jest niezauważalna, a ofiary jej stosowania często nie mają odwagi na ujawnianie stosowanej na nich przemocy. Zdarza się również, że strach przed dalszymi konsekwencjami lub zemstą sprawia, że ofiara zmuszona jest zgadzać się na

takie postępowanie, a to z kolei powoduje u sprawcy błędne poczucie bezkarności. Wiele przypadków przemocy nie jest zgłaszanych organom ścigania. Najczęstszym powodem jest wstyd, ale również brak wiary w skuteczność prawa i obowiązujących procedur. Ma to niestety często potwierdzenie w rzeczywistości, kiedy po interwencji organów ścigania sprawca pozostaje w tym samym mieszkaniu. Takie sytuacje powodują strach osób doznających przemocy przed następnymi, być może nasilonymi atakami, które mogą być próbą zemsty za złożenie doniesienia. W strachu przed takim zachowaniem ofiara woli trwać w takim stanie rzeczy i znosić kolejne ataki. Spotkać można również sytuacje, w których sprawca przemocy jest jedynym żywicielem rodziny i wykorzystuje taką sytuację przez okazanie swojej dominującej pozycji w rodzinie, a rodzina ze względów ekonomicznych godzi się na takie zachowanie. Takie sytuacje pokazują, że przemoc nie zawsze łatwo rozpoznać.

Miejscem przemocy jest najczęściej mieszkanie lub dom, w którym wspólnie zamieszkują ofiara i sprawca. Ofiarą przemocy jest najczęściej kobieta pełniąca rolę żony, partnerki i jednocześnie matki. Zdarza się również, że ofiarami przemocy są inni członkowie rodziny: dzieci, osoby starsze, osoby chore lub kalekie, które są zależne od osób stosujących przemoc. Ofiarami są również mężczyźni. „Źródłem dysproporcji sił zazwyczaj są:

- wiek – np. relacja dziecko – dorosły, staruszek – ktoś w sile wieku,
- płeć – zwykle kobieta jest słabsza od mężczyzny, chociaż zdarzają się wyjątki,
- stan zdrowia – na ogół chory czy niepełnosprawny jest słabszy od zdrowego,
- różne zależności – np. dziecko – rodzic, ale też zależność ekonomiczna: ktoś dysponuje pieniędzmi i jest panem”[1].

Przemoc jest doświadczeniem traumatycznym i skutki jej doznawania zawsze przynoszą szkody. Często objawiają się pogorszeniem stanu zdrowia fizycznego i psychicznego. Dzieci doznające przemocy często są niedostosowane społeczne, mogą mieć trudności w nauce, zdarzają się ucieczki z domu, wagarowanie, sięganie po różnego rodzaju używki, a także udział w nieformalnych grupach mających często charakter grup przestępczych. „W życiu dorosłym najprawdopodobniej powielą wzorce zachowań z dzieciństwa, w tym zbudują relację z partnerem, który stosuje wobec nich przemoc lub same zostaną sprawcami”[2]. Osoba doznająca przemocy w dzieciństwie staje się bardziej agresywna, a w dorosłym wieku może również stosować przemoc wobec innych osób. Osoby dorosłe narażone są na różnego rodzaju choroby, zaburzenia emocjonalne, stany

[1] H.D. Sasal, *Przewodnik do procedury interwencji wobec przemocy w rodzinie*, Wydawnictwo Edukacyjne PARPA, Warszawa 2005, s. 28.

[2] A. Widera-Wysoczańska, *Mechanizmy przemocy w rodzinie. Z pokolenia na pokolenie*, Difin S.A., Warszawa 2010, s. 26.

lękowe i depresyjne. Sięgają po środki psychoaktywne, mają niską samoocenę, stają się bezradne i często „przyzwyczajają" się do swojej sytuacji. „Przemoc emocjonalna, fizyczna czy seksualna może opóźniać rozwój intelektualny, emocjonalny i fizyczny oraz powodować niespecyficzne skutki w postaci urazów ciała. Dzieci doznające przemocy rozwijają zniekształcenia poznawcze i emocjonalne, które wpływają na sposób postrzegania i doświadczania świata i budowanie relacji. W życiu dorosłym zniekształcenia te mogą utrudniać im rozróżnianie między tym, co jest normalne i dysfunkcjonalne oraz tym, co ważne a tym, co jest trywialne"[3].

2.

Istnieje wiele definicji przemocy. Najbardziej odpowiednią jest definicja zawarta w ustawie z 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, która przemoc w rodzinie definiuje jako jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członków rodziny, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą[4]. Przemoc może przybierać różne formy. Można wyróżnić:

- przemoc fizyczną, której stosowanie objawia się przez popychanie, odpychanie, obezwładnianie, przytrzymywanie, policzkowanie, szczypanie, kopanie, duszenie, bicie otwartą ręką i pięściami, bicie przedmiotami, parzenie, polewanie substancjami żrącymi, nieudzielanie koniecznej pomocy,
- przemoc psychiczną – wyśmiewanie poglądów, religii, pochodzenia, narzucanie własnych poglądów, karanie przez odmowę uczuć, zainteresowania, szacunku, stała krytyka, wmawianie choroby psychicznej, izolacja społeczna (kontrolowanie i ograniczanie kontaktów z innymi osobami), domaganie się posłuszeństwa, ograniczanie snu i pożywienia, degradacja werbalna (wyzywanie, poniżanie, upokarzanie, zawstydzanie),
- przemoc seksualną – wymuszanie pożycia seksualnego, wymuszanie nieakceptowanych pieszczot i praktyk seksualnych, wymuszanie seksu z osobami trzecimi, sadystyczne formy współżycia seksualnego, demonstrowanie zazdrości, krytyka zachowań seksualnych kobiety itp.,

[3] Tamże.

[4] Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. Nr 180, poz. 1493 z późn. zm.).

- przemoc ekonomiczną – odbieranie zarobionych pieniędzy, uniemożliwianie podjęcia pracy zarobkowej, niezaspokajanie podstawowych materialnych potrzeb rodziny itp.,
- zaniedbywanie – ciągłe niezaspokajanie podstawowych potrzeb fizycznych i emocjonalnych.

Zdaniem Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych do przemocy w rodzinie dochodzi najczęściej pod wpływem alkoholu.

Przemoc w rodzinie jest przestępstwem, które w polskim Kodeksie karnym[5] określone jest jako znęcanie się nad rodziną. Art. 207 w rozdziale „Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece" określa odpowiedzialność zarówno za znęcanie się fizyczne, jak i psychiczne. Przestępstwa określone w tym artykule są w Polsce jednymi z najczęściej popełnianych. O jego pełne brzmienie:

§ 1. Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 2. Jeżeli czyn określony w § 1 połączony jest ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

§ 3. Jeżeli następstwem czynu określonego w § 1 lub 2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12 lat[6].

Znęcanie się nad rodziną należy do przestępstw ściganych z urzędu, co oznacza, że organy ścigania są zobowiązane do wszczęcia postępowania, gdy istnieje uzasadnione podejrzenie, że doszło do przestępstwa. Do wszczęcia postępowania nie jest więc wymagana skarga osoby pokrzywdzonej. Najczęściej jednak zdarza się, że to sama ofiara występuje z wnioskiem o wszczęcie postępowania, czyli decyduje sie złożyć skargę na swojego męża (żonę) czy partnera (partnerkę).

Bywa jednak, że wydarzenia, które dzieją się w domu, są ukrywane, a osoby dotknięte przemocą, jeśli już o tym rozmawiają, to tylko z osobami zaufanymi i nie nadają sprawie dalszego biegu. Często problemy rodzinne znane są wyłącznie w otoczeniu rodziny, której dotykają. Niejednokrotnie sąsiedzi lub znajomi znają sytuację panującą w rodzinie, jednak niechęć ingerowania, a jednocześnie brak reakcji, która mogłaby zahamować lub ograniczyć to zjawisko, powoduje, że sprawca czuje się bezkarny.

[5] Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).
[6] Tamże.

Aby skuteczniej zwalczać zjawisko przemocy domowej, a osoby je doznające zaczęły mówić o problemie i szukać pomocy, niezbędne jest prowadzenie akcji promocyjnych, tworzenie ośrodków interwencji kryzysowej razem z telefonem zaufania, organizowanie poradnictwa psychologicznego i prawnego. Zapewnienie bezpieczeństwa i anonimowości z pewnością doprowadziłoby do sytuacji, w której osoby poszkodowane zechciałyby opowiedzieć o swoim problemie, a jednocześnie mogłyby skorzystać z poradnictwa oraz umożliwić podjęcie działań w celu zahamowania dalszych działań sprawcy.

3.

Przemoc jest zjawiskiem, które występuje często i można stwierdzić, że nie ma miejscowości wolnej od tego problemu. Zapewne zdiagnozowanie go będzie trudniejsze w środowiskach wiejskich, gdzie istnieje większa tolerancja i przyzwolenie na takie zachowania (czasami zakorzenione jako „coś normalnego"), a łatwiejsze w większych ośrodkach miejskich, w których istnieje większa świadomość na ten temat. Przyczynia się do tego na pewno dostępność do instytucji wspierających oraz informujących o zagrożeniu. Problem występuje również w Sieradzu. Funkcjonujący tam Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej, a w jego strukturze Miejski Ośrodek Interwencji Kryzysowej, udziela wsparcia oraz poradnictwa osobom dotkniętym zjawiskiem przemocy w rodzinie.

W mieście prowadzone są również badania m.in. dotyczące tego problemu. Opracowana przez Studio Diagnozy i Profilaktyki w Krakowie w 2013 roku na zlecenie Urzędu Miasta Sieradza „Diagnoza Lokalnych Zagrożeń Społecznych – Miasto Sieradz 2013" potwierdza, że jest to zjawisko niepokojące również w tym mieście.

W badaniu wzięło udział 150 mieszkańców Sieradza (75 kobiet i 75 mężczyzn), a celem było zbadanie zagrożeń społecznych w środowisku lokalnym. Podzielone zostało na kilka obszarów. Jednym z badanych zagrożeń była przemoc w rodzinie i zachowania agresywne w miejscach publicznych. Respondenci wskazywali, że wśród zagrożeń, takich jak: bezrobocie, zubożenie społeczeństwa, zanieczyszczenie środowiska, problemy mieszkańców, alkoholizm, wzrost przestępczości, kryzys rodzinny, kryzys norm moralnych, narkomania, HIV/AIDS, najwyższe miejsce zajmuje bezrobocie, a co za tym idzie zubożenie społeczeństwa, ale zwrócono uwagę, że kryzys rodzinny i wzrost przestępczości również stanowi poważny problem w mieście.

Badanie zostało przeprowadzone także w kierunku ustalenia, jak dużym problemem w Sieradzu jest przemoc domowa i jaka jest świadomość mieszkańców na ten temat.

Na pytanie, czy respondenci znają osoby, które doświadczają przemocy fizycznej ze strony najbliższych, odpowiadali, że:

- nie znają takich osób – 74,3% badanych,
- znają osoby doświadczające przemocy – 25,7%.

Rodziny, w których występuje przemoc zna 22,2% badanych kobiet oraz 29,2% badanych mężczyzn.

Na pytanie, czy znają osoby, które doświadczają przemocy psychicznej ze strony najbliższych, odpowiadali, że:

- nie znają takich osób – 55,6%,
- znają osoby doświadczające przemocy – 44,4%.

W zależności od ich płci – 45,8% badanych kobiet oraz 43,1% badanych mężczyzn zna takie rodziny.

Zapytano również, czy znane są przypadki bicia dzieci. Zdecydowana większość zaprzeczyła, ale 39,6% badanych przyznało, że zna takie sytuacje.

W związku z dużym problemem przemocy zbadano również, czy mieszkańcy Sieradza znają osoby bądź instytucje, do których należy się zgłosić w przypadku posiadania wiedzy o osobach stosujących przemoc. Taką wiedzę ma 69,4% badanych mężczyzn oraz 62,5% badanych kobiet.

Z badań wynika, że działające instytucje w sposób prawidłowy przekazują informacje o dostępnych formach pomocy kierowanej do osób wymagających wsparcia (w tym przypadku ofiar przemocy domowej). W Sieradzu organizuje się szereg akcji informacyjno-promocyjnych, mających na celu przeciwdziałanie izolacji i marginalizacji społecznej mieszkańców oraz pomagających ukształtować właściwe nastawienie na rozwiązywanie występujących sytuacji kryzysowych.

Badana była również postawa mieszkańców do problemu przemocy. Respondenci pytani byli, czy istnieją jakieś specjalne okoliczności, warunki, które mogłyby usprawiedliwiać stosowanie przemocy. 82,6% badanych uznała, że nie ma okoliczności usprawiedliwiających stosowanie przemocy, a 11,1% badanych nie miało zdania. Z kolei 6,3% badanych przyznało, że zgadza się z tym stwierdzeniem, w tym 2,8% badanych kobiet oraz 9,7% badanych mężczyzn.

Zapytano również, czy mieszkańcy Sieradza usprawiedliwiają stosowanie kar cielesnych wobec dzieci. 15,3% kobiet i 16,7% mężczyzn uznaje, że stosowanie kar fizycznych w stosunku do dzieci jest dobrą metodą wychowawczą. Przeciwnych temu jest odpowiednio 84,7% kobiet i 83,3% mężczyzn. Wprawdzie zdecydowana większość jest przeciwna, ale jednak niepokojące jest to, że, mimo obowiązujących przepisów zakazujących stosowanie kar cielesnych wobec dzieci, 16% społeczeństwa nadal popiera taką „metodę wychowawczą".

Z badania wynika również, że 39,6% badanych zna rodziny, w których dzieci są bite przez swoich opiekunów[7].

[7] Diagnoza Lokalnych Zagrożeń Społecznych – Miasto Sieradz 2013, http://www.umsieradz.pl/sites/default/files/pliki/zdrowie/diagnoza_zagrozen_spolecznych_sieradz_2013.pdf (dostęp: 1.07.2014 r.).

Przedstawione badanie potwierdza, że mieszkańcy Sieradza są dobrze poinformowani na temat możliwości uzyskania informacji lub wsparcia w przypadku zetknięcia się ze zjawiskiem przemocy w rodzinie, ale niepokojące jest to, że znaczna część mieszkańców zna środowiska, w których przemoc jest stosowana, jednak ze statystyk instytucji wspierających ofiary przemocy (np. Zespół Interdyscyplinarny ds. Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie) oraz liczby interwencji i założonych Niebieskich Kart[8] wynika, że tylko część tych przypadków jest zgłaszanych odpowiednim instytucjom.

4.

Skala przemocy nie tylko w Sieradzu, nie tylko w Polsce, ale na całym świecie jest ogromna i w związku z tym niezbędne jest podejmowanie wszelkich działań mających pokazać problem jako zjawisko społeczne. To, że nie dotyka mnie osobiście, nie oznacza, że nie dotyka ludzi z mojego otoczenia. Ponadto niezbędne jest podejmowanie działań zapobiegających temu zjawisku. Przedstawianie problemu w mediach na pewno podniesie poziom świadomości społecznej. Są to sprawdzone mechanizmy wykorzystywane w różnych krajach. „Telewizyjne programy dokumentalne, artykuły w prasie oraz informacje we wszystkich mediach przyciągnęły uwagę, zmieniły perspektywę odbiorców i częściowo zdjęły zasłonę tajemnicy z problemu przemocy domowej”[9]. Obrazuje to konieczność reagowania i nagłaśniania tematu, ponieważ tylko w taki sposób możemy przestać być obojętni. Inne przykłady działań przedstawiających istnienie przemocy przedstawiono w książce „Zapobieganie przemocy w rodzinie”[10]. „Na terenie Wielkiej Brytanii prowadzono kampanię ‘Zero tolerancji’ (*zero tolerance*), finansowaną przez lokalne władze. Celem kampanii było poinformowanie opinii publicznej o rozmiarach zjawiska przemocy domowej i przemocy wobec dzieci oraz potępianie postaw akceptacji dla przemocy w domu. Przesłaniem było przekonanie, że mężczyźni muszą przyjąć odpowiedzialność za szkody, jakie wyrządzają, oraz że stosowanie przemocy jest przestępstwem, które nie uchodzi bezkarnie”[11].

Przykłady stosowania profilaktyki w innych krajach wcale nie świadczą o tym, że w Polsce nie zauważono problemu i jego skali. Działania podejmowane są u nas od dawna, ale od niedawna zostało to uporządkowane znowelizowaną

[8] Informacje o Zespole Interdyscyplinarnym ds. Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie oraz o procedurze Niebieski Karty zawarte są w rozdziale IV.
[9] R.K. James, B.E. Gilliand, *Strategie interwencji kryzysowej. Pomoc psychologiczna poprzedzająca terapię,* Wydawnictwo Edukacyjne PARPA, Warszawa 2005, s. 354.
[10] K. Browne, M. Herbert, *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1999, s. 100.
[11] Tamże.

ustawą o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, która weszła w życie 1 sierpnia 2010 roku. Celem nowelizacji jest rozwój profilaktyki, jako formy działań zapobiegających zjawisku przemocy w rodzinie, zmiana świadomości społeczeństwa, skuteczna ochrona ofiar przemocy, w tym w szczególności dzieci, stworzenie mechanizmów ułatwiających izolację sprawców od ofiar oraz zmiana postaw osób stosujących przemoc w rodzinie. W październiku 2010 roku weszło w życie rozporządzenie Ministra Zdrowia w sprawie wzoru zaświadczenia lekarskiego o przyczynach i rodzaju uszkodzeń ciała związanych z użyciem przemocy w rodzinie[12], natomiast we wrześniu 2011 roku rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie procedury Niebieskiej Karty oraz wzorów formularzy Niebieska Karta[13].

Procedura Niebieskiej Karty stosowana jest w sytuacjach przemocy w rodzinie i wszczęcie jej następuje przez wypełnienie formularza Niebieska Karta – A szczegółowo określonego we wspomnianym wyżej rozporządzeniu. Wypełnia go przedstawiciel jednej z wymienionych (i jednocześnie uprawnionych) instytucji:

- policji,
- komisji rozwiązywania problemów alkoholowych,
- oświaty,
- służby zdrowia,
- pomocy społecznej,

w obecności osoby, która uznana jest za osobę dotkniętą przemocą.

Zgodnie z zapisami ustawy oraz Uchwały Rady Miejskiej w Sieradzu z 10 lutego 2011 roku[14], prezydent Miasta Sieradza 1 czerwca 2011 roku, zarządzeniem nr 95[15], oraz, po upływie trzech lat, 13 czerwca 2014 roku, zarządzeniem nr 127[16] powołał Zespół Interdyscyplinarny ds. Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie, którego zadaniem jest integrowanie i koordynowanie działań podmiotów i specjalistów w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie, a obsługę organizacyjno-techniczną powierzył dyrektorowi Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Sieradzu.

[12] Rozporządzenie ministra zdrowia z dnia 22 października 2010 r. w sprawie wzoru zaświadczenia lekarskiego o przyczynach i rodzaju uszkodzeń ciała związanych z użyciem przemocy w rodzinie (Dz.U. Nr 201, poz. 1334).

[13] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury Niebieskie Karty oraz wzorów formularzy Niebieska Karta (Dz.U. Nr 109, poz. 1245).

[14] Uchwała Nr IV/25/2011 Rady Miejskiej w Sieradzu z dnia 10 lutego 2011 r. w sprawie trybu i sposobu powoływania i odwoływania członków Zespołu Interdyscyplinarnego w Sieradzu oraz warunków jego funkcjonowania.

[15] Zarządzenie Nr 95 Prezydenta Miasta Sieradza z dnia 20 czerwca 2011 r. w sprawie powołania Zespołu Interdyscyplinarnego.

[16] Zarządzenie Nr 127 Prezydenta Miasta Sieradza z dnia 13 czerwca 2014 r. w sprawie powołania Zespołu Interdyscyplinarnego.

W skład Zespołu Interdyscyplinarnego weszło 17 osób, przedstawicieli podmiotów działających na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie, z którymi wcześniej prezydent Miasta Sieradza zawarł stosowne porozumienia o współpracy zobowiązujące do aktywnego udziału w pracach zespołu. Członkami Zespołu Interdyscyplinarnego są przedstawiciele Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Sieradzu, Komendy Powiatowej Policji w Sieradzu, Miejskiej Komisji Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych przy Urzędzie Miasta w Sieradzu, Urzędu Miasta w Sieradzu, Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie w Sieradzu, Samodzielnego Publicznego Zakładu Opieki Zdrowotnej im. Prymasa kard. Stefana Wyszyńskiego w Sieradzu, Prokuratury Rejonowej w Sieradzu, Zespołu Kuratorskiej Służby Sądowej w Sieradzu, Straży Miejskiej w Sieradzu, Stowarzyszenia Abstynentów „Przystań" w Sieradzu, Sieradzkiego Towarzystwa Trzeźwości „Przyjaźń" w Sieradzu i Zespołu Szkół Ponadgimnazjalnych.

Przygotowany przez Zespół Interdyscyplinarny Regulamin Organizacyjny został wprowadzony w życie zarządzeniem nr 176/2011[17] prezydenta Miasta Sieradza z 3 października 2011 roku. Dokument ten określa m.in. zadania Zespołu Interdyscyplinarnego i grup roboczych oraz wewnętrzne procedury dotyczące zwoływania posiedzeń, ustalania planu działania grup roboczych, monitoringu realizacji zadań grupy roboczej w stosunku do rodziny dotkniętej przemocą oraz powiadamiania przewodniczącego i członków rodziny o zakończeniu działań. Opracowano wewnętrzne wzory dokumentów do wykorzystania na każdym etapie realizacji zadania.

W przypadku wystąpienia problemu przemocy w rodzinie podejmowane są następujące czynności:

- wszczęcie procedury przez wypełnienie formularza Niebieska Karta – A i przekazanie osobie dotkniętej przemocą pouczenia stanowiącego formularz Niebieska Karta – B,
- przesłanie formularza Niebieska Karta – A do przewodniczącego Zespołu Interdyscyplinarnego,
- ewidencja,
- powiadomienie członków Zespołu Interdyscyplinarnego o wpływie formularza Niebieska Karta – A i możliwości zapoznania się z dokumentacją,
- powołanie składu grupy roboczej w celu rozwiązania indywidualnych problemów związanych z wystąpieniem przemocy w rodzinie,

[17] Zarządzenie Nr 176/2011 Prezydenta Miasta Sieradza z dnia 3 października 2011 r. w sprawie ustalenia Regulaminu Organizacyjnego Zespołu Interdyscyplinarnego ds. Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie w Sieradzu.

- zaproszenie osoby, wobec której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie i wezwanie osoby, wobec której istnieje podejrzenie, że stosuje przemoc w rodzinie na posiedzenie grupy roboczej Zespołu Interdyscyplinarnego,
- analiza sytuacji rodziny i wypełnienie formularza Niebieska Karta – C, Niebieska Karta – D, opracowanie i realizacja planu pomocy w indywidualnych przypadkach wystąpienia przemocy w rodzinie, monitorowanie sytuacji rodzin, w których dochodzi do przemocy, dokumentowanie działań podejmowanych wobec rodzin, w których dochodzi do przemocy oraz efektów tych działań,
- zakończenie procedury w przypadku: 1) ustania przemocy w rodzinie i uzasadnionego przypuszczenia o zaprzestaniu dalszego stosowania przemocy w rodzinie oraz po zrealizowaniu indywidualnego planu pomocy; 2) rozstrzygnięcia o braku zasadności podejmowania działań.

W Sieradzu do przewodniczącego zespołu trafia rocznie około 100 Niebieskich Kart. Potwierdza to wcześniej wspomnianą skalę problemu. Są to zgłoszone przypadki, w których interwencja została podjęta (najczęściej przez policję i pracowników socjalnych). Trudno ustalić rzeczywistą liczbę przypadków, w których dochodzi do przemocy. Prowadzenie kampanii społecznych i profilaktyki mogłoby w znaczny sposób pomóc z jednej strony służbom wspierającym ofiary i zapobiegającym przemocy, a z drugiej strony wpłynąć w pewnym stopniu na zmniejszenie problemu, ponieważ zdarzają się sytuacje, w których interwencje podejmowane są kilka razy w tej samej rodzinie.

V

Niniejszy artykuł nie wyczerpuje w pełni tematu przemocy w rodzinie. Zawarte w nim ogólne informacje mają za zadanie przybliżyć jedynie problematykę oraz pokazać, że choć dotyka jednostki (rodziny lub osoby w rodzinach), to jest problemem społecznym angażującym osoby obce lub instytucje.

Problem może występować w każdym środowisku lokalnym bez względu na płeć, wiek, wykształcenie czy sytuację materialną. Rośnie świadomość, że jest to problem społeczny i tylko przez wspólne podejmowanie działań informacyjnych, profilaktycznych, jak i interwencyjnych można, jeżeli nie zapobiec, to przynajmniej ograniczyć skalę tego zjawiska.

Przedstawione w artykule informacje pokazują, że takie działania są podejmowane, a ich efekty są monitorowane.

Bibliografia

Browne K., Herbert M., *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1999.

James R.K., Gilliand B.E., *Strategie interwencji kryzysowej. Pomoc psychologiczna poprzedzająca terapię*, Wydawnictwo Edukacyjne PARPA, Warszawa 2005.

Sasal H.D., *Przewodnik do procedury interwencji wobec przemocy w rodzinie*, Wydawnictwo Edukacyjne PARPA, Warszawa 2005.

Widera-Wysoczańska A., *Mechanizmy przemocy w rodzinie. Z pokolenia na pokolenie*, Difin S.A., Warszawa 2010.

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. Nr 180, poz. 1493.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 22 października 2010 r. w sprawie wzoru zaświadczenia lekarskiego o przyczynach i rodzaju uszkodzeń ciała związanych z użyciem przemocy w rodzinie (Dz.U. Nr 201, poz. 1334).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury Niebieskiej Karty oraz wzorów formularzy Niebieska Karta (Dz.U. Nr 109, poz. 1245).

Uchwała Nr IV/25/2011 Rady Miejskiej w Sieradzu z dnia 10 lutego 2011 r. w sprawie trybu i sposobu powoływania i odwoływania członków Zespołu Interdyscyplinarnego w Sieradzu oraz warunków jego funkcjonowania.

Zarządzenie Nr 95 Prezydenta Miasta Sieradza z dnia 20 czerwca 2011 r. w sprawie powołania Zespołu Interdyscyplinarnego.

Zarządzenie Nr 127 Prezydenta Miasta Sieradza z dnia 13 czerwca 2014 r. w sprawie powołania Zespołu Interdyscyplinarnego.

Zarządzenie Nr 176/2011 Prezydenta Miasta Sieradza z dnia 3 października 2011 r. w sprawie ustalenia Regulaminu Organizacyjnego Zespołu Interdyscyplinarnego ds. Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie w Sieradzu.

Diagnoza Lokalnych Zagrożeń Społecznych – Miasto Sieradz 2013, http://www.umsieradz.pl/sites/default/files/pliki/zdrowie/diagnoza_zagrozen_spolecznych_sieradz_2013.pdf

Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne
Wydział Społeczno-Humanistyczny Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie
KSSE 1(1). 2015. 51–74
http://ksse.pwsz.konin.edu.pl

Problematyka zadłużenia publicznego w Polsce w latach 1990–2010

Dawid Piskorz
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
dawidpiskorz@poczta.pl

Public debt during the first two decades of the third republic of Poland

The aim of the article was to analyze the public debt in Poland in 1990–2010. For this purpose budget deficits, credit ratings, level and structure of public debt were analyzed. Moreover, the causes of public debt were described. The author has arrived at the following conclusions:

1. Poland has always had budget deficit after 1991.
2. Polish credit rating was getting better in 1990–2010.
3. Polish nominal public debt increased in the considered period.
4. Structure of the public debt has been changing. At the beginning of the period foreign debt was higher than national debt, but at the end of the period the structure was reversed.
5. The hidden debt was considerably higher than the official debt.
6. Public expenditures were rising.

Keywords: public debt, budget deficit, government spending, taxation, Polish economy

Wstęp

W świetle problemów zadłużeniowych coraz większej liczby państw europejskich badania nad przyczynami tego zjawiska stały się wyjątkowo powszechne. Ekonomiści zwiększają wagę analizy długu publicznego jako jednego

z głównych czynników intensyfikujących skutki kryzysów gospodarczych. Tendencja do ekspansywnej polityki fiskalnej oraz wspomniany wzrost zainteresowania aspektami związanymi z długiem publicznym stanowią potwierdzenie aktualności tematyki niniejszego artykułu.

Celem pracy jest przedstawienie ogólnej charakterystyki polskiego długu publicznego w latach 1990–2010 oraz innych kwestii dotyczących zadłużenia państwa. W kolejnych częściach pracy zawarto następujące zagadnienia. W pierwszej części opisano sytuację budżetową w Polsce w badanym okresie. W tym celu posłużono się analizą deficytów budżetowych oraz ratingów kredytowych. W następnej części przeanalizowano strukturę długu publicznego w podziale na różne rodzaje. W ramach analizy wyszczególniono dług nominalny, względny, krajowy, zagraniczny, jawny i ukryty. W trzeciej części skupiono się na czterech głównych przyczynach długu – niskich wpływach budżetowych (szczególnie podatkowych), rosnących wydatkach państwa, problemach systemu emerytalnego oraz sytuacjach nadzwyczajnych.

Istotnym celem analizy jest przedstawienie skuteczności polskiej polityki fiskalnej w zakresie obejmującym działania związane z długiem publicznym. W tym kontekście weryfikowana jest hipoteza o okresowej nieefektywności prowadzonej polityki budżetowej w latach 1990–2010. Pomocna jest także analiza porównawcza modyfikacji poziomu zadłużenia w Polsce oraz innych państwach Unii Europejskiej.

Warto zastanowić się również nad kilkoma istotnymi pytaniami badawczymi. Czy polska sytuacja fiskalna w pierwszym dwudziestoleciu gospodarki rynkowej mogła być lepsza? Czy dług nominalny nie rósł zbyt szybko? Czy struktura długu ewoluowała w sposób pożądany? Czy przyczyny długu są jednocześnie inwestycjami, które przynoszą przyszłe korzyści, czy jedynie zbędnymi, krótkookresowymi wydatkami? Odpowiedzi na te wszystkie pytania z należytą starannością udzielono w niniejszym artykule.

1. Sytuacja budżetowa Polski w latach 1990–2010

Analiza długu publicznego w Polsce wymaga przedstawienia ogólnej sytuacji budżetowej kraju. Zarys ten jest elementem koniecznym, pozwalającym zrozumieć przyczyny, strukturę oraz tendencję długu publicznego w Polsce.

Uwarunkowania budżetowe Polski w latach 1990–2010 należy analizować przy uwzględnieniu wyników z poszczególnych lat, ratingu kredytowego oraz poziomu długu publicznego w stosunku do PKB. Analiza trzech wymienionych elementów pozwala na precyzyjną ocenę sytuacji budżetowej.

Deficyt występuje w Polsce nieustannie od 1991 roku. W 1990 roku, kiedy funkcję ministra finansów pełnił Leszek Balcerowicz, odnotowano niewielką

nadwyżkę budżetową, jednak w kolejnych latach sytuacja budżetowa Polski była coraz gorsza. Zauważyć należy, że stałe utrzymywanie deficytu w kolejnych latach pozostaje ogólną tendencją większości państw rozwijających się oraz wysoko rozwiniętych. Dlatego nie jest to podstawą do postawienia tezy o odmienności prowadzonej polityki makroekonomicznej w Polsce względem innych państw europejskich w okresie 1990–2010.

Następnym czynnikiem decydującym o sytuacji budżetowej w Polsce w badanym okresie jest rating. Ocena głównych agencji ratingowych, tj. Fitch, Standard & Poor's oraz Moody's, cechowała się niewielkim trendem wzrostowym w badanym okresie. Poprawa ratingu Polski w tych latach spowodowana była głównie dzięki umiarkowanie stabilnej polityce kolejnych rządów. Następnym czynnikiem decydującym o poprawie ocen kredytowych państwa polskiego było zdobywane przez władze doświadczenie w zarządzaniu społeczną gospodarką rynkową. Razem ze stabilizacją polskiej gospodarki wzrastało zaufanie do państw dawnego bloku wschodniego. Następstwem tego była stopniowa poprawa ocen i perspektyw kredytowych Polski.

Dług publiczny stanowi odzwierciedlenie sytuacji budżetowej kraju. Wynikiem utrzymywanego przez kolejne lata deficytu jest zazwyczaj rosnący dług publiczny, który negatywnie wpływa na gospodarkę krajową. Niektóre czynniki, takie jak na przykład wzrost gospodarczy, pozwalają tę zależność odwrócić. W świetle tej zależności należy odnotować, że wartość polskiego długu publicznego względem PKB w latach 1990–2010 nie zawsze rosła, mimo że jego wartość nominalna powiększała się corocznie w badanym okresie[1]. Dokładne wartości przedstawiono w dalszej części pracy.

1.1. Deficyt budżetowy

Przyczyną nadwyżki budżetowej z 1990 roku była wysoka inflacja oraz ograniczenie wzrostu wynagrodzeń administracji publicznej. Prowadziło to do wzrostu zysków przedsiębiorstw, co w konsekwencji skutkowało wyższymi wpływami podatkowymi do budżetu. Jednak kolejne lata przynosiły polskim finansom deficyt budżetowy.

Deficyt w ujęciu kwotowym nie jest miarodajnym wyznacznikiem realnej sytuacji budżetowej. Nie uwzględnia on inflacji ani stopy wzrostu gospodarczego. Dlatego, dla potrzeb skutecznej analizy sytuacji budżetowej w Polsce, najbardziej efektywnym miernikiem skali deficytu będzie jego relacja do PKB.

[1] M. Łangalis, *Dług publiczny w Polsce*, „IDEE. Biuletyn Polsko-Amerykańskiej Fundacji Edukacji i Rozwoju Ekonomicznego", nr 14/2011, s. 4.

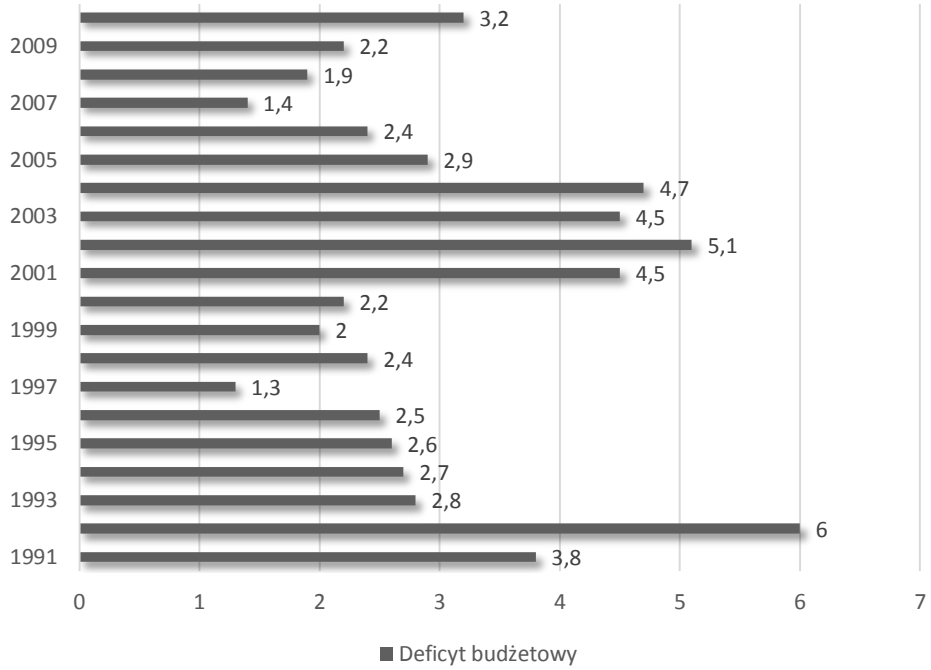

Rys. 1. Deficyty budżetowe w Polsce w procentowej relacji do PKB (1991–2010)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdania z wykonania budżetu NIK, MF.

Szczególnie wysoki deficyt budżetowy zanotowano w Polsce w 1992 roku. Wynosił on w tym okresie 6,9 mld zł, co stanowiło aż 6% PKB kraju. Wzrost wartości deficytu w stosunku do roku poprzedniego wynosił aż 123%. Powodem pogorszenia kondycji budżetowej w Polsce była niekorzystna sytuacja finansowa przedsiębiorstw oraz spadek dochodów z podatku obrotowego. Ponadto obniżenie wartości produkcji przemysłowej przewyższało wówczas spadek PKB[2].

Lata 1993–2000 cechował niewielki deficyt budżetowy mieszczący się w przedziale 1–3% w stosunku do PKB. Poziom ten został osiągnięty dzięki zmniejszeniu wydatków na zasiłki dla bezrobotnych, renty, emerytury, zasiłki rodzinne oraz dotacje, przy jednoczesnym zwiększeniu dochodów z tytułu podatków pośrednich. Należy również zaznaczyć, że obniżenie relacji deficytu budżetowego do PKB o ponad połowę w latach 1992–1993 oraz skuteczne utrzymywanie tej relacji poniżej progu 3% w latach późniejszych wspomagały procesy prywatyzacyjne[3].

[2] W. Kostanciak, *Przemiany deficytu budżetowego w Polsce w latach 1992–2009*, „Studia i prace WNEiZ", nr 22/2011, s. 54.
[3] Tamże, s. 54.

Kolejne pogłębienie poziomu deficytu nastąpiło w latach 2001–2004. Zwiększył on swój poziom z 15,4 mld zł w 2000 roku, do 32,4 mld zł w 2001 roku, czyli nominalnie wzrósł o 110%. Zjawisko to spowodowane było dynamicznym wzrostem wydatków budżetowych państwa oraz niskimi wpływami z prywatyzacji. Dodatkowym czynnikiem wpływającym na wyższą wartość deficytu budżetowego w 2004 roku była akcesja Polski do Unii Europejskiej.

Obniżka relacji deficytu do PKB w 2005 roku spowodowana była silną aprecjacją złotego. Stabilną sytuację finansową w latach 2006–2007 uzyskano przez zdyscyplinowanie wydatków publicznych. Nie zostało to jednak kontynuowane w długim okresie. Utrzymujący się trend wzrostowy deficytu w Polsce w kolejnych latach był skutkiem światowego kryzysu gospodarczego, którego skutki widoczne były przez wiele kolejnych lat[4].

1.2. Rating kredytowy Polski

Długoterminowa ocena kredytowa Polski nieznacznie poprawiała się w latach 1996–2010. Warto zaznaczyć, że, niezależnie od podmiotu wystawiającego oceny, były one zbliżone i porównywalne. Wszystkie trzy największe agencje ratingowe, czyli Moody's, Fitch oraz Standard & Poor's, decydowały o stopniowym podnoszeniu oceny Polski w badanym okresie. Ewolucje te nie były dynamiczne, jednak pozwoliły na zmianę postrzegania jakości polskich obligacji. W 1996 roku polskie papiery wartościowe były umieszczane przez agencje ratingowe w kategorii spekulacyjnej, natomiast sam emitent (Polska) został uznany za wypłacalnego jedynie przy założeniu braku niekorzystnych zjawisk w jego otoczeniu[5]. Niemniej już 2008 rok przyniósł zmianę postrzegania polskich obligacji w długim okresie. Przyznano im ocenę potwierdzającą wysoką jakość kredytową, natomiast emitenta uznano za całkowicie zdolnego do obsługi swoich zobowiązań. Wypłacalność podmiotu oceniono jako wysoką. Mimo zastoju gospodarczego, agencje podtrzymywały korzystne oceny dłużnych papierów wartościowych oraz rządu Polski. Precyzując, utrzymały one długookresowe poziomy ratingowe na poziomie inwestycyjnym.

[4] Tamże, s. 55.

[5] *Rating Islandii w górę, obligacje już nie są śmieciowe*, „Rzeczpospolita – Ekonomia i Rynek", nr 42(9162), 2012.

Tabela 1. Długoterminowy rating Polski dla zadłużenia w walucie zagranicznej w latach 1996–2010

Rok	Długoterminowe oceny agencji ratingowych		
	Fitch	Moody's	Standard & Poor's
1996	BB+	Baa3	BB
1997	BBB	Baa3	BBB-
1998	BBB	Baa3	BBB-
1999	BBB+	Baa3	BBB-
2000	BBB+	Baa1	BBB
2001	BBB+	Baa1	BBB+
2002	BBB+	Baa1	BBB+
2003	BBB+	A2	BBB+
2004	BBB+	A2	BBB+
2005	BBB+	A2	BBB+
2006	BBB+	A2	BBB+
2007	BBB+	A2	BBB+
2008	A-	A2	A-
2009	A-	A2	A-
2010	A-	A2	A-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Finansów.

Agencje ratingowe zaznaczały, że pozytywny wpływ na ratingi ma ograniczanie poziomu deficytu budżetowego oraz długu publicznego. Dodatkowym czynnikiem wpływającym na polepszenie oceny jest wiarygodna polityka makroekonomiczna i skuteczna polityka pieniężna. Agencje w 2010 roku uznawały polską sytuację finansową za dobrą, a perspektywy oceny jako stabilne. Fitch uważał finanse zewnętrzne za słabą stronę Polski, natomiast sektor bankowy oceniał pozytywnie. Agencja twierdziła ponadto, że sytuacja na rynku międzybankowym nie stanowi zagrożenia dla Polski.

2. Historia polskiego długu publicznego w latach 1990–2010

Dwudziestolecie polskiego długu publicznego, od 1990 roku do 2010 roku, jest według autora niniejszej analizy adekwatnym źródłem informacji pozwalającym efektywnie zbadać sytuację zadłużeniową Polski w świetle przemian ustrojowych i rozwoju rynku. Lata te przedstawiają zbiór tendencji umożliwiających ocenę ogólnego zadłużenia kraju. Na podstawie danych z lat 1990–2010

można stwierdzić, że wartość długu publicznego ulegała zmianom wywołanym zarówno przez decyzje polityków, jak i nieoczekiwane wydarzenia gospodarcze. Przedstawienie kluczowych wartości długu publicznego, wielkości jego poszczególnych kategorii, tj. dług zewnętrzny i wewnętrzny oraz zobrazowanie jawnego i ukrytego długu publicznego w badanych latach, stanowi element, którego nie sposób pominąć podczas gruntownej analizy tego zjawiska w Polsce.

2.1. Wartość długu publicznego

Pragnąc skutecznie przeanalizować rzeczywisty problem długu publicznego w Polsce, należy zobrazować jego wartości za pomocą dwóch sposobów. Pierwszy bazuje na określeniu wartości nominalnych polskiego długu, a drugi przedstawia wskaźnik zadłużenia publicznego w stosunku do PKB. Sens zilustrowania długu za pomocą opisanych miar ma na celu ułatwienie jego analizy oraz umożliwienie porównania wartości z gospodarkami innych państw zdecydowanie różniącymi się od polskiej. W świetle analizy długu publicznego peryferyjnych państw europejskich, tzw. PIIGS, warto zaznaczyć, że polskie zadłużenie było komparatywnie niskie[6].

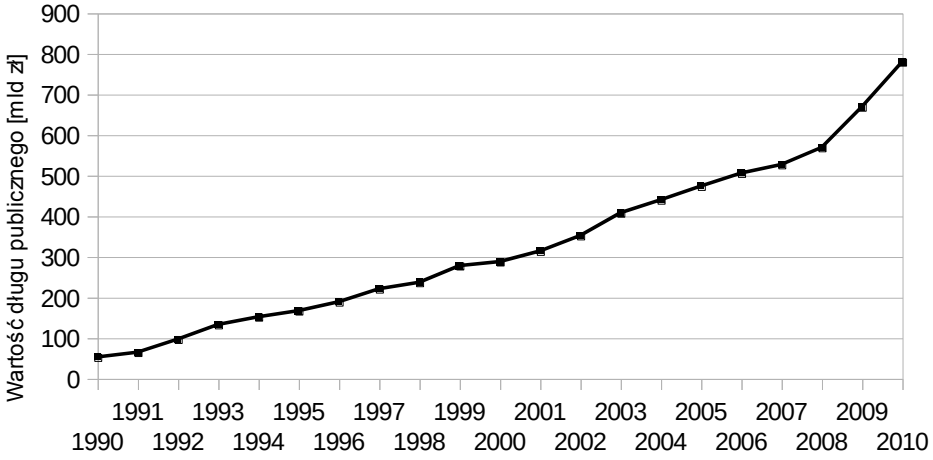

Rys. 2. Dług publiczny Polski w latach 1990–2010 (w mld zł)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Finansów.

[6] A. Kulikowska, D. Piskorz, R. Rabiega, *Bezpieczeństwo ekonomiczne Unii Europejskiej*, w: *Bezpieczeństwo i obronność SEC&DEF. Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe na kontynencie europejskim*, Wyd. J.P., Gdynia 2012, s. 154–155.

Wartość nominalna polskiego zadłużenia wzrastała każdego roku w okresie 1990–2010. Wzrost ten należy uznać za dość równomierny oraz stabilny. Linia trendu obrazująca kształtowanie się nominalnych wartości długu publicznego w Polsce przedstawia stały wzrost zadłużenia do 2007 roku oraz dynamiczne przyspieszenie procesów zadłużeniowych w latach 2008–2010. Wpływ na to miał m.in. kryzys gospodarczy, który w ograniczonym stopniu uwidocznił się również w Polsce.

Szczególnie wysoki w stosunku do roku poprzedzającego wzrost wartości długu publicznego odnotowano w 1999 roku. Kolejny dynamiczny wzrost zauważyć należy w 2003 roku. Powodem takiego stanu zadłużenia w analizowanym okresie były m.in. niskie wpływy z prywatyzacji kształtujące się na poziomie 2963 mln zł (zakładano wpływy rzędu 7400 mln zł), wysoki deficyt budżetowy wynoszący 37 043 mln zł, kontynuowanie polityki rekompensat wynagrodzeń pracowników sfery budżetowej oraz wysokie różnice kursowe powodujące przyrost długu o 11 660 mln zł. Ponadto wartość długu publicznego w 2003 roku determinowana była także przez konieczność finansowania deficytu jednostek samorządu terytorialnego wynoszącego wówczas 1813,9 mln zł oraz wysokie zaległości regulacji zobowiązań[7]. Ostatni okres szybkiego zwiększania się wartości nominalnej długu publicznego w Polsce ilustrują lata 2009 oraz 2010. Wzrost w tym okresie spowodowany był światowym kryzysem gospodarczym, którego skutki uwidoczniły się również w polskiej gospodarce.

Mimo wyraźnego wzrostu nominalnej wartości zadłużenia publicznego Polski, relacja długu do PKB nie wykazywała jednoznacznej tendencji wzrostowej w latach 1990–2010. Bardziej skuteczna wydaje się zatem analiza długu publicznego w relacji do wartości PKB, ponieważ na jej podstawie można dostrzec rzeczywistą tendencję zadłużeniową Polski na tle innych państw. Wskaźnik ten lepiej niż wielkości nominalne odzwierciedla sytuację budżetową Polski w porównaniu z sytuacją znacznie większych bądź zdecydowanie mniejszych gospodarek. Ten, uwzględniający poziom PKB w danym kraju, wskaźnik eliminuje szacunki o rozmiary gospodarek, które stanowić mogą obiekt porównań.

Wykres przedstawiony na rys. 3 ilustruje zadłużenie państwa jako procent PKB w latach 1995–2010. Do 2000 roku następował spadek poziomu wskaźnika. Z kolei w pierwszej dekadzie XXI wieku polski dług wzrastał stopniowo w stosunku do PKB. Zdecydowanie najwyższą dynamikę wzrostu przedstawionej relacji odnotowano w latach 2001–2003 oraz 2007–2010.

[7] Raport Roczny Dług Publiczny 2003, www.mf.gov.pl, s. 18–19.

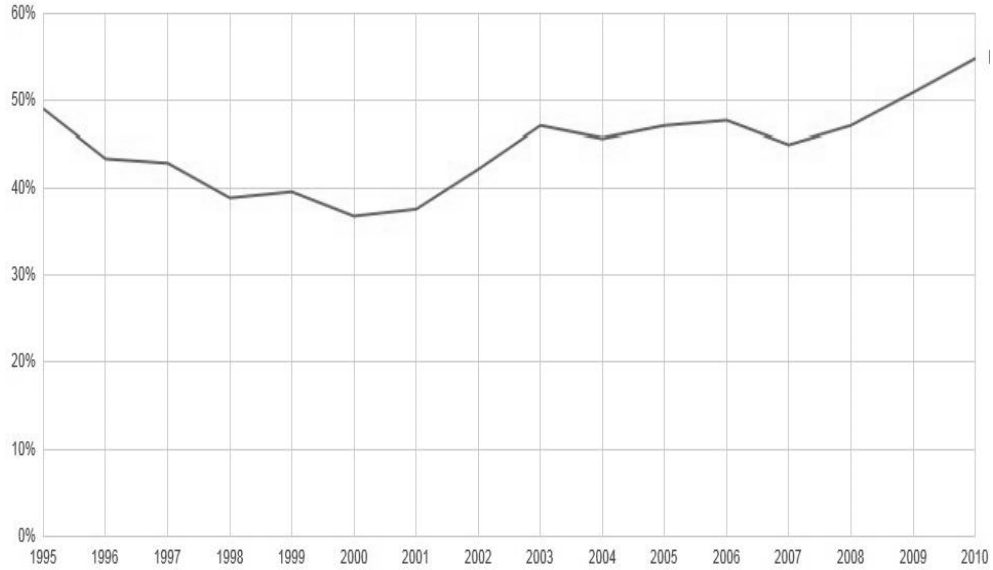

Rys. 3. Dług publiczny Polski w latach 1995–2010 jako procent PKB

Źródło: EUROSTAT.

Tabela 2 przedstawia pozycje długu publicznego w Polsce w ostatnim okresie analizy zawartej w niniejszej pracy (2010 rok). Przyjęte pozycje dzieli się na: dług sektora rządowego, dług sektora samorządowego oraz dług sektora ubezpieczeń społecznych. Zauważyć należy dominującą rolę sektora rządowego w tworzeniu długu publicznego w Polsce, co jednak nie stanowi czynnika różnicującego gospodarkę polską od pozostałych gospodarek europejskich.

Tabela 2. Pozycje długu publicznego Polski w 2010 roku

Dług sektora rządowego	692,3 mld zł
Dług sektora samorządowego	46,8 mld zł
Dług sektora ubezpieczeń społecznych	8,7 mld zł
Razem	747,8 mld zł

Źródło: Dane Ministerstwa Finansów.

Przeważający udział długu sektora rządowego w całości zadłużenia publicznego świadczyć może o źle prowadzonej polityce budżetowej rządu bądź o problemach fiskalnych państwa. W szczególności dotyczy to efektywności podatków centralnych, głównie podatku dochodowego od osób prawnych, podatku dochodowego od osób fizycznych, podatku VAT i akcyzowego. W 2010 roku dług sektora rządowego według Ministerstwa Finansów stanowił 92,58% ogółu zadłużenia publicznego w Polsce.

2.2. Zadłużenie krajowe i zagraniczne

Przedstawienie zadłużenia publicznego w Polsce w latach 1990–2010 wymaga rozpoznania jego struktury. Podział długu na krajowy i zagraniczny wydaje się jednym z kluczowych elementów pozwalających określić realną sytuację zadłużeniową Polski. Dlatego na rys. 4. podjęto się zobrazowania konstrukcji długu publicznego Skarbu Państwa, uwzględniając stosunek zadłużenia zewnętrznego oraz wewnętrznego.

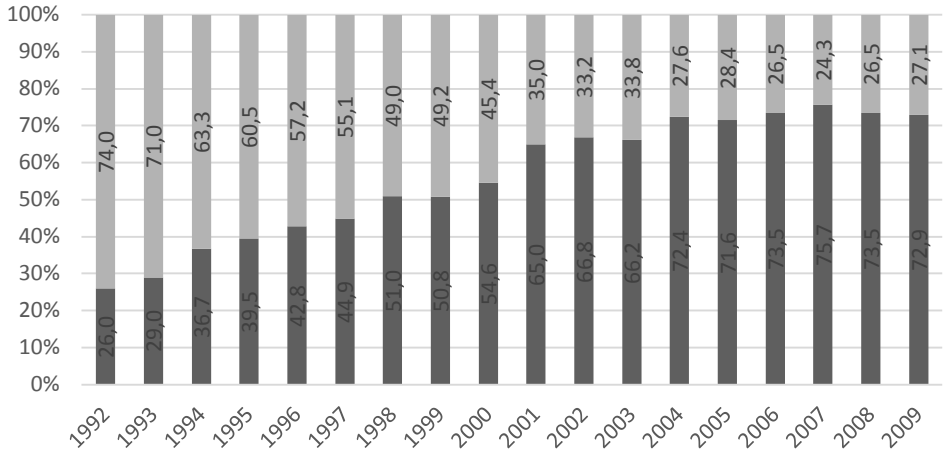

Rys. 4. Struktura długu publicznego Skarbu Państwa (1992–2009)

Źródło: W. Kostanciak, *Przemiany deficytu budżetowego w Polsce w latach 1992–2009*, „Studia i prace WNEiZ", nr 22/2011, s. 64.

Analizując rys. 4, zaobserwować można jednoznaczną tendencję wzrostu zadłużenia krajowego w strukturze całego długu Skarbu Państwa w latach 1992–2009. W 1992 roku dług wewnętrzny stanowił zaledwie 26% całości zadłużenia. Następnie dostrzec można bardzo szybki wzrost wartości w latach 1992–2004 oraz stabilizację struktury w okresie 2004–2009. Odnotować należy zatem wzrost długu krajowego w badanym okresie z 26% do 72,9% całości.

Przeciwną sytuację odzwierciedla kształtowanie się długu zewnętrznego Skarbu Państwa. Jego wartość spadła z 74% w 1992 roku, do 27,1% w 2009 roku. Zaobserwować można widoczną tendencję spadkową do 2004 roku, następnie stabilizację opisywanej wartości.

Elementami, które należy uznać za kluczowe przy kreowaniu powyżej przedstawionych trendów strukturalnych zadłużenia państwa są aprecjacja złotego oraz spłata dużej części zobowiązań zagranicznych. Wierzytelności te dotyczą głównie umowy zawartej z Klubem Paryskim w kwietniu 1991 roku[8].

[8] W. Kostanciak, *Przemiany deficytu budżetowego...*, s. 64.

2.3. Zadłużenie jawne i ukryte

Stan zadłużenia jawnego w Polsce, sumowanego za pomocą metody ESA 95, wynosił w 2010 roku 778 212 mln zł[9]. Wartość ta stanowiła blisko 55% PKB, natomiast wielkość długu ukrytego oszacowano na 2 491 889 mln zł[10]. Stosunek ukrytego zadłużenia Polski do PKB kształtował się więc w 2010 roku na poziomie nieco ponad 176%[11]. Widać zatem, że wielkość długu ukrytego przewyższa wartość długu jawnego ponad trzykrotnie. Uwidacznia to powagę problemu realnego zadłużenia Polski. Przyjmując sumę obu kategorii długu za rzetelnie oddającą realną sytuację zadłużeniową, należy odnotować, że Polska jest krajem, które może mieć problemy z wypłacalnością w długim terminie. Łączną wielkość długu jawnego i ukrytego w Polsce oszacowano jako 231,02% PKB[12].

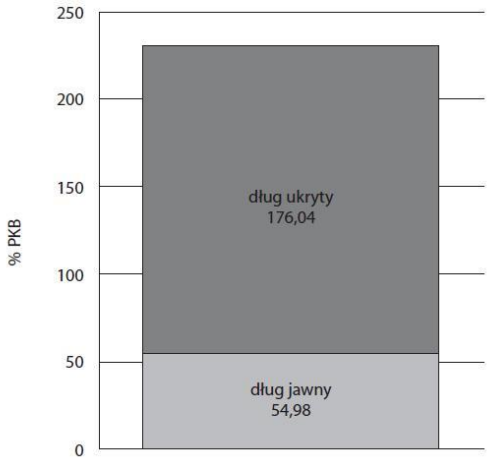

Rys. 5. Jawny i ukryty dług publiczny w Polsce w 2010 roku

Źródło: *Zadłużenie Polski*, red. G. Gołębiowski, Z. Szpringer, Wyd. Sejmowe Kancelarii Sejmu, Warszawa 2011, s. 44.

Wśród najważniejszych źródeł długu ukrytego wyróżnić trzeba fundusz rentowy, fundusz emerytalny oraz Narodowy Fundusz Zdrowia[13]. Elementy te stanowią podstawę ukrytych zobowiązań państwa. Ta szacunkowa wartość długu publicznego

[9] EUROSTAT, *Provision of deficit and debt data for 2010 – first notification*, 2011.
[10] J. Jabłonowski, C. Muller, B. Raffelhuschen, *A fiscal outlook for Poland using Generational Accounts*, seminarium NBP, Warszawa, 18 czerwca 2010.
[11] G. Gołębiowski, Z. Springer (red.), *Zadłużenie Polski*, Wyd. Sejmowe Kancelarii Sejmu, Warszawa 2011, s. 43–44.
[12] Obliczenia własne autora.
[13] Tamże, s. 45–46.

uwidacznia dramatyczną sytuację finansów publicznych państwa. Dowodzi to kolejnych błędów popełnianych w ramach finansów publicznych oraz licznych, nieuzasadnionych ekonomicznie przywilejów, nadawanych przez kolejne rządy RP.

2.4. Porównanie zadłużenia publicznego w Polsce i innych krajach UE

W kontekście wejścia Polski do Unii Europejskiej warto przeanalizować poziom długu w odniesieniu do innych państw członkowskich. W tym celu autor posłużył się porównaniem do państw regionu o zbliżonym stopniu rozwoju gospodarczego, tj. Bułgarii, Czech, Estonii, Litwy, Łotwy, Rumunii oraz Węgier. Przedstawił ponadto, dla kontrastu, sytuację zadłużeniową peryferyjnych państw UE, które zostały najbardziej dotknięte kryzysem finansowo-ekonomicznym (mowa o Grecji, Hiszpanii, Irlandii, Portugalii oraz Włoszech)[14].

Tabela 3. Dług publiczny w stosunku do PKB, liczony metodą ESA95, w wybranych państwach UE w latach 2004–2013 (w %)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Państwa Europy Środkowo-Wschodniej										
Bułgaria	37	27,5	21,6	17,2	13,7	14,6	16,2	16,3	18,4	18,9
Czechy	28,9	28,4	28,3	27,9	28,7	34,6	38,4	41,4	46,2	46
Estonia	5	4,6	4,4	3,7	4,5	7,1	6,7	6,1	9,8	10
Litwa	19,3	18,3	17,9	16,8	15,5	29,3	37,8	38,3	40,5	39,4
Łotwa	15	12,5	10,7	9	19,8	36,9	44,5	42	40,8	38,1
Polska	45,7	47,1	47,7	45	47,1	50,9	54,9	56,2	55,6	57
Rumunia	18,7	15,8	12,4	12,8	13,4	23,6	30,5	34,7	38	38,4
Słowacja	41,5	34,2	30,5	29,6	27,9	35,6	41	43,6	52,7	55,4
Węgry	59,5	61,7	65,9	67	73	79,8	82,2	82,1	79,8	79,2
Państwa UE najbardziej dotknięte kryzysem finansowo-ekonomicznym										
Grecja	98,6	100	106,1	107,4	112,9	129,7	148,3	170,3	157,2	175,1
Hiszpania	46,3	43,2	39,7	36,3	40,2	54	61,7	70,5	86	93,9
Irlandia	29,4	27,2	24,6	24,9	44,2	64,4	91,2	104,1	117,4	123,7
Portugalia	61,9	67,7	69,4	68,4	71,7	83,7	94	108,2	124,1	129
Włochy	103,7	105,7	106,3	103,3	106,1	116,4	119,3	120,7	127	132,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT.

[14] P. Albiński (red.), *Kryzys a polityka stabilizacyjna w Unii Europejskiej*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2014, rozdział 2 i 3.

Z tab. 3 wynika, że jedyną bardziej od Polski zadłużoną gospodarką spośród badanych państw po 2004 roku były Węgry. Lepsza sytuacja finansów publicznych występowała natomiast we wszystkich badanych państwach Europy Środkowo-Wschodniej: Bułgarii, Czechach, Estonii, Rumunii oraz na Słowacji, Litwie i Łotwie. Szczególnie wysoki reżim fiskalny utrzymywano w Estonii.

Porównując dług publiczny Polski do zadłużenia Grecji, Hiszpanii, Irlandii, Portugalii i Włoch, należy stwierdzić, że sytuacja naszego kraju, jedynego państwa, które kryzys ominął, jest względnie stabilna. W 2013 roku wskaźnik długu sektora rządowego i samorządowego w Irlandii, Portugalii i we Włoszech był ponad dwukrotnie wyższy niż w Polsce. Jeszcze lepiej wygląda porównanie polskiego poziomu zadłużenia z greckim. W tym przypadku jest to trzykrotność długu polskiego. Nie należy jednakże postrzegać tego w kategoriach sukcesu, ponieważ Polska ma zdecydowanie niższe możliwości obsługi długu od gospodarek wymienionych, co obniża limit bezpiecznego zadłużenia gwarantującego wypłacalność. Poza tym struktura długu odgrywa ważną rolę również w kontekście analizy zadłużenia. Dla przykładu Grecja jest państwem o bardzo niestabilnej sytuacji finansów publicznych, natomiast poziom zadłużenia prywatnego jest tam na poziomie względnie bezpiecznym[15]. Nie sposób zatem efektywnie porównywać poziomu zadłużenia gospodarek o odmiennej strukturze zadłużenia, PKB czy eksportu.

Potwierdza to niedostateczną skuteczność polskiej polityki fiskalnej po akcesji do UE. Na uwagę zasługuje to, że udało się utrzymać dług publiczny daleki od poziomów występujących w najgorszych pod tym względem państwach europejskich.

Analizę porównawczą wskaźników zadłużenia w badanych grupach państw, uwzględniającą dopuszczalny poziom długu z Traktatu z Maastricht, zilustrowano na wykresach radarowych.

Rys. 5 wskazuje, że dług publiczny w Polsce z roku na rok zbliżał się do wartości krytycznej – 60% PKB – ustalonej w Maastricht. Podobna sytuacja dotyczyła Słowacji. Rys. 6 potwierdza niekorzystną sytuację fiskalną peryferyjnych krajów Europy. W celu utrzymania poziomu zadłużenia w wyżej wymienionych państwach, niezbędna może okazać się restrykcyjna polityka fiskalno-budżetowa poparta odpowiednimi programami oszczędnościowymi (*austerity programmes*) i reformami strukturalnymi.

[15] Tamże, s. 24.

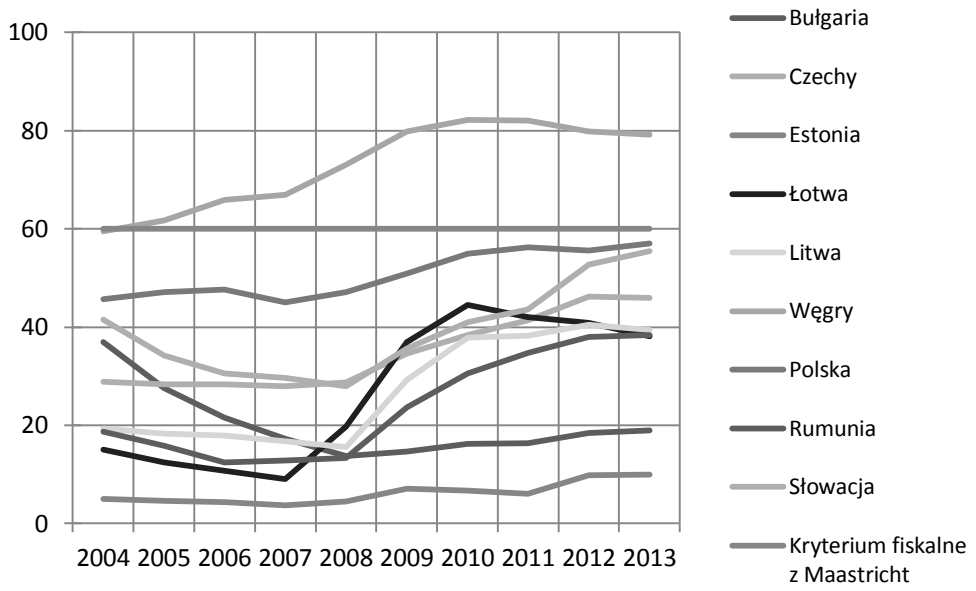

Rys. 5. Dług publiczny w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2013 w odniesieniu do kryterium fiskalnego z Maastricht

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT.

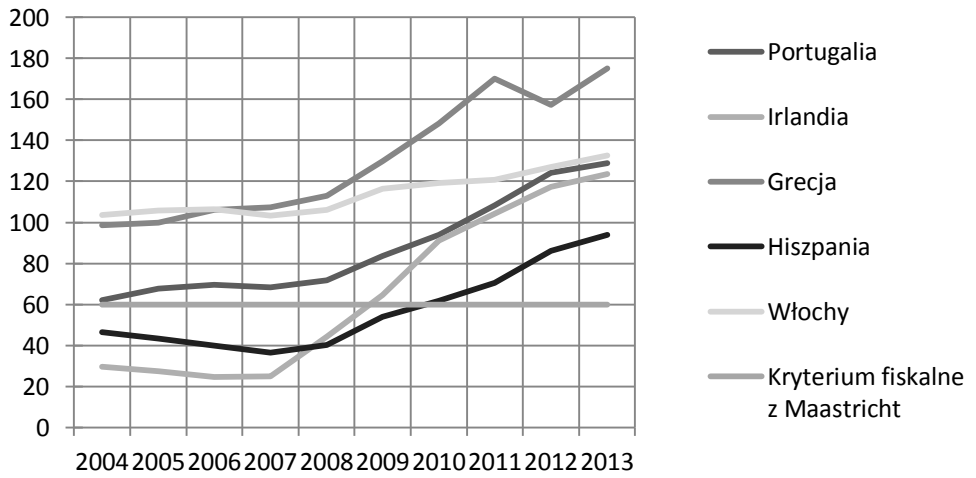

Rys. 6. Dług publiczny w najbardziej dotkniętych kryzysem państwach europejskich w latach 2004–2013 w odniesieniu do kryterium fiskalnego z Maastricht

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT.

3. Przyczyny długu publicznego w Polsce w latach 1990–2010

Narastanie długu publicznego związane jest z wieloma działaniami rządu oraz sytuacjami gospodarczymi, na które władze państwa nie mają wpływu. Dlatego wśród przyczyn długu publicznego należy wyróżnić te, za które odpowiadają politycy oraz te, które są zupełnie niezależne (bądź zależne jedynie w niewielkim stopniu) od ich działań. Pierwsza grupa przyczyn opiera się na zagadnieniach związanych z podejmowanymi przez władze przedsięwzięciami oraz regulacjami. Są to np. regulacja stawek podatkowych, prowadzona polityka budżetowa, redystrybucja dochodów czy decyzje dotyczącego wieku emerytalnego. Wpływ polityków na wymienione aspekty strategiczne państwa jest niezaprzeczalny, a złe bądź nieprzemyślane decyzje mogą prowadzić do nadmiernego wzrostu zadłużenia państwa. Druga grupa przyczyn to sytuacje nadzwyczajne, klęski żywiołowe, ale także elementy zależne od kształtowania się nastrojów konsumentów czy wielkości popytu i podaży na rynku. Wyróżnić można tu przede wszystkim niskie wpływy podatkowe, w dużym stopniu zależne od postępowania konsumentów (obywateli).

Spośród wielu przyczyn zadłużenia autor analizy postanowił wyróżnić cztery główne, które najlepiej ilustrują sytuację zadłużeniową w Polsce. Wśród nich wyszczególnić należy: niskie wpływy budżetowe, wysokie wydatki państwa, słabość systemu emerytalnego oraz sytuacje nadzwyczajne. Przyczyny te wykazują zdecydowany wpływ na kształtowanie poziomu polskiego długu publicznego.

3.1. Niskie wpływy budżetowe

Poważnym problemem decydującym o poziomie długu publicznego są zbyt niskie wpływy do budżetu państwa. Szczególnie ważne okazują się wpływy podatkowe, które stanowią zdecydowaną większość w kategorii wpływów państwa. Problem ten polega zatem na źle dostosowanej stawce podatkowej, zbyt uciążliwych procedurach administracyjnych lub wysokiej stopie bezrobocia. Każdy z tych elementów odgrywa istotną rolę w ograniczaniu wpływów podatkowych.

Uzasadniając pierwszą z powyższych przyczyn niskich wpływów podatkowych, należy odnieść się do teorii ekonomii. Zgodnie z krzywą Laffera zbyt niska lub nadmiernie wysoka stawka podatkowa powoduje ograniczenie potencjalnych wpływów budżetowych. Ograniczenie to wynika z niepokrycia się optimum podatkowego z rzeczywistą aktualną wartością stawek ustalanych przez rząd. Powoduje to zmniejszenie wpływów budżetowych będących szczególnie uzależnionych od wpływów podatkowych. Podczas gdy wysokość wydatków nie wykazuje żadnych zmian, następuje – w zależności od bieżącej sytuacji – zmniejszenie nadwyżki budżetowej lub wzrost wartości deficytu[16].

[16] R.J. Barro, *Makroekonomia*, PWE, Warszawa 1997, s. 390.

Zdecydowanie bardziej negatywna jest sytuacja, w której powiększony zostaje deficyt budżetowy, ponieważ jego permanentne utrzymywanie prowadzi do wysokiego przyrostu długu publicznego. Dlatego ważne jest, aby dynamicznie reagować na słabsze niż w założeniach wyniki obrazujące wpływy budżetowe. Odpowiedzią rządu powinno być ograniczenie wydatków publicznych. Jedynie taki zabieg skutkować może w krótkim okresie eliminacją deficytu, a co się z tym wiąże – zmniejszeniem prawdopodobieństwa wzrostu długu publicznego w Polsce. Argument ten stanowi również potwierdzenie, że przekonanie Johna Maynarda Keynesa o słuszności interwencjonizmu państwowego, wspieranego wysokimi wydatkami, jest nietrafne z punktu widzenia skutecznego zarządzania długiem publicznym oraz stabilizowania sytuacji gospodarczej kraju[17]. W Polsce proces ten przebiegał zbyt wolno, dostosowanie wydatków państwa do odpowiednio niższych od oczekiwań wpływów następowało w niewystarczającym stopniu. Kolejne władze RP nie były w stanie skutecznie zmniejszać wydatków państwa, przez co przyczyniały się do powiększania deficytu budżetowego.

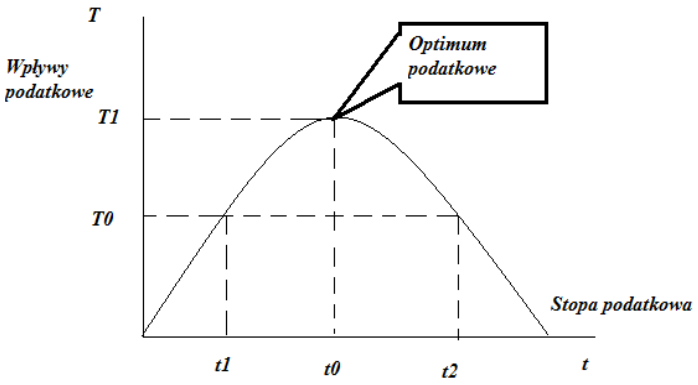

Rys. 7. Krzywa Laffera

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M. Szczepaniec, *Makroekonomia. Przewodnik*, Wyd. UG, Gdańsk 2005, s. 131.

Kolejnym elementem oddziałującym na spadek wpływów budżetowych są uciążliwe procedury administracyjne w Polsce. Problemy towarzyszą przede wszystkim uruchamianiu działalności gospodarczej oraz rozliczaniu podatku dochodowego od osób fizycznych. Zagadnienia te stanowią czynnik demotywujący przy podejmowaniu decyzji o zakładaniu przedsiębiorstwa. Odzwierciedlają przez to również niższe wpływy z podatku CIT.

[17] Szerzej o teorii J.M. Keynesa: D. Piskorz, *Keynesizm oraz szkoła prakseologiczna – fundamenty współczesnej myśli ekonomicznej*, w: W. Stach (red.) *Gospodarka i Polityka w badaniach młodych naukowców*, Wyd. Maiuscula, Poznań 2013, s. 223–227.

Ostatnią determinantą wpływów podatkowych jest stopa bezrobocia. Zależność ta sprowadza się do następującego stwierdzenia: czym wyższa stopa bezrobocia, tym niższe wpływy z podatku PIT. W Polsce problem nadmiernego bezrobocia był szczególnie widoczny. Potwierdza to m.in. spektakularny wzrost bezrobocia z 10% w połowie 1998 roku, do ponad 20% w drugiej połowie 2002 roku[18]. Należy zatem bezdyskusyjnie uznać, że nie wpływało to na polepszenie sytuacji budżetowej kraju.

Podsumowując rozpatrywaną zależność i przyczynę długu publicznego, dostrzec trzeba ważną tezę podkreślającą powyższe rozważania. Mianowicie, wszelkie czynniki przyczyniające się do obniżenia wpływów budżetowych w Polsce stanowiły również element maksymalizujący wielkość długu publicznego.

3.2. Wzrastające wydatki państwa

Następną przyczyną rosnącego długu publicznego Polski były wysokie wydatki konsumpcyjne państwa, tzw. wydatki jałowe. Wiążą się one z małym potencjałem wytwórczym w przyszłości, ponieważ każde ograniczenie wydatków inwestycyjnych na rzecz konsumpcyjnych skutkuje w przyszłości gorszą sytuacją gospodarczą kraju.

Tabela 4. Procentowy udział zatrudnionych w administracji w relacji do zatrudnionych ogółem

	Administracja publiczna	Administracja państwowa	Administracja samorządowa
1990	0,96	0,45	0,5
1991	–	–	–
1992	1,3	0,7	0,6
1993	1,52	0,79	0,74
1994	1,55	0,9	0,65
1995	1,59	0,91	0,68
1996	1,68	0,98	0,7
1997	1,71	1,00	0,71
1998	1,75	1,03	0,72
1999	1,78	0,89	0,89
2000	1,92	0,87	1,05
2001	2,23	1,02	1,21
2002	2,56	1,23	1,32
2003	2,62	1,28	1,35
2004	2,64	1,28	1,36

Źródło: Opracowanie własne na podstawie roczników statystycznych GUS.

Wyjątkowo wysokie wartości osiągały wydatki na administrację publiczną. W ciągu dwudziestolecia 1990–2010 wydatki te znacząco wzrosły, a liczba zatrudnionych urzędników w różnych podmiotach publicznych w kolejnych latach osiągała

[18] Na podstawie danych EUROSTAT.

nowe szczyty. Problem stanowi zatem nie sam rozrost administracji publicznej państwa, lecz wzrost wartości wyrażonej w stosunku liczby urzędników do liczby ogółu ludności mieszkającej w Polsce lub wzrost wskaźnika pracowników administracji do zatrudnionych ogółem.

Wzrost zatrudnienia w administracji w Polsce w latach 1990–2004 jest widoczny w każdej kategorii przedstawionej w tabeli 4. Administracja publiczna wykazywała wzrost zatrudnienia w relacji do ogółu zatrudnionych każdego roku. Wartość ta zwiększyła się z poziomu równego 0,96% ogólnego zatrudnienia do 2,64%. Przedstawiając strukturę zatrudnienia w administracji publicznej, można wyszczególnić również podział na administrację państwową i samorządową. Kategorie te także rosły w kolejnych latach analizy. Dostrzegalny był wzrost udziału pracowników w stosunku do ogólnego poziomu zatrudnienia w administracji państwowej z 0,45% do 1,28% oraz w administracji samorządowej z 0,5% do 1,36%. Warto odnotować, że wartości te wzrosły wzajemnie w niemal proporcjonalnym stosunku[19].

Należy podkreślić duże znaczenie wzrostu tych wskaźników w odniesieniu do analizowanego długu publicznego. Rozrost administracji publicznej, której towarzyszyły wysokie koszty wynagrodzeń, doprowadził w latach 1990–2010 do intensyfikacji procesów biurokratycznych oraz problemów zadłużeniowych Polski. Rosnące obciążenia budżetowe z tytułu administracji publicznej przyczyniały się do wzrostu ogólnych wydatków państwa. Szczególnie istotne okazało się ograniczenie wydatków inwestycyjnych kosztem mało produktywnych wydatków na administrację publiczną. Konsekwencją tego było pogorszenie sytuacji finansowej kraju.

Wydatki państwa w pierwszej dekadzie XXI wieku wykazywały tendencję wzrostową. Trend ten stanowił element utrudniający zrównoważenie budżetu w kolejnych latach analizy. Na rys. 8 przedstawiono wzrost wydatków budżetowych państwa w latach 2000–2010.

Lata 2000–2010 charakteryzowały się ponaddwukrotnym wzrostem rocznych wydatków państwa. Ich poziom kształtował się poniżej 300 mld zł w 2000 roku, natomiast w 2010 roku zdecydowanie przekroczył próg 600 mld zł. W zgodzie z rys. 8 dostrzec można wysoki wzrost wydatków państwa w badanej dekadzie. Jest istotne, że dynamika wzrostu zwiększyła się w 2007 roku i wykazywała szybszą tendencję wzrostową w kolejnych latach (2007–2010). Wiązać to można przede wszystkim z problemami gospodarki globalnej i kryzysem ekonomiczno-finansowym, który rujnował gospodarkę europejską[20].

[19] K. Polarczyk, *Zatrudnienie w sektorze publicznym i w administracji publicznej w Polsce na tle innych krajów*, „Raport Biura Studiów i Ekspertyz" 2005, nr 237, s. 8.

[20] A. Baranowska-Skimina, *Wydatki Państwa rosną szybciej niż PKB*, www.eGospodarka.pl, 14 czerwca 2011, s. 3.

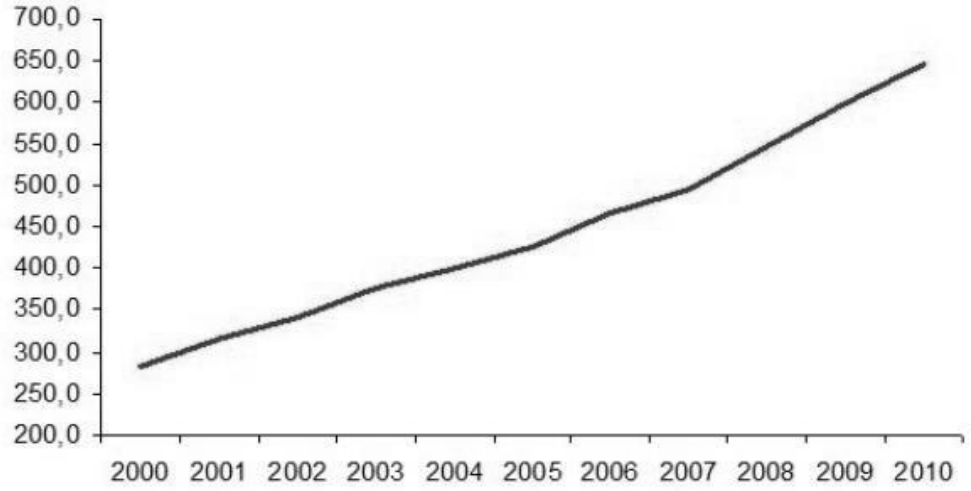

Rys. 8. Wydatki państwa polskiego w latach 2000–2010 (mld zł)

Źródło: A. Baranowska-Skimina, *Wydatki państwa rosną szybciej niż PKB,* www.eGospodarka.pl, 14 czerwca 2011, s. 3.

Konieczność pokrycia szybko wzrastających wydatków państwa okazała się czynnikiem determinującym procesy zadłużeniowe w Polsce. Niepokryty zwiększonymi wpływami przyrost wydatków pogarszał saldo budżetu państwa.

3.3. Problemy systemu emerytalnego

Kwestia emerytalna stanowi podłoże kolejnej przyczyny nadmiernego zadłużenia publicznego. Mimo licznych opinii głoszonych przez ekonomistów, którzy zapewniają o konieczności podjęcia regulacji w zakresie wieku emerytalnego (szczególnie kobiet) oraz przywilejów określonych grup zawodowych, społeczeństwo zdawało się nie traktować tych uwag jako celnych wskazówek. Ponadto znaczna część polityków również nie akceptowała, zgodnych z ekonomiczną wykładnią, zaleceń. Kolejne rządy, nie chcąc tracić zaufania publicznego, nie podejmowały żadnych ryzykownych rozwiązań, takich jak podwyższenie wieku emerytalnego czy ograniczenie przywilejów niektórych grup zawodowych[21]. Jedyne podejmowane przez władze działania dotyczące racjonalizacji systemu emerytalnego przez wiele lat ograniczały się wyłącznie do rozszerzenia systemu o nowy filar czy zdecydowanego zmniejszenia stawki emerytalnej generałów. Racjonalne decyzje zwiększenia wieku uprawniającego do pobierania

[21] Zachowanie to jest zgodne z teorią wyboru publicznego, o której szerzej przeczytać można w: J.M. Buchanan, *Cost and Choice: An Inquiry in Economic Theory*, Liberty Fund, Indianapolis 1969.

świadczeń emerytalnych zostały podjęte dopiero w 2012 roku. Wdrożenie systemu zostało jednak rozłożone w szerokim zakresie czasowym.

Nieracjonalność systemu emerytalnego w Polsce doprowadziła do pogorszenia sytuacji budżetowej kraju oraz przyczyniła się do wzrostu długu publicznego. Rosnąca średnia długość życia obywateli, niepoparta podwyższaniem wieku uprawniającego do pobierania emerytury, doprowadziła do dużych strat sektora. Ponadto zwiększenie długości okresu pobierania świadczenia, spowodowane stopniowym wzrostem długości życia, uniemożliwiało wykorzystanie pełnego potencjału gospodarczego kraju. Wygenerowała również wysokie wydatki państwa, które przyczyniały się bezpośrednio do zwiększania deficytów budżetowych przez kolejne lata oraz pośrednio do narastania zobowiązań państwa. Analizując obecną strukturę wieku społeczeństwa oraz funkcjonowanie Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, stwierdzić można, że sytuacja ta może ulec dalszemu pogorszeniu. Dlatego powaga reform emerytalnych przeprowadzanych przez prezesa Rady Ministrów Donalda Tuska tym bardziej wydaje się uzasadniona.

Dostosowanie wieku emerytalnego zgodnie ze zmianami średniej długości życia jest nieuniknionym postępowaniem pozwalającym zapewnić stabilność całego systemu emerytalnego. Takie działania bez wątpienia mogą pozwolić na ograniczenie wydatków państwa, przez co wpłynąć również na zahamowanie wzrostu długu publicznego.

Kluczowym aspektem pomagającym określić strategię systemu emerytalnego, jako przyczynę długu, jest wiek emerytalny. W Polsce przez wiele lat funkcjonował zbyt niski pułap wiekowy umożliwiający przejście na emeryturę. Ponadto wydatki emerytalne zwiększały liczne przywileje takich grup zawodowych, jak policjanci, żołnierze i górnicy. Polska władza zdecydowanie za późno, bo dopiero w 2012 roku, podjęła się próby racjonalizacji systemu emerytalnego. Zapóźnienia w tym obszarze w stosunku do wysoko rozwiniętych krajów Europy Zachodniej świadczą o problemie zbyt niskiego wieku emerytalnego w Polsce w okresie 1990–2010.

Pomocne w zrozumieniu słabości systemu emerytalnego w Polsce okazują się dane dotyczące Otwartych Funduszy Emerytalnych. Z powodu OFE polski dług publiczny w latach 1999–2010 wzrósł o 232 mld zł. Stanowi to połowę wartości, o którą powiększyło się całkowite zadłużenie Polski w tych latach (475 mld zł). Według prognoz przeprowadzonych przez Ministerstwo Finansów w 2010 roku koszt utworzenia Otwartych Funduszy Emerytalnych osiągnąłby w 2060 roku równowartość 94% PKB[22]. Oznaczałoby to dramat finansów publicznych państwa.

[22] P. Wielgosz (red.), *Kryzys długów publicznych*, www.nienaszdlug.pl, s. 16.

3.4. Sytuacje nadzwyczajne

Ważnym czynnikiem sprzyjającym zadłużaniu są nieprzewidziane zdarzenia. Na ogół występują wśród nich kryzysy gospodarcze, wojny, działania terrorystyczne, katastrofy oraz klęski żywiołowe. Odgrywają one istotną rolę w procesie narastania długu, ponieważ generują przeważnie wysokie koszty związane ze zwalczeniem ich niekorzystnych skutków. Nieprzewidziane wydarzenia lub sytuacje gospodarcze powodują pogorszenie kondycji budżetowej kraju. Wiąże się to z pogorszeniem salda budżetowego wynikającego z niespodziewanego zwiększenia wydatków państwa przy stałym poziomie wpływów podatkowych. Uzasadnić to można brakiem wystarczających możliwości rządu w dostosowaniu polityki fiskalnej państwa w krótkim okresie. Ponieważ w dużej mierze decyduje ona o całkowitym poziomie wpływów budżetowych państwa, stwierdzić można, że odpowiednia reakcja władz na sytuację nadzwyczajną, bez pogarszania salda budżetowego, wydaje się skrajnie trudna do osiągnięcia.

Za najbardziej istotne wydarzenia nadzwyczajne w badanym dwudziestoleciu uznać trzeba powodzie, recesję gospodarczą oraz katastrofy. Powodzie w dużym stopniu determinowały wydatki nadzwyczajne Polski w okresach 1997–1998 oraz 2008–2010. Jedna z najgroźniejszych powodzi w Polsce wydarzyła się w lipcu 1997 roku. Następne powodzie występowały w latach 1998, 2001, 2008, 2009 oraz 2010. Wszystkie generowały wysokie wydatki, niemożliwe do pokrycia w krótkim okresie. Wiązały się one głównie z pomocą humanitarną oraz wzmożonymi przedsięwzięciami przeciwpowodziowymi.

Następnym ważnym czynnikiem sprzyjającym powiększaniu deficytu Polski w latach 1990–2010 były kryzysy gospodarcze. Wyszczególnić trzeba tzw. bańkę internetową, narastającą w latach dziewięćdziesiątych, oraz światowy kryzys finansowy w 2008 roku. Światowa tendencja odzwierciedliła się również w Polsce i doprowadziła do problemów gospodarczych państwa. Szczególnie widoczny wzrost zadłużenia w latach 2008–2010 był skutkiem spowolnienia gospodarczego, które w Polsce wystąpiło pod postacią recesji z pewnym opóźnieniem. Przebieg spowolnienia, mimo że był łagodny, spowodował znaczące zmiany istotnych wskaźników makroekonomicznych, w tym długu publicznego.

Wpływ katastrof na poziom wydatków państwa oraz generowanie długu publicznego jest kolejną zależnością występującą w Polsce. Zdają się to potwierdzać wysokie koszty akcji ratunkowych oraz obciążenia budżetu państwa z tytułu odszkodowań. Skumulowane wydatki państwa z tytułu wydarzeń nadzwyczajnych w dużym stopniu przyczyniały się do wzrostu zadłużenia publicznego kraju.

Zakończenie

Niniejsze zakończenie zawiera syntezę podjętej w pracy problematyki zadłużenia publicznego. Wnioski dotyczą postawionej we wstępie hipotezy o nieskuteczności polityki fiskalnej w Polsce w analizowanych latach. Synteza artykułu odnosi się także do szczegółowych, określonych przez autora, pytań badawczych.

Wartość nominalna polskiego długu publicznego w latach 1990–2010 stale wzrastała. Dodatkowo ogólna sytuacja budżetowa państwa w tym okresie nie była korzystna. Permanentny deficyt przyczyniał się do powiększania poziomu zadłużenia oraz wywoływał niepożądane skutki makroekonomiczne w długim okresie. Hipoteza o nieskuteczności polskiej polityki fiskalnej w latach 1990–2010 została pozytywnie zweryfikowana.

Warto odnotować, że zjawiska te okazały się mniej negatywne w porównaniu z innymi gospodarkami narodowymi. Sytuacja finansowa w Polsce na tle peryferyjnych państw europejskich w latach 1990–2010 była umiarkowanie stabilna. Tezę tę potwierdza poziom długu publicznego w Polsce, który na koniec badanego okresu nie przekroczył ustawowego limitu wynoszącego 60% w stosunku do PKB. Należy jednak zaznaczyć, że polska gospodarka cechowała się wyższymi wskaźnikami długu publicznego w porównaniu z większością państw Europy Środkowo-Wschodniej.

Mimo utrzymującego się deficytu budżetowego oraz rosnącego poziomu zadłużenia rating kredytowy Polski ulegał pozytywnym zmianom. Wszystkie największe agencje ratingowe na świecie zgodnie utrzymywały tendencję poprawy długoterminowych ocen Polski dla zadłużenia w walucie zagranicznej.

Struktura zadłużenia również podlegała modyfikacjom. Przede wszystkim należy odnotować wzrost udziału zadłużenia krajowego oraz spadek zadłużenia zagranicznego w całości długu publicznego państwa. Dług wewnętrzny, cechujący się dynamicznym wzrostem w latach 1990–2010, pozostaje od 1998 roku głównym elementem struktury wszelkich zobowiązań państwa.

Aspekt negatywny stanowią zobowiązania niewykazane w oficjalnych wyliczeniach Ministerstwa Finansów, definiowane jako dług ukryty. Analiza wykazała, że opiewają one na wartość trzykrotnie przewyższającą jawny poziom długu publicznego w Polsce.

Wiele elementów wpływało na powiększanie poziomu długu w latach 1990–2010. W Polsce trzeba uznać za kluczowy wzrost wydatków państwa przy niskich wpływach budżetowych oraz nieskuteczne funkcjonowanie systemu emerytalnego. Brak optymalnych decyzji w ramach prowadzonej polityki fiskalnej oraz nadmierne wydatki rządu o charakterze konsumpcyjnym uniemożliwiły ograniczenie zadłużenia w analizowanym okresie. Dodatkowymi zjawiskami

utrudniającymi prowadzenie skutecznej polityki budżetowej państwa były kryzysy gospodarcze, powodzie i katastrofy.

W świetle ostatnich reform osłabiających kapitałową część systemu emerytalnego w Polsce, oficjalny dług publiczny zostanie ograniczony (według szacunków Komisji Europejskiej) do poziomu 49,2% w 2014 roku oraz 50% w 2015 roku. Przy braku uwzględnienia transferu środków z Otwartych Funduszy Emerytalnych (OFE) do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) polskie zadłużenie nadal utrzymuje trend rosnący, co dodatkowo utwierdza w przekonaniu o niedostatecznie skutecznej polityce fiskalnej państwa w ostatnich latach.

Bibliografia

Albiński P. (red.), *Kryzys a polityka stabilizacyjna w Unii Europejskiej*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2014.

Baranowska-Skimina A., *Wydatki państwa rosną szybciej niż PKB*, www.eGospodarka.pl, 14 czerwca 2011.

Barro R.J., *Makroekonomia*, PWE, Warszawa 1997.

Buchanan J.M., *Cost and Choice: An Inquiry in Economic Theory*, Liberty Fund, Indianapolis 1969.

EUROSTAT, *Provision of deficit and debt data for 2010 – first notification*, 2011.

Gołębiowski G., Springer Z. (red.), *Zadłużenie Polski*, Wyd. Sejmowe Kancelarii Sejmu, Warszawa 2011.

Jabłonowski J., Muller C., Raffelhuschen B., *A fiscal outlook for Poland using Generational Accounts*, seminarium NBP, Warszawa, 18 czerwca 2010.

Kostanciak W., *Przemiany deficytu budżetowego w Polsce w latach 1992–2009*, „Studia i prace WNEiZ", nr 22/2011.

Kulikowska A., Piskorz D., Rabiega R., *Bezpieczeństwo ekonomiczne Unii Europejskiej*, w: *Bezpieczeństwo i obronność SEC&DEF. Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe na kontynencie europejskim*, Wyd. J.P., Gdynia 2012.

Łangalis M., *Dług publiczny w Polsce*, „IDEE. Biuletyn Polsko-Amerykańskiej Fundacji Edukacji i Rozwoju Ekonomicznego", nr 14/2011.

Piskorz D., *Keynesizm oraz szkoła prakseologiczna – fundamenty współczesnej myśli ekonomicznej*, w: W. Stach (red.), *Gospodarka i Polityka w badaniach młodych naukowców*, Wyd. Maiuscula, Poznań 2013.

Polarczyk K., *Zatrudnienie w sektorze publicznym i w administracji publicznej w Polsce na tle innych krajów*, Raport Biura Studiów i Ekspertyz, nr 237/2005.

Szczepaniec M., *Makroekonomia. Przewodnik*, Wyd. UG, Gdańsk 2005.

Wielgosz P. (red.), *Kryzys długów publicznych*, www.nienaszdlug.pl.

Rzeczpospolita – Ekonomia i Rynek, *Rating Islandii w górę, obligacje już nie są śmieciowe*, nr 42(9162)/2012.

Strona internetowa EUROSTAT, (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/).

Strona internetowa Ministerstwa Finansów, Raport Roczny Dług Publiczny 2003, (www.mf.gov.pl).

Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne
Wydział Społeczno-Humanistyczny Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie
KSSE 1(1). 2015. 75–90
http://ksse.pwsz.konin.edu.pl

Zarządzanie strategiczne miastem w obszarze konkurencyjności – wybrane studia przypadków

Kinga Pawlicka
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
kinga.pawlicka@ue.poznan.pl

Strategic management of the city in the area of competitiveness – selected case studies

The new area of strategic management use is creating a competitive advantage for cities that concentrate on identifying long-term development trends of improvement in economic, social and spatial area. The paper analyzes the strategic management in three cities focused on creating competi-tive advantage. The case studies present best practices for long-term planning that can become the inspiration for the efficient operation in the unit of local government.

Keywords: strategic management, the competitiveness of cities, territorial marketing

Wstęp

Zarządzanie strategiczne wyznacza administracji publicznej nowe cele ukierunkowane na przyszłe osiąganie przewagi konkurencyjnej. Identyfikacja długofalowych kierunków rozwoju przyczynia się do wykorzystania obecnego potencjału i czynników rozwoju. Obecnie strategie konkurencyjne obszarów ukierunkowane są na rozwój innowacyjności i przemysłu kreatywnego oraz na aktywizację społeczeństwa za pomocą zorganizowanych form interakcji.

Głównym celem niniejszej pracy jest dokonanie przeglądu i systematyzacji pojęć związanych z nowymi obszarami zarządzania strategicznego miastem.

W szczególności skupiono się na współczesnych możliwościach podnoszenia potencjału konkurencyjnego danego obszaru za sprawą zarządzania strategicznego. Zasadniczy cel opracowania wymaga osiągnięcia celów szczegółowych, wśród których wyróżniono cele poznawcze:

- przedstawienie zagadnień teoretycznych i ewolucji zarządzania strategicznego miastem,
- zaprezentowanie nowych obszarów zarządzania strategicznego – ukierunkowanych na podnoszenie potencjału konkurencyjnego miast,
- analiza współczesnych doświadczeń i dobrych praktyk w zakresie tworzenia i wdrażania strategii rozwojowych.

Sformułowano również cel aplikacyjny: opracowanie krótkich rekomendacji odnoszących się do polityki miejskiej dotyczącej procesów strategicznych nastawionych na wzrost konkurencyjności miast.

Przedmiotem badania były celowo wybrane obszary charakteryzujące się skutecznym zarządzaniem strategicznym, prowadzącym do udanej zmiany pozycji konkurencyjnej. Analizie poddano dwa obszary: Barcelonę i obszar metropolitalny Manchesteru. W opracowaniu teoretycznym wykorzystano najnowsze i elementarne źródła literaturowe niezbędne do zrozumienia tematyki. W studiach przypadków posłużono się dokumentami strategicznymi, dzięki czemu możliwe stało się sformułowanie bardziej wiarygodnych rekomendacji.

1. Pojęcie i ewolucja zarządzania strategicznego miastem

W ostatnich latach wzrosła rola zarządzania strategicznego. Wynika to głównie ze zintegrowania gospodarczego i umiędzynarodowienia obszarów[1]. W warunkach globalizacji wiele obszarów wcześniej izolowanych stało się atrakcyjnych, m.in. z powodu niskich kosztów pracy. Skłoniło to rozwinięte miasta do poświęcenia większej uwagi procesowi zarządzania strategicznego i pozyskiwaniu nowych aspektów konkurencyjności. Obszary muszą odpowiednio reagować na wiele wyzwań i problemów, co doprowadziło do ukształtowania specjalistycznych narzędzi i długoterminowych rozwiązań[2].

W sektorze publicznym zarządzanie strategiczne najszybciej wprowadzono w systemie edukacji. W pierwszej połowie XX wieku Municipal Research Authority opracowało techniki planowania miejskiego, sformalizowało wyznaczanie celów

[1] D.B. Audretsch (red.), *Entrepreneurship, Innovation and Economic Growth*, Cheltenham, Great Britain.

[2] I. Bačlija, *Reconceptualisation of urban management: evidence from Eu cities*, Theoretical and Empirical Researches in Urban Management, 2013, vol. 8.

i działań oraz ustalanie harmonogramów[3]. Pierwsza konferencja dotycząca planowania strategicznego w mieście odbyła się w Waszyngtonie w 1916 roku. Zaprezentowano wówczas referat pt. „Planning of the Modern City" autorstwa N.P. Lewis[4]. W praktyce zarządzanie strategiczne jednostką terytorialną do 1980 roku wykorzystywano tylko w dziedzinie dyplomacji i w sektorze wojskowym. W wymiarze zbliżonym do obecnego pojawiło się dość późno – w latach sześćdziesiątych w Stanach Zjednoczonych[5]. Do procesu zmian przyczyniła się publikacja „The Game Plan: Governance with Foresight" autorstwa J.B. Olsena i D.C. Eadie'ego[6], która wyznaczyła zasady stosowania zarządzania strategicznego w sektorze publicznym. Kolejna znacząca książka – „Strategic Planning Workbook for Nonprofit Organization" – ukazała się w 1986 roku[7].

W rozwoju omawianej koncepcji duże znaczenie miała integracja z Unią Europejską razem z wynikającymi z niej obowiązkami dla gmin, powiatów i województw. Zadania z poziomu krajowego przeniesiono na poziom lokalny, co przyczyniło się do bardziej autonomicznego kreowania przez miasta ich strategii. Wiedzę dotyczącą zarządzania strategicznego przedsiębiorstwem dostosowano do potrzeb jednostek terytorialnych. Współcześnie, dzięki coraz częstszym publikacjom na ten temat, możliwe jest skuteczne stosowanie zarządzania strategicznego przez miasta, regiony i państwa. Dużą rolę w tym procesie odegrała Komisja Europejska, standaryzując zasady planowania strategicznego w jednostkach samorządu terytorialnego[8].

Zarządzanie strategiczne miastem rozwinęło się na gruncie zarządzania strategicznego przedsiębiorstwem, czego następstwem są wspólne podstawy metodyczne. Mimo to da się zauważyć kilka istotnych różnic między koncepcjami, co wynika ze specyfiki sektora prywatnego i jednostki przestrzennej. Cechą wyróżniającą zarządzanie jednostką terytorialną są skompilowane interakcje między organizacją publiczną a otoczeniem. Wśród głównych kryteriów różnicujących wymienia się: regulowanie sfery publicznej prawem administracyjnym,

[3] R.D. Young 2003, *Perspectives on Strategic Planning in the Public Sector*, University of South Carolina, Institute for Public Service and Policy Research, 2003.

[4] American Planning Association, www.planning.org (dostęp: 22.05.2014).

[5] R.D. Young 2003, *Perspectives on Strategic*…

[6] J.B. Olsena, D.C Eadie, *The Game Plan: Governance with Foresight*, Council of State Planning Agencies, Washington 1982.

[7] W. Barry, *Strategic Planning Workbook for Nonprofit Organizations*, Amherst H. Wilder Foundation; Revised edition, US 1997.

[8] M. Matusiak, *Planowanie strategiczne dla obszarów metropolitarnych – definicje, trendy i wyzwania rozwojowe*, w: T. Kaczmarek (red.), *Strategie rozwoju wybranych obszarów metropolitalnych w Europie. Rekomendacje dla aglomeracji poznańskiej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2011.

oparcie uprawnień decyzyjnych na zaufaniu publicznym oraz mierzenie efektów na podstawie jakości życia i rozwoju danego obszaru[9]. Odmienne jest również tworzenie wartości: w przypadku sektora prywatnego chodzi o wartość ekonomiczną, a w przypadku jednostki terytorialnej – o wartość publiczną. Kolejny element różnicujący to system wskaźników. W przedsiębiorstwach są to wskaźniki mierzalne (bazowe, pośrednie, docelowe i *balanced scorecard*), a w kontekście terytorium – wskaźniki pośrednie i złożone, na które w znacznej mierze wpływają czynniki miękkie. Inna jest także ocena: w biznesie stosuje się analizę pogłębioną i hierarchizację, a w sektorze publicznym częściej stosuje się ocenę ekspercką. Decydenci są aktywnymi uczestnikami kluczowych etapów procesu strategicznego przedsiębiorstwa, w odróżnieniu od decydentów jednostki terytorialnej, informowanych o postępach procesu. Organizacje biznesowe cechują się jasnym systemem operacjonalizacji celów i dokładnie określonym budżetem. Z kolei w zarządzaniu strategicznym przestrzenią rzadko występuje rzeczywista operacjonalizacja celów, a budżet wynika z możliwości pozyskania środków finansowych od różnych podmiotów oraz właściwej alokacji tych zasobów[10].

Część obecnie przedstawianych definicji strategicznego zarządzania miastem nawiązuje do zarządzania w sektorze prywatnym. Przykładem jest ujęcie zaproponowane przez R. Krupskiego[11]. Zarządzanie strategiczne zostaje określone jako dynamiczny proces ściśle współzależny od otoczenia. Podkreśla się również alokację zasobów i umiejętności, które organizacja przekłada na realizację długofalowych celów i ograniczenie ryzyka w sytuacjach niepewności. H. Gawroński definiuje zarządzanie strategiczne w jednostce terytorialnej jako kompleksowy proces polegający na wyborze celów i zadań, a następnie na ich wdrażaniu, aż po ewaluację przyjętych ustaleń[12]. Podobnie rozumieją ten termin S.G. Cheema[13] oraz J.P. Lea i J.M. Courtney[14]. Zarządzanie strategiczne stosowane jest ponadto w celu rozwiązywania problemów w przestrzeni i właśnie

[9] H. Gawroński, *Zarządzanie strategiczne w samorządach lokalnych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.

[10] M. Matusiak, *Rola planowania strategicznego w rozwoju regionu oraz procesy tworzenia i wdrażania strategii rozwoju województwa*, prezentacja z wystąpienia dla Zarządu Województwa Opolskiego, 2011.

[11] R. Krupski, *Zarządzanie strategiczne. Koncepcje, metody*, AE, Wrocław 2007.

[12] H. Gawroński, *Zarządzanie strategiczne*…

[13] S.G. Cheema, *The Challenge of Urban Management: Some Issues*, w: S.G. Cheema, S.E. Ward (red.), *Urban Management Policies and Innovations in Developing Countries*, London Praeger Westport 1993.

[14] J.P. Lea, J.M. Courtney (red.), *Cities in Conflict: Studies in the Planning and Management of Asian Cities*, The World Bank, Washington 1985.

na tym koncentruje swoją definicję B. Kożuch[15]. Autorka zwraca przy tym uwagę, że planowanie nie powinno stanowić celu samego w sobie, lecz ułatwić podejmowanie decyzji w jednostce terytorialnej. Szeroko rozumiana może być definicja J.B. Olsena i D.C. Eadie'go[16], która odnosi się zarówno do organizacji publicznych, jak i podmiotów prywatnych. Zakłada ona zdyscyplinowane działania prowadzone na szeroką skalę, polegające przede wszystkim na skutecznym pozyskiwaniu informacji, formułowaniu wizji, nastawieniu na konsekwencje przyszłych działań i rozważaniu alternatyw strategicznych.

Zarządzanie strategiczne wiąże się bezpośrednio z procesem tworzenia konkurencyjności. Współcześnie stosunkowo nowym obszarem tego zarządzaniu jest tworzenie przewagi konkurencyjnej miast, zwłaszcza za pomocą czynników miękkich. Potencjał miasta – określony przez zdolność do pozyskiwania kapitału zewnętrznego i rozwój aktywności społeczno-gospodarczej – wynika ze strategicznego marketingu miasta.

2. Zarządzanie strategiczne w obszarze konkurencyjności miasta

Miasta starają się przygotować jak najlepszą ofertę, aby zwiększyć konkurencyjność, a w konsekwencji przyciągnąć inwestycje i wykwalifikowany kapitał ludzki. W tym celu wykorzystują planowanie strategiczne we wszystkich sferach zarządzania publicznego[17]. Dodatkowo obszary są motywowane do zwiększania swojej atrakcyjności. Przyczyniają się do tego raporty konkurencyjności, regularnie opracowywane przez firmy konsultingowe.

Obecnie konkurencyjność miast przejawia się nie tylko w rywalizacji między przedsiębiorstwami i organizacjami, lecz także w przyciąganiu kapitału ludzkiego[18], w tym wiedzy[19], kreatywności[20] oraz innowacyjności społecznej[21]. Według T. Markowskiego konkurencja między obszarami wymusza prezentowanie

[15] B. Kożuch, *Publiczne zarządzanie strategiczne. Zasady i metody*, w: B. Kożuch, C. Kochalski (red.), *Strategiczne zarządzanie miastem w teorii i praktyce urzędu miasta Poznania*, Monografie i Studia Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.

[16] J.B. Olsen, D.C Eadie, *The Game Plan: Governance*…

[17] M.P. Dijk, J. Meer, J. Borg, *From urban systems to sustainable competitive metropolitan regions*, Erasmus University, Rotterdam 2013.

[18] E. Moretti, *Are cities the new growth escalator*, The World Bank Sustainable Development Network Policy Research Working Paper, nr 6881, 2013.

[19] D.B. Audretsch (red.), *Entrepreneurship, Innovation and Economic Growth*, Cheltenham, Great Britain 2006.

[20] R. Florida, *Narodziny klasy kreatywnej*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2010.

[21] F. Moulaert, A. Mehmood, *Spaces of social innovation*, w: A. Pike, A. Rodriques-Pose, J. Tomaney (red.), *Handbook of Local and Regional Development*, London and New York Routledge 2011.

na rynku jak najlepszej oferty terytorium[22]. Zagadnieniem konkurencyjności obszarów zajmowali się W. Lever[23], H. Duffy[24], I. Begg[25], R. Domański[26] oraz G. Gorzelak i B. Jałowiecki[27]. Konkurowanie miast jest wielodyscyplinarne, odbywa się na różnych płaszczyznach i z odmienną intensywnością. Wynika to z założenia substytucyjności produktów z punktu widzenia konsumenta[28]. Konkurencyjność miast bywa rozumiana jako atrakcyjność inwestycyjną obszarów[29]. W tym ujęciu kładzie się nacisk na przyciąganie i utrzymywanie przedsiębiorstw. Dzięki osiąganiu przewagi lokalizacyjnej następuje wzrost wartości obszaru. Na potrzeby niniejszej pracy konkurencyjność miast rozumie się jako długookresową przewagę jednego miasta nad drugim w sferze gospodarczej, społecznej i przestrzennej.

Miasta są poddawane analizie konkurencyjności, bardzo często skutkującej powstaniem strategii konkurencyjności. Strategia ta jest reakcją na problemy pojawiające się w mieście, które są przekonstruowane w cele. Dzięki temu można uznać, że proces formułowania strategii konkurencyjności to jeden z głównych elementów lokalnej polityki rozwoju[30]. Diagnoza konkurencyjności opiera się na badaniach produktu miejskiego i jego użytkowników. Analizuje się również zasoby miasta i bezpośrednio powiązane z nim otoczenie. Opracowanie strategii konkurencyjnej przez władze może przyczynić się do ukierunkowania działań i zasobów na budowanie przewagi konkurencyjnej, a także na wzmocnienie lokalnych wartości i tożsamości miasta[31]. E.J. Malecki i I. Turok sugerują, że strategia konkurencyjna potrafi się przełożyć na lepsze postrzeganie przez mieszkańców obecnej sytuacji gospodarczej, co pośrednio zachęca do konsumpcji dóbr i rozwoju

[22] T. Markowski, T. Marszał, *Funkcje i zarządzanie obszarami metropolitalnymi*, „Samorząd Terytorialny", nr 7/8, Warszawa 2005.
[23] W. Lever, *Competition within the European urban system*, Urban Studies, vol. 30, 1993.
[24] H. Duffy, *Competitive cities: succeeding in the global economy*, Spon, London 1995.
[25] I. Begg, *Cities and competitiveness*, Urban Studies, vol. 36, 1999.
[26] R. Domański, *The competitiveness of regions in the Polish and European perspective*, Studia Regionalia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
[27] G. Gorzelak, B. Jałowiecki, *Konkurencyjność regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne", nr 1, 2000.
[28] S. Dolnicar, K. Grabler, *Applying City Perception Analysis for Destination Positioning Decisions*, University of Wollongong Papers 2004.
[29] a) M. Storper, *The Regional World*, Guilford Press, New York 1997. b) I.R. Gordon, P.C. Cheshire, *Locational Advantage and the Lessons of Territorial Competition in Europe* – Paper prepared for the International Workshop on Theories of Regional Development: Lessons for Policies of Regional Economic Renewal and Growth, Sweden 1998. c) C. Jensen-Butler, A. Schacher, J. Weesep, *European Cities in Competition*, Aldershot: Avebury, England 1997.
[30] J.M. Bryson, *Strategic planning for public and nonprofit organizations*, Jossey-Bass. A Wiley Imprint, San Francisco 2014.
[31] O.G. Rughase, *Identity and Strategy*, Edward Elgar Publishing, Great Britain 2006.

przedsiębiorczości[32]. Po drugie autorzy zwracają uwagę na ocenę konkurencyjności prowadzącej do identyfikacji i wyeliminowania słabości w gospodarce lokalnej. Po trzecie strategia konkurencyjna motywuje władze miasta do podjęcia długookresowej perspektywy rozwoju.

W różnych typach opracowań pojawiają się zróżnicowane formy strategii, przy czym najczęściej wyróżnia się dwa główne: strategie zorientowane na wzrost oraz zorientowane na przekształcanie systemu zarządzania w wymiarze terytorialnym. Do pierwszej grupy zalicza się strategie skupiające się na kształtowaniu rozwoju. Druga grupa charakteryzuje się budową nowych struktur organizacyjnych w sferze przestrzennej i zawiązywaniem partnerstwa z innymi jednostkami[33]. Dalsze badania nad opracowywaniem strategii konkurencyjnych winny skupiać się na wspieraniu rozwoju innowacyjności lub przemysłu kreatywnego. Trendy te podkreśla Komisja Europejska odnosząca się do miękkich czynników lokalizacji w kształtowaniu zarządzania strategicznego. Założenia te sformułowano m.in. w dokumencie „Cities of Tomorrow. Challenges, visions, ways forward", zakładającym stosowanie holistycznych metod wzrostu gospodarczego opartych na zrównoważonym rozwoju i konkurencyjności aktywizującej marginalne obszary oraz promowanie równowagi społecznej[34]. Wybór celów zarządzania strategicznego okazuje się ważny w kontekście sporządzanych raportów i rankingów konkurencyjności miast. Jednym z najbardziej kompleksowych raportów jest dokument stworzony przez Economist Intelligence Unit dla 120 miast w dwóch wymiarach czasowych: w 2013 roku i prognozie na 2025 rok[35].

3. Studia przypadków – zarządzanie strategiczne miastem w obszarze konkurencyjności

Na potrzeby artykułu przeanalizowane zostanie zarządzanie strategiczne w Barcelonie i w obszarze metropolitalnym Manchesteru. Obszary wybrano według kryterium celowości jako przykłady najlepszych praktyk zarządzania strategicznego, koncentrującego się na kreowaniu przewagi konkurencyjnej.

[32] a) E.J. Malecki, *Jockeying for Position: What It Means and Why It Matters to Regional Development Policy When Places Compete*, Regional Studies, vol. 38, 2004.; b) I. Turok, *Cities, Regions, and Competitiveness*, Regional Studies, vol. 38, 2004.

[33] Tamże.

[34] European Commission, 2011, *Cities of Tomorrow. Challenges, visions, ways forward*, Directorat General for Regional Policy, http://ec.europa.eu/regional_policy/index_en.htm (dostęp: 25.06.2014).

[35] *Hot Spots 2025 Benchmarking the future competitiveness of cities* – A report from the Economist Intelligence Unit, 2013, http://www.citigroup.com/citi/citiforcities/pdfs/hotspots2025.pdf (dostęp: 20.06.2014).

Barcelona to miasto z najdłuższą historią zarządzania strategicznego w Europie. Pierwszy plan strategiczny opublikowano w 1987 roku, a następnie powstało jeszcze sześć dokumentów, zanim w 2010 roku zatwierdzono Strategię metropolitalną Barcelony – Wizja 2020 (PEMB[36]). W 2009 roku Barcelona, wraz z regionem Katalonii, utrzymywała dość wysoki poziom rozwoju gospodarczego na tle innych hiszpańskich miast. Zdecydowanie gorzej wypadła w porównaniu z europejskimi metropoliami. Uwidaczniało się to przede wszystkim w braku synergii między przedsiębiorstwami i uczelniami. Oprócz problemów z wykorzystaniem potencjału badawczo-rozwojowego pojawiły się trudności gospodarcze. Niekorzystna była również sytuacja na rynku nieruchomości, związana z brakiem mieszkań. Społeczeństwo nie zostało zaangażowane w procesy decyzyjne, co bardzo często przyczyniało się do negatywnej oceny działań.

Do poprawy sytuacji i wykorzystania potencjalnych szans w kreowaniu konkurencyjności przyczyniła się nowa Strategia Metropolitalna Barcelony Wizja 2020, zatwierdzona w 2010 roku przez Parlament Katalonii. Zakłada ona uczestnictwo nie tylko władz miasta, lecz także m.in. Rady Prowincji Barcelony, najważniejszych podmiotów gospodarczych i społecznych, w tym Izby Handlowej i Agencji Promocji Zatrudnienia, przedstawicieli targów, stowarzyszeń społecznych, organów transportu lotniczego, metropolitalnego i środowiska. Na etapie opracowywania strategii powołano Radę Partycypacyjną, która miała aktywizować społeczeństwo w procesach planistycznych. W zakresie organizacji udało się zachęcić do współpracy 200 osób obserwujących działania i decydujących o projektach.

Plan ten określono jako narzędzie służące przede wszystkim do przewidywania wyzwań, wdrażania zmian, nawiązywania konsensusu między odmiennymi interesami i formułowania priorytetowych decyzji. Plan obejmuje obszar 36 gmin o powierzchni 633 km^2, zamieszkiwanej przez 3,2 mln osób. Jest to jeden z największych obszarów metropolitalnych w Europie, po Londynie, Paryżu, Madrycie, Essen i Mediolanie. Podmiotem odpowiedzialnym za zarządzanie planem jest Komitet ds. Strategii, składający się z sześciu podkomisji. Przewodniczący komitetu razem z koordynatorem podkomisji wyznaczają członków zespołu. Podkomisje są zaangażowane w sporządzanie i wdrażanie szczegółowych projektów przyporządkowanych każdemu z wyzwań oraz pozyskiwanie środków na ich realizację[37].

Głównym założeniem PEMB jest uczynienie z Barcelony konkurencyjnej stolicy ekonomicznej Europy i Morza Śródziemnego. Jednym z punktów odniesienia stała się wysoka jakość życia. Działania podzielono na dwie strefy: wewnętrzną i zewnętrzną. Pierwsza wiąże się z postępem reform strukturalnych, które poprawiają równowagę gospodarczą i społeczną, w tym jej kluczowe

[36] The Strategic Metropolitan Plan of Barcelona.
[37] Strategy Committee of PEMB…

aspekty, takie jak wiedza i edukacja. Natomiast strefa zewnętrzna wzmacnia konkurencyjność, pozycję lidera w regionie Morza Śródziemnego i poszukiwanie sposobów współpracy z głównymi miastami krajów rozwijających się. W dokumencie sformułowano wizję skoncentrowaną w głównej mierze na relacji z innymi miastami europejskimi oraz osiąganiu przewagi gospodarczej i społecznej zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Po określeniu wizji sformułowano sześć wyzwań i pięć dźwigni zmian. Wyzwania umożliwią przekształcenie oczekiwań w priorytety i zadania dla poszczególnych projektów. W konsekwencji każde wyzwanie ma odmienny zestaw celów i sprecyzowane środki. Założono, że niezbędne do realizacji wyzwań jest efektywne zarządzanie zmianami i planowanie działań. Ma to doprowadzić do utożsamiania się obywateli z wyznaczonymi celami, pobudzania i wykorzystywania innowacji, korzystania z dostępnych zasobów oraz zachęcania partnerów prywatnych i publicznych do współpracy opartej na współodpowiedzialności i współdecydowaniu[38]. Autorzy strategii zakładają możliwość modyfikacji wybranych planów i działań, powołując się na tezę H. Mintzberga*: „Administrators are craftsmen and strategy is the clay*"[39]. Stwierdzenie to uwzględnia coraz większe i częstsze zmiany w otoczeniu, które wymagają elastycznych systemów planowania i zarządzania.

Do efektów działań założonych w strategii należy „projekt 22@", polegający na przekształceniu obszaru przemysłowego Poblenou w innowacyjną dzielnicę służącą działalności opartej na wiedzy. Obszar oferuje ponad 3 mln m^2 nowoczesnej powierzchni biznesowej w centrum miasta, która ma docelowo stworzyć 130 tys. miejsc pracy[40]. Drugim pozytywnym rezultatem prowadzonych działań stał się projekt Barcelona Growth – centrum wspierające rozwój gospodarczy miasta przez współpracę sektora prywatnego i publicznego w różnych dziedzinach[41]. Jednym z przykładów takich działań jest konkurs „BCN Open Challenge", ogłoszony przez radę miasta właśnie za pośrednictwem platformy Barcelona Growth. Zaprezentowano tam sześć wyzwań związanych z transformacją przestrzeni publicznej, po to, aby przedsiębiorstwa mogły zgłaszać swoje innowacyjne rozwiązania[42].

Dzięki zarządzaniu strategicznemu Barcelona to coraz szybciej rozwijające się miasto. Na podstawie analizy Barometru marki Saffrona, opracowanego

[38] Strategy Committee of PEMB…

[39] Barcelona Visio 2020. A strategic proposal, 2010, strategiczny plan metropolitalny Barcelony, http://www.pemb.cat/wp-content/uploads/2011/07/PEMB-2020-angles-WEB.pdf (dostęp: 8.06.2014).

[40] „22@Barcelona", www.22barcelona.com (dostęp: 23.06.2014).

[41] Barcelona Growth, www.w42.bcn.cat (dostęp: 23.06.2014).

[42] BCN | Open Challenge, www.bcnopenchallenge.org (dostęp: 23.06.2014).

w 2014 roku, Barcelonę uznano za miasto pretendujące do pierwszej czwórki miast najbardziej konkurencyjnych pod względem siły marki[43]. Barometr marki opracowano dla 57 miast, wybranych na podstawie czynników określających jakość życia, atrakcyjność turystyczną, rozwój gospodarczy, klimat przedsiębiorczości i przyciąganie bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Silną pozycję Barcelony potwierdza również klasyfikacja ESPON: miasto należy do drugiego z pięciu poziomów obszarów – *euro engines*, określanego jako europejskie motory wzrostu[44]. Podsumowując, Barcelona to przykład skutecznego wdrażania planowania strategicznego i udanej zmiany pozycji konkurencyjnej. Istotnym aspektem zarządzania strategicznego jest kooperacja ze społeczeństwem oparta na wzajemnej motywacji.

Kolejnym miastem, któremu udało się osiągnąć wysoką pozycję konkurencyjną dzięki zarządzaniu strategicznemu, jest Manchester. Według klasyfikacji ESPON jego pozycję określa się jako *strong Mega*. Manchester plasuje ją na 23. miejscu wśród miast europejskich i 2. wśród ośrodków Wielkiej Brytanii[45]. Za zarządzanie strategiczne odpowiada związek powołany ustawą samorządową z 1972 roku jako *joint committee*, pod nazwą Association of Greater Manchester Authorities (AGMA). W 2011 roku ustanowiono państwowy organ Greater Manchester Combined Authority (GMCA), mający współpracować z AGMA na zasadzie partnerstwa oraz być odpowiedzialny za zarządzanie strategiczne rozwojem gospodarczym, infrastrukturą transportową i regeneracją miasta[46]. Kompleksowy charakter planowania znajduje odzwierciedlenie w równoległym opracowaniu strategii i reformy systemu zarządzania metropolitalnego.

Przesłanką do podjęcia nowych działań w zakresie zarządzania strategicznego jest zmiana profilu miasta. Manchester, postrzegany do tej pory jako regionalne centrum, dąży do poprawy pozycji konkurencyjnej, a tym samym staje się krajową i międzynarodową marką. Na początku XIX wieku miasto cieszyło się renomą jednej z największych i najnowocześniejszych metropolii. Obszar słynął z działalności handlowej i finansowej, a przed wszystkim był czwartym na świecie ośrodkiem przesyłowym[47]. Program opracowywania marki oparto na historii miejsca, gdzie rozpoczęła się rewolucja przemysłowa, jako miasta pionierskiego i innowacyjnego. Wśród wyzwań strategii wymienia się ponadto starzenie się

[43] A. Sampat, *City Brand Barometer*, Saffron Consultants, 2014, http://saffron-consultants.com/views/city brand-barometer (dostęp: 29.06.2014).

[44] Territorial futures. Spatial scenarios for Europe, 2013, ESPON, http://www.central2013.eu/fileadmin/user_upload/Downloads/Tools_Resources/General/Espon_Scenarios_2.pdf (dostęp: 29.06.2014).

[45] Tamże.

[46] Association of Greater Manchester Authorities, www.agma.gov.uk (dostęp: 29.06.2014).

[47] M. Bontje, S. Musterd, P. Pelzer, *Inventive City-Region: Creative*…

ludności, wzrost bezrobocia, niskie kwalifikacje pracowników i zróżnicowanie poziomu życia mieszkańców.

W 2009 roku powstał pierwszy projekt: „Strategia Wielkiego Manchesteru na lata 2013–2020". Ostateczna wersja – po konsultacjach społecznych – została w 2013 roku zatwierdzona przez GMCA. Stworzenie dokumentu poprzedzono diagnozą gospodarczą. Było to jedno z największych badań przeprowadzonych dla aglomeracji. W strategii określono następującą wizję: „Do 2020 r. aglomeracja opracuje pionierski model zrównoważonego rozwoju gospodarczego – dobrze skomunikowanej, kreatywnej i zielonej aglomeracji, gdzie dobrobyt jest dla wszystkich, a nie dla wybranych"[48]. Po analizie terenu wyznaczono założenia, które następnie posłużyły do wyznaczenia celów strategii. Szczególną uwagę zwrócono na:

- zwiększenie długoterminowego tempa wzrostu na podstawie potencjału i produktywności miasta,
- poprawę atrakcyjności inwestycyjnej,
- przewidywanie popytu na elastyczne miejsca pracy, związanego z zaawansowanymi technologiami,
- rozwój badań, nauki i innowacji.

Charakterystyka poszczególnych celów jest zwięzła i podzielona na dziedziny zarządzania metropolitalnego[49]. W zasadniczej części dokumentu znajduje się opis 11 priorytetów, które mają się przyczynić do realizacji przyjętych założeń, w tym – zrównoważonego rozwoju gospodarczego, dobrobytu i jakości życia mieszkańców. Ostatnim etapem przygotowywania planu strategicznego było opracowanie skoordynowanych programów operacyjnych – zatwierdzanych przez Radę Liderów Biznesu, agencje rządowe i komisje strategiczne[50]. Największa odpowiedzialność za wdrażanie strategii spoczywa na komisjach strategicznych AGMA, podzielonych na siedem działów: zdrowia, planowania i mieszkalnictwa, transportu, nowej gospodarki, środowiska, bezpieczeństwa publicznego, organizacji współpracy[51].

Zarządzanie strategiczne w Manchesterze to jeden z najlepszych przykładów poprawy pozycji konkurencyjnej miasta ukierunkowanej przede wszystkim na kwestie gospodarcze. Do efektów realizacji zadań strategii należy inicjatywa

[48] Greater Manchester Strategy. Stronger Together, 2013, Association of Greater Manchester Authorities, http://www.agma.gov.uk/cms_media/files/gm_strategy_stronger_together_full_report2.pdf (dostęp: 2.07.2014).

[49] Greater Manchester Strategy…

[50] Ł. Mikuła, *Strategia obszaru metropolitalnego Manchesteru*, w: T. Kaczmarek (red.), *Strategie rozwoju wybranych obszarów metropolitalnych w Europie. Rekomendacje dla aglomeracji poznańskiej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2011.

[51] Association of Greater Manchester Authorities, www.agma.gov.uk (dostęp: 29.06.2014).

Manchester Knowledge Capital[52]. Organizacja zajmuje się doradzaniem sektorowi publicznemu w zakresie innowacji i gospodarki opartej na wiedzy, zajmuje się planowaniem strategicznych możliwości rozwoju miasta i zwiększaniem łączności międzysektorowej. Jedną z organizacji powołanych w ramach wdrażania strategii jest Manchester Digital Development Agency, bezpośrednio współpracująca z AGMA, środowiskami akademickimi i biznesowymi oraz sektorem społecznym[53]. Wspiera ona rozwój nowoczesnych technologii na rzecz gospodarki oraz związanych z nim inicjatyw społecznych i gospodarczych. Podejmuje również działania mające doprowadzić do uczynienia z Manchesteru *smart city*, w którym funkcjonują: e-biznes, e-kształcenie, e-administracja i e-społeczność. Dzięki zaangażowaniu organizacji udało się wesprzeć wiele miejskich projektów oraz małych i średnich przedsiębiorstw.

Zakończenie

W sektorze prywatnym zagadnienie zarządzania strategicznego już od kilkunastu lat cieszy się dużą popularnością. Znacznie później pojawiło się w sferze publicznej, zwłaszcza w obszarze kreowania konkurencyjności miast. Obszary dysponują określonym potencjałem i charakterystycznymi atutami, wpływającymi na markę miasta. Tym samym są poddawane silnej presji konkurencyjnej, którą powinny świadomie wykorzystać w strategicznym zarządzaniu rozwojem, tak aby jak najskuteczniej alokować swoje zasoby. Cechy dobrej strategii konkurencyjnej, mogącej poprawić pozycję miasta, to przede wszystkim innowacyjność, kreatywność i oryginalność. Współcześnie w zarządzaniu strategicznym miastem podkreśla się rolę takich aspektów, jak gospodarka oparta na wiedzy, jakość kapitału ludzkiego, a także uwzględnienie lokalnej społeczności w procesach planistycznych i decyzyjnych.

Przedstawione studia przypadków mogą posłużyć do sformułowania kilku rekomendacji dla władz miasta dotyczących zarządzania strategicznego nastawionego na wzrost konkurencyjności. Po pierwsze wszystkie osoby odpowiedzialne za proces zarządzania powinny wykazać rzeczywiste zaangażowanie w planowanie i wdrażanie działań, co przyczynia się bezpośrednio do integracji różnych partnerów i aktywizacji lokalnej społeczności. Wysoka motywacja i rzetelna analiza winny prowadzić do opracowania przez władze miasta kompleksowego i przejrzystego dokumentu strategicznego. Strategię należy opierać na rozpoznawalnej marce miasta, która wywodzi się ze szczególnych cech i uwarunkowań obszaru. Doświadczenia wskazują na to, że do skutecznego wspierania rozwoju niezbędne

[52] Manchester Knowledge Capital, www.manchesterknowledge.com (dostęp: 05.07.2014).
[53] Manchester Digital Development Agency, www.manchesterdda.com (dostęp: 05.07.2014).

są stała ewaluacja działań i określenie trendów konkurencyjności. Z całą pewnością nie da się sformułować uniwersalnego schematu zarządzania strategicznego miastem, jednakże obserwacja i nauka dobrych praktyk mogą się stać inspiracją do skutecznych działań.

Bibliografia

Audretsch D.B. (red.), *Entrepreneurship, Innovation and Economic Growth*, Cheltenham, Great Britain 2006.

Bačlija I., *Reconceptualisation of urban management: evidence from Eu cities*, Theoretical and Empirical Researches in Urban Management, vol. 8, 2013.

Barcelona Visio 2020. A strategic proposal, 2010, strategiczny plan metropolitalny Barcelony, http://www.pemb.cat/wp-content/uploads/2011/07/PEMB-2020-angles-WEB.pdf (dostęp: 8.06.2014).

Begg I., *Cities and competitiveness*, Urban Studies, vol. 36, 1999.

Bontje M., Musterd S., Pelzer P., *Inventive City-Region: Creative Knowledge Strategies for European City-Regions*, Ashgate Publishing Group, London, strona internetowa Departamentu Promocji Gospodarczej, *Barcelona Growth*, 2011, http://w42.bcn.cat/web/en/Qui-som/index.jsp (dostęp: 22.06.2014).

Bryson J.M., *Strategic planning for public and nonprofit organizations*, Jossey-Bass. A Wiley Imprint, San Francisco 2014.

Cheema S.G., *The Challenge of Urban Management: Some Issues*, in: S.G. Cheema, S.E. Ward (red.), *Urban Management Policies and Innovations in Developing Countries*, London Praeger Westport 1993.

Dijk M.P., Meer J., Borg J., *From urban systems to sustainable competitive metropolitan regions*, Erasmus University, Rotterdam 2013.

Dolnicar S., Grabler K., *Applying City Perception Analysis for Destination Positioning Decisions*, University of Wollongong Papers 2004.

Domański R., *The competitiveness of regions in the Polish and European perspective*, Studia Regionalia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.

Duffy H., *Competitive cities: succeeding in the global economy*, Spon, London 1995.

European Commission, *Cities of Tomorrow. Challenges, visions, ways forward*, Directorat General for Regional Policy, 2011, http://ec.europa.eu/regional_policy/index_en.htm (dostęp: 25.06.2014).

Gawroński H., *Zarządzanie strategiczne w samorządach lokalnych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.

Gordon I.R., Cheshire P.C., *Locational Advantage and the Lessons of Territorial Competition in Europe* – Paper prepared for the International Workshop on Theories of Regional Development: Lessons for Policies of Regional Economic Renewal and Growth, Sweden 1998.

Gorzelak G., Jałowiecki B., 2000, *Konkurencyjność regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne", nr 1, 2000.

Greater Manchester Strategy. Stronger Together, Association of Greater Manchester Authorities, 2013, http://www.agma.gov.uk/cms_media/files/gm_strategy_stronger_together_full_report2.pdf (dostęp: 2.07.2014).

Hot Spots 2025 Benchmarking the future competitiveness of cities – A report from the Economist Intelligence Unit, 2013, http://www.citigroup.com/citi/citiforcities/pdfs/hotspots2025.pdf (dostęp: 20.06.2014).

Jensen-Butler C., Schacher A., Weesep J., *European Cities in Competition*, Aldershot: Avebury, England 1997.

Kostiainen J., *Urban Economic Development Policy in the Network Society*, *Acta Electronica Universitatis Tamperensis, 2002* http://tampub.uta.fi/bitstream/*handle/10024/67228/951-44-5429-4.pdf?sequence=1* (dostęp: 14.06.2014).

Kożuch B., *Publiczne zarządzanie strategiczne. Zasady i metody*, w: B. Kożuch, C. Kochalski (red.), *Strategiczne zarządzanie miastem w teorii i praktyce urzędu miasta Poznania*, Monografie i Studia Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.

Krupski R., *Zarządzanie strategiczne. Koncepcje, metody*, AE, Wrocław 2007.

Lea J.P., Courtney J.M. (red.), *Cities in Conflict: Studies in the Planning and Management of Asian Cities*, The World Bank, Washington 1985, http://documents.worldbank.org/curated/en/1985/05/439875/cities-conflict-studies-planning-management-asian-cities (dostęp: 12.05.2014).

Lever W., *Competition within the European urban system*, Urban Studies, vol. 30, 1993.

Malecki E.J., *Jockeying for Position: What It Means and Why It Matters to Regional Development Policy When Places Compete*, Regional Studies, vol. 38, 2004, http://www.paca-online.org/cop/docs/Malecki_-_Competition_among_regions.pdf (dostęp: 4.05.2014).

Matusiak M., *Rola planowania strategicznego w rozwoju regionu oraz procesy tworzenia i wdrażania strategii rozwoju województwa*, prezentacja z wystąpienia dla Zarządu Województwa Opolskiego 2011.

Matusiak M., *Planowanie strategiczne dla obszarów metropolitarnych – definicje, trendy i wyzwania rozwojowe*, w: T. Kaczmarek (red.), *Strategie rozwoju wybranych obszarów metropolitalnych w Europie. Rekomendacje dla aglomeracji poznańskiej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2011.

Markowski T., *Zarządzanie rozwojem miasta*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.

Markowski T., Marszał T., *Funkcje i zarządzanie obszarami metropolitalnymi*, „Samorząd Terytorialny", nr 7/8, Warszawa 2005.

Mikuła Ł., *Strategia obszaru metropolitalnego Manchesteru*, w: T. Kaczmarek (red.), *Strategie rozwoju wybranych obszarów metropolitalnych w Europie. Rekomendacje dla aglomeracji poznańskiej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2011.

Moretti E., *Are cities the new growth escalator*, The World Bank Sustainable Development Network Policy Research Working Paper nr. 6881, 2013.

Moulaert F., Mehmood A., *Spaces of social innovation*, w: A. Pike, A. Rodriques-Pose, J. Tomaney (red.), *Handbook of Local and Regional Development*, London and New York Routledge 2011.

Olsena J.B., Eadie D.C, *The Game Plan: Governance with Foresight*, Council of State Planning Agencies, Washington 1982.

Rughase O.G., *Identity and Strategy*, Edward Elgar Publishing, Great Britain 2006.

Sampat A., *City Brand Barometer*, Saffron Consultants, 2014, http://saffron-consultants.com/views/city brand-barometer (dostęp: 29.06.2014).

Storper M., *The Regional World*, Guilford Press, New York 1997.

Szczech-Pietkiewicz E., *Miasto konkurencyjne jako koncepcja i jej realizacja w Polsce*, Studia Humanistyczne AGH, t. 12/4, 2013, http://journals.agh.edu.pl/human/article/view/957/760 (dostęp: 14.06.2014).

Territorial futures. Spatial scenarios for Europe, ESPON, 2013 http://www.central2013.eu/fileadmin/user_upload/Downloads/Tools_Resources/General/Espon_Scenarios_2.pdf [dostęp: 29.06.2014].

Turok I., *Cities, Regions, and Competitiveness*, Regional Studies, vol. 38, 2004.

Young R.D., *Perspectives on Strategic Planning in the Public Sector*, University of South Carolina, Institute for Public Service and Policy Research, South Carolina 2003.

Strony internetowe:

American Planning Association, www.planning.org (dostęp: 22.05.2014).

Association of Greater Manchester Authorities, www.agma.gov.uk (dostęp: 29.06.2014).

Barcelona Growth, www.w42.bcn.cat (dostęp: 23.06.2014).

BCN/Open Challenge, www.bcnopenchallenge.org (dostęp: 23.06.2014).

Manchester Digital Development Agency, www.manchesterdda.com (dostęp: 05.07.2014).

Manchester Knowledge Capital, www.manchesterknowledge.com (dostęp: 05.07.2014).

„22@Barcelona", www.22barcelona.com (dostęp: 23.06.2014).

Strategy Committee of PEMB, www.pemb.cat (dostęp: 22.06.2014).

Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne
Wydział Społeczno-Humanistyczny Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie
http://ksse.pwsz.konin.edu.pl

Informacje dla autorów

1. Zgłoszenie artykułu

Zgłoszenia artykułów prosimy dokonywać drogą elektroniczną na adres redakcji: ksse@konin.edu.pl. Do pliku należy także dołączyć podpisane oświadczenie pobrane z zakładki „Do pobrania". Nadesłane zgłoszenie jest potwierdzane przez Redakcję w ciągu kilku dni.

2. Wstępna kwalifikacja oraz proces recenzji

Przesłane zgłoszenie jest rozpatrywane przez Redakcję. O wynikach decyzji powiadamia się autora; a artykuł po wstępnej ocenie przesyłany jest do recenzji przy jednoczesnym zachowaniu anonimowości. Dane autora są zakodowane, podobnie recenzenta (*double-blind review proces*). W przypadku negatywnej recenzji, np.: jednej z dwóch, Redakcja powołuje trzeciego recenzenta i na tej podstawie decyduje o publikacji. Autor po otrzymaniu informacji o recenzjach oraz uwagach zobowiązany jest w ciągu 14 dni nanieść poprawki zgodnie z sugestiami recenzentów. W przypadku dwóch negatywnych recenzji artykuł jest odrzucany. Redakcja skrupulatnie przestrzega procedur „Ghostwriting", „guest authorship".

3. Opracowanie artykułu

Tekst powinien obejmować określone części zgodnie z ogólnymi wymaganiami artykułów naukowych.

4. Normy edytorskie

4.1. Artykuł powinien być napisany w edytorze tekstu Microsoft Word (format doc lub docx) z zachowaniem następujących reguł:

- format (rozmiar papieru) – A4,
- marginesy: lewy, prawy, dolny, górny – 2,5 cm,
- czcionka – Times New Roman 12 pkt,
- interlinia (odstęp między wierszami) – 1,5,
- akapit (wcięcie pierwszego wiersza) – 1 cm (bez odstępu między akapitami),
- tekst wyjustowany (bez dzielenia wyrazów),
- dopuszczalne wyróżnienia w tekście – kursywa i/lub pogrubienie (bez podkreślania),
- wypunktowanie – dopuszczalny znak „•”,
- tytuł tabeli (nad tabelą) – Times New Roman 11 pkt, wyrównany do lewej, (Tabela1.),
- tekst w tabeli – Times New Roman 10 pkt, wyjustowany (bez kolorów i cieniowania),
- styl tabeli – prosty (siatka),
- tytuł rysunku (pod rysunkiem) – Times New Roman 11 pkt, wyśrodkowany, (Rys. 1.),
- elementy graficzne – czarno-białe,
- źródło (pod tabelą lub rysunkiem) – Times New Roman 10 pkt, wyśrodkowane,
- poszczególne elementy artykułu oddzielone pustym wierszem.

4.2. Układ artykułu

Imię i nazwisko autora/autorów – wyrównane do lewej

Nazwa jednostki (afiliacja) – wyrównana do lewej

Adres e-mail autora/autorów – wyrównany do lewej

Wstęp – tekst wyjustowany

Część główna z podziałem na sekcje – tekst wyjustowany; tytuły sekcji ponumerowane i pogrubione

Zakończenie – tekst wyjustowany

Bibliografia – tylko pozycje przywołane w artykule; tekst wyjustowany

Tytuł artykułu w języku angielskim – pogrubiony, wielkimi literami, wyśrodkowany

Streszczenie w języku angielskim (Summary) – od 500 do 1000 znaków (ze spacjami); tekst wyjustowany

Słowa kluczowe w języku angielskim (Key words) – 4–6 słów

4.3. Zasady sporządzania przypisów

Przypisy powinny być umieszczone u dołu strony i ponumerowane w sposób ciągły w całym artykule. Należy je zapisać czcionką Times New Roman 10 pkt, wyjustować, zastosować interlinię 1,0. Pozycje cytowane w artykule należy zapiać w przypisach według następującego wzoru:

[1] M. Adamowicz, *Strategie rozwoju lokalnego. Aspekty instytucjonalne*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2003, s. 17.

[2] P. Kubiński, L. Kwieciński, L. Żurawowicz, *Naukowiec przedsiębiorcą. Własność intelektualna,* Dolnośląska Platforma Promocji Przedsiębiorczości Akademickiej, Wrocław 2010, s. 29.

[3] Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym, Dz.U. z 2005 r., Nr 164, poz. 1365 z późn. zm.

[4] J.J. Parysek, *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo UAM, Poznań 2001, s. 78–79.

[5] S. Krzemiński, *Polityka transportowa a rozwój transportu* [w:] *Ekonomiczne instrumenty wsparcia ożywienia gospodarki w Polsce*, red. K. Szczepaniak, K. Zbytniewska, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2003, s. 146.

[6] *Strategia Rozwoju Kraju 2020,* Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2012, s. 12.

[7] *A. Białas-Motyl, Kluczowe aspekty metodologiczne statystyki transportu kolejowego w Unii Europejskiej, „Wiadomości Statystyczne" 2012, nr 10, s. 86.*

W przypadku pozycji wcześniej już cytowanych w artykule (na poprzednich stronach) przypis należy sporządzić następująco:

[5] J.J. Parysek, *Podstawy gospodarki lokalnej,* op. cit., s. 80.

Jeśli są dwa lub więcej cytatów z tej samej pozycji, jeden za drugim na tej samej stronie, przypis należy sporządzić następująco:

[9] Tamże, s. 412.

4.4. Zasady sporządzania bibliografii

Bibliografia powinna zawierać tylko źródła cytowane/wskazywane w artykule i być zredagowana w następujący sposób:

- nazwisko(-a) autora(-ów), inicjały imion,
- tytuł pracy,
- wydawnictwo,
- miejsce i rok wydania.

Bibliografia powinna być uporządkowana alfabetycznie według nazwisk autorów (pierwszego autora) według następującego wzoru:

Adamowicz M., *Strategie rozwoju lokalnego. Aspekty instytucjonalne*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2003.

Białas-Motyl A., Kluczowe aspekty metodologiczne statystyki transportu kolejowego w Unii Europejskiej, „Wiadomości Statystyczne" 2012, nr 10.

Griffin R.W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 1996.

Krzemiński S., *Polityka transportowa a rozwój transportu* [w:] *Ekonomiczne instrumenty wsparcia ożywienia gospodarki w Polsce*, red. K. Szczepaniak, K. Zbytniewska, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2003.

Kubiński P., Kwieciński L., Żurawowicz L., *Naukowiec przedsiębiorcą. Własność intelektualna,* Dolnośląska Platforma Promocji Przedsiębiorczości Akademickiej, Wrocław 2010.

Parysek J. J., *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo UAM, Poznań 2001.

Strategia Rozwoju Kraju 2020, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2012.

Taksonomia struktur w badaniach regionalnych, red. D. Strahl, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 1998.

Transport drogowy w Polsce w latach 2010 i 2011, GUS, Warszawa 2013.

Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym, Dz.U. z 2005 r., Nr 164, poz. 1365 z późn. zm.

Założenia realizacji Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa, https://www. funduszeeuropejskie.gov.pl/konfszkol/konferencje/Documents/Zalozenia_realizacji_POPC_na_konferencje_regionalne_26062013.pdf [dostęp: 29.07.2013].